

AMARI MIHÁLY.

Bartolommeo Colleoni hadvezér szobra Velence egyik legszebb piacán, a St. Giovanni e Paolo-templom homlokzata előtt, a történetbuvárra a kitűnően sikerült bronzöntmény, a magas és felette díszes talapzat daczára sem fogja azt a hatást tenni, a mit Manin szobra a róla elnevezett téren, mert a történeti szobornak jelentősége nem a külsőségekben, a jelves díszítésben rejlik, hanem a szoborrá alakított egyén kitűnőségében, melyet a talapzat magassága nem emel, a faragott czimerek meg nem nemesítnek, a jelvények méltatására újabb világosságot nem árasztanak. Az ily művek előállítására vállalkozó valódi szobrász főczélját a vésővel kifejezhető történeti hűség, a kifejezés művészi alakításában s nem a szemlélők figyelmének a mellékes dolgokra való fordításában fogja keresni, eszmét fog kifejezni az anyagban, mely a márvány vagy ércz természeti állékonyságát a gondolat mozgékonyosságával, s az anyag keménységét az érzés melegségével mérsékli.

Mind azok, kik az emberi alkotás különböző terein a valódi nagyság fényében tüntek fel, nem a magas állásnak s nem a hatalomnak, hanem saját belértéköknek köszönhatték azt a befolyást, melyet munkásságok a kortársokra s példájok az utókorra gyakorolt. A magas állás magában véve nem több a szobor talapzatánál s a kérdés az, hogy az illető, kinek az osztályrészüll esett, ez állását hogyan töltötte be, s a hatalom eszközei hasonlóan a szobor tömör anyagához, arra valók, hogy valamint ebben az eszme, úgy azokban az erkölcsi erők lehetőleg szabadon nyilatkozhassanak. Számosan vannak a magas állásuak, sokaknak van hatalom kezökben, de kevesen vannak a saját egyéni értékök által valóban kitűnők, olyanok, a kik kortársaik legnagyobb részét elméjük tehetségei, jellemök hajthatlan szilárdsága s a alapos tudományok által messze felülmulják. Ezek

sorából való volt azon férfi, kiről felolvasásomban megemlékezni ohajtok.

Amari Mihály Palermóban 1806. július 7-dikén született. Atyját Ferdinandnak, nagyatyját Mihálynak hívták, kitől nemcsak nevét, de elméjének azon skeptikus vonását is örökölte, a melyről leginkább beható s éles történeti kritikája tanuskodik. Sicilia egyik kiváló tudósa Scinà Domokos vezette be a nagyreményű ifjút a tudományok palaestrájába s ébresztette fel benne a kutatás iránt való élénk vágyódást, a történeti nyomozás szenvedélyét. Szellemi látköre sokoldalú tanulmányai következtében messze túl terjedt az azon időbeli siciliai tanterv határain, s az iskolai tananyagot kitartó munkássága s magán szorgalmával jelentékenyen gyarapította, s így a többi közt még mint serdülő ifjú az angol nyelvet is megtanulta, hogy közvetlenül járulhasson gazdag irodalmi kincseihez. Az 1820-dik év reá nézt két különböző okból volt nagyjelentőségű, u. m. nagyatyja, kinek házánál nevedett, ez évben húnyt el s ugyan ez évben Siciliában forradalom tört ki, melyben atyja is részt vett. Mikor 1822-ben az élet-hossziglan gályarabságra ítélt atyát a többi fogolylyal együtt octobernek egy sötét és szomoru reggelén hajóra szállították, a kikötőben megjelentek közt ott volt a tizenhat éves Michele is, könny nem csillámlott szemében, de a bosszúvágy égette lelkét. Első irodalmi fellépése 1832-re esik, mikor Walter Scott „Marmion“ című művét olaszra fordítva közrebocsátotta. Azonban már ekkor is legfőbbképen saját hazája, Sicilia története felé vonzódott. Nicolini „Giovanni da Procida“ című könyvének olvasása közt érlelődött meg lelkében legelőször a szándék az úgynevezett siciliai vecseryéről bővebben írni. Így gyűjthet egy csekély szikra kedvező feltételek mellett s válhatik tudományos vizsgálat terén, kiolthatlan vezérszövétnékké. Első történeti munkája „Fondazione della Monarchia dei Normanni in Sicilia“ („A Normann egyeduralom megalapítása Siciliában“) cím alatt az „Effemeridi Scientifiche Siciliane“-ben jelent meg. Két évvel ezután fogott hozzá siciliai vecserye *) című munkája sajtó alá rendezéséhez, s e könyv megjelenésével legott híressé lett nemcsak szűkebb körű hazájában s a szétdarabolt Italia minden egyes tartomá-

*) „Vesri Sicilianip.“

nyában, de ezen akkortáiban úgynevezett „geographiai fogalom“ határain túl is. S e bátor fellépése azon időre esik, mikor a reactio hazájában minden szabad nyilatkozatot keményen sújtott, mikor a láthatár teljesen elborúlt, a reménynek még egy biztató sugara, hajnali csillaga sem látszott. E tanulmányában világosan kimutatta, hogy a vecsernye forradalmát nem egy ember hozta létre, a mint azelőtt, hitték, hanem az az Anjouk ellen viseltetett gyűlöletnek volt eredménye. Magyarországon az Anjouk uralkodása történetünknek egyik fénylapját alkotja; nem így Siciliában. Könyve több volt történeti műnél, ez a politikai cselekvés egyik villanyindítója volt s nemcsak a régmúlt idők emlékét ébresztette fel, de saját honfitársait is tevékenységre, hazafias munkára serkentette, mert oly közállapotokat vázolt, oly példákat hozott elő, melyek a könyv megjelenésének idejére, az akkori emberekre, intézményekre és eseményekre bizonyos tekintetben illettek. Conradin, II. Frigyes császár unokája, Nápolyban 1268-ban kivégeztetvén, Anjou Károly uralkodásával a Staufenek alatt újabb virágzásnak indult Sicilia hanyatlása következett, önálló királyságból Nápoly tartománya lett, ipara, kereskedelme alábbhagyott, földmívelése pangani kezdett, a köz- és egyéni szabadság elkoboztatott, a sziget lakosaira súlyos terhek szabattak ki, az önkény mindent megkísérthetett s a letiprott igazság védelemre nem talált. A zsarnokság tényeit még kiállhatatlanabbá tették az idegen uralom külföldi végrehajtói. E türehtetlen állapotok következtében többen az ország szabadságának kivívására összeesküdtek s ezek élére Procida János salernói orvos állott azon erős elhatározással, Siciliát Conradin sógorának, Aragoniai Péternek kezére juttatni, kit maga Conradin jelelt ki utódjának. A sicíliai vecsernye 1282-ben a forradalom kitörését még előbb idézte elő, mint az terveztetett s Aragoniai Péter Sicilia királya lett.

A jelen évszázad harminczas és negyvenes esztendeiben a sicíliai vecsernyét megelőző időkhez némileg hasonló állapotok nehezdedtek Sicilia lakosságára s ekkor Anjou Károly helyett a Bourbon-házból való II. Ferdinánd ellen irányult az elégedetlenek gyűlölete. Amari említettem könyve szorososan okiratok alapján készült, lapjait a modern történetírás szelleme lengi át. És ezt több történeti munkáról is elmondhatjuk.

Fő czélja a történeti igazság, ezt keresi mindenekfelett, erre

törekedik mindenelőtt. Erős rokonszenvekkel s ellenszenvvel a szereplők egyike vagy másika iránt, lelkesülve a szabadságért, gyűlölve a zsarnokságot, a pártok tusakodásai közt is megtartotta a történész tárgyilagosságát, az eszményeket s azok indító okait higgadtan veti mérlegre, a cél előtte nem szentesíti az eszközt, ítéleteit sem a rokonszenv, sem a gyűlölet nem teszik elfogultakká s részrehajlókká. Tud uralkodni indulatján, tudja megfékezni szenvedélyét. Egykoru tudósítások szerint Machiavelli díszruhát öltött, mikor írószobájába vonult munkáit irandó s a pártok felé helyezkedő történész a bíró tógáját kell, hogy magára vegye, mikor a múltak eseményei felett ítéletet mond.

Amari említettem munkája Palermóban következő cím alatt jelent meg: „Un periodo delle Istorie Siciliane“; e címet a későbbi „Vesperi Siciliani“ helyett azért választotta, hogy a rendőrség gyanúját könyvére ne vonja. A korszakok nagy távolsága daczára is a szemes nápolyi rendőrök észrevették a vonatkozásokat, Anjoui Károlyban II. Ferdinándot, Estendard Vilmosban Del Carettot vélték látni, mi okon a munka a tiltott könyvek lajstromába igtattatott, a kiadót börtönbe vetették s a szerző ügygyel-bajjal tudott Párisba menekülni, hol híressé lett könyve 1843-ban, újabb kiadást ért „La guerra del vespro Siciliano“ cím alatt.¹⁾ Párisban Amari egy újabb nehéz munkára készületeket téve, könyvtárakba zárkózott, keresve az adatokat „La storia dei Musulmani di Sicilia“ című nagy munkájához. Ibn Kaldun arab történésznek Afrikára és Siciliára vonatkozó feljegyzései Des Vergers francia fordításában lelkesítették e tárgy megírására. Mindenünnen akadályok tornyosultak elébe, ezeknek nem utolsója volt szegénysége, segélyért nem folyamodott s nem fogadott el senkitől. De nemcsak az anyagi bajok sújtották, nemcsak a hontalanság búsította, hanem hogy munkáját sikeresen megírhasa, az arab nyelvet is meg kellett tanulnia s daczára negyven éves korának, hozzá fogott a keleti nyelvek ezen egyik legnehezebbikének alapos megtanulásához s ezenközben mindennapi kenyerét keleti kéziratok lemásolásával kereste. Vas egészsége kitartott, már reggel négy és öt óra közt munkánál volt s lankadatlanul dolgozott télen, nyáron napestig. Méltán kérdezhette Pasquale Villari koporsója felett elmondott remek beszéd-

¹⁾ E munka kilencz kiadást ért s angolra, németre és francziára is lefordítottatott.

jében, hogy ez-é a délszaki ember „dolce farniente“-je? ¹⁾ Az arab nyelvet nemcsak megtanulta, de mint annak legkitünőbb ismerője európai tekintélyre tett szert. E nyelvben S. de Sacy, Reinaud s báró Slane voltak mesterei. Amari a nyelvészet terén ép oly alapos, ép oly körültekintő, minden legkisebb részletre figyelmező volt, mint történeti tanulmányai körében. „La storia dei Musulmani di Sicilia“ című nagy művének első kötete 1854-ben, utolsó kötete pedig 1872-ben hagyta el a sajtót. Majdnem harmincz éves tanulmány e munka! Fáradhatatlan levéltári kutatásai felesszámu új adatot derítettek napfényre, az olasz történetnek egy eddig hiányosan tanulmányozott korszakát világosította meg s az új adatokból s a régiek helyes felhasználásával eredeti s meglepő eredményekre jutott. Nyelve tiszta s nemes, irálya művészi s gyakran elragadó. A keleti műveltség meggyökerezését Délolaszországban remekül adja elő s kiterjeszkedik előadása közt a köz- és megánélet egész teljességére. Elmerülve tanulmányai-ban, egy perczig sem feledkezett meg hazájáról s mint Villari megjegyzi, a történetet felváltva írta s vett részt benne, tanulmányai 1820 óta forradalmi tevékenységével váltakoztak s valahányszor Palermo fellázadt, Amari legott szülővárosába termett s nemcsak részt vett a mozgalomban, de annak vezérférfiai közé tartozott. Így 1848-ban könyveit becsukván, kedves okmányait félretéve, Palermóba hajózott, hol a honvédelmi bizottság tagjává választatott s egyszersmind megbízást nyert az egyetemen a siciliai közjogot előadni. Francia nyelven következő cím alatt megjelent műve: „Observations sur le droit public de la Sicile“ jogi tanulmányai alaposágáról fényes tanubizonyságot tett s a siciliai forradalmi hatóságok méltán várhatták e könyv szerzőjétől, hogy a fiatalságot nemcsak beavatja hazájok közjogába, hanem a forradalomnak is valódi céljai felől tájékozni fogja őket. Könyvében kiemelte, hogy az 1812-diki alkotmány helyreállítását kell az új állapotok kiinduló pontjának tartani. Tanárból csakhamar penzügyminiszternek neveztetett ki, mely hivatalát többi minisztertársával együtt ingyen viselte. A siciliai alkotmány szerint a miniszterek az országgyűlésen nem szavaznak, mikor azonban a Bourbon-házat trónveszítettnek szándékozták kimondani, Amari arra kérte a képviselőházat, hogy ez egyedüli esetre szavazhassanak, mit a ház

¹⁾ „Parole pronunziate da diversi oratori sul feretro del senatore Michele Amari“ (Firenze, 1889.), a 19-dik lapon.

nekiök tapsvihar közt megengedett. Majd az akkori kormányelnök s külügyminiszter Torre Arsa marquis hathatós ajánlatára teljhatalmu diplomatai megbízással külföldre utazott. Párisban s Londonban hazája érdekében mindent megkísértett, de itt és ott is eredménytelenül s ekkor gyorsan visszatért Siciliába, hogy ha már mást nem tehet nemzete szabadságáért s hogy ha ez már veszendőbe megy, mint katoná vegyen részt a döntő végső csatában s életét áldozhassa hazája védelmére. De a gondviselés örködött élete felett s a forradalom legyőzetvén, visszatért Párisba megkezdett munkájához s ismét könyvei s arab okmányai közé temetkezett.

A Korân chronológiájáról irt művével az „Académie des Inscriptions“ egyik díját nyerte el s mint már említettük, 1854-ben megjelent „Storia dei Musulmani di Sicilia“ czimű művének első kötete. Négy évvel ezután a második kötet is napvilágot látott s időközben a francia kormány megbízásából hozzá fogott a párizsi könyvtárok, jelesen az állami könyvtár arab kéziratának lajstromozásához. Alig egészült ki a tervbe vett egységes Italia Toscanával, Amari meghívást kapott a pisai egyetemhez, mint az arab nyelv és irodalom rendes tanára. E meghívásra haza tért s a neki felajánlott tanszéket elfoglalta, de kevés idő múlva Ricasoli miniszter hasonló minőségben az ép akkor megnyílt florenczi „studii superiori“ nevű főiskolához helyezte át. Tanársága rövid időre terjedt. Alig értesült arról, hogy a szabadságharcz dicső hőse Garibaldi Marsalába kikötött, gyorsan ott termett oldala mellé, s előbb mint közoktatási miniszter utóbb a külügyminiszteriumban vett részt az ideiglenes kormány küzdelmes munkájában. A mint Siciliának Olaszországgal való egyesítése kimondatott, legott visszatért tanszékéhez Florenczbe. De ekkor is csak rövid ideig tarthatta előadásait, mert a Farini miniszterium alatt a közoktatásügy tárczájával megkináltatván, elfogadásában hazafiui kötelességet látott. Farini lemondván a kormányelnökségről, Amari is, a ki alig lépett be, szintén kilépett a miniszteriumból s Rómából Florenczbe visszatért, hol ismét hozzálátott a félbeszakított munkákhoz. A Mohamedannusok történetét Siciliában végre valahára befejezhette s Florencz állami levéltárának arab diplomáit olasz fordítás és egy felette nagyérdékű magyarázat kíséretében közre bocsátotta. A Medicik idejéből ez időtájt valami rejtett helyen arab betűmetszetre találtak, melyeket Amari felhasznált egy Florenczben fel-

fedezett arab-latin szótárt tartalmazó kézirat kinyomtatására. A „siciliai vecsernye“ nyolczadik és kilenczedik kiadásai is munkásságának ezen időszakára esik. Az olasz királyság senatorának még 1861-ben neveztetett ki s e minőségében és mint a közoktatás legfőbb tanácsának tagja még a hetvenes években tette át lakását Rómába, hol a geographiai társaságnak is elnökévé választatott. Már túl volt életének hatvanadik évén, mikor házaseletre határozta magát s nőül vette Sabatier francia orientalistának a hírneves Unger Károlina énekesnőtől született Luisa leányát. Esküvőjét Florenzben tartotta. Szerencsésebben nem választhatott volna, mert egy oly nőt talált benne, kinek lényege családiasság, szelleme kiválóan fogékony a tudomány és művészet érdekei iránt, kedélye derült s a szeszélynek nincs hatalma felette, szive jósággal teljes, s egész valóját kellem hatja át. Az óhajtvá várt családi áldás sem maradt el és a boldog házaspár több gyermeknek adott életet. 1878-ban Amari volt az Orientalisták Florenzben tartott IV. congressusának ünnepelt elnöke, 1880-ban a Milanóba összegyűlt olasz történészek szintén őt tisztelték meg az elnökséggel, az ezelőtt néhány évvel megalapúlt ázsiai olasz társulat hasonlóképen őt választotta meg tiszteletbeli elnökének. 1882-ben a siciliai vecsernye hatszázados éfordulóján, megjelenése Palermóban a nemzeti ünnepet még emelte, 1886-ban nyolczvanas születése napján fényes kitüntetésekben részesítették. A külföldi tudós társaságok tiszteletbeli vagy kültagjokká választották, így a francia Institut, a német keleti társaság. Utolsó éveit családjával legtöbbször Pisában töltötte folytonos munka közt. Al Umari, Edrisi, Ibn Haukal, Mohammed Ibn Godair, Ibn Zafer, Al Herrawí s más arab írók Siciliára vonatkozó műveit olasz fordítás és bő magyarázatok kíséretében adta a történet, irodalom s arab nyelvészet barátjainak kezébe. „Biblioteca Arabo Sicula“ nagy műve s ennek pótlékai érdemeinek koszorúját halhatalan babérlevelekkel díszítették. Munkáinak meg czimeit is hosszas volna itt előadnom, hátha még azok méltatását megkísérteném!

A gondviselés, mely láthatólag örködött felette, szép halált adott osztályrészeül. Élete utolsó esztendejében legfőbb óhajtsái közé tartozott, hogy Atto Vannucci nagyérdemű barátjának a Santa Croce templomban egy emlékéhez s az olasz szobrászat hagyományaihoz méltó monumentum állíttassék fel, a melynek terve élénken

foglalkoztatta. Ki volt Atto Vannucci s mik voltak érdemei? Ha azt mondjuk, toscanai író, az olasz királyság senatora, a Crusca rendes tagja, egyetemi tanár, történész, philologus, ez mind nem elegendő, ez együtt véve mind kevés jellemzésére. Többet mond ennél Giuseppe Giusti végakarátának azon része, melyben a valódi barátság és bizalom meleg hangján Vannuccit kéri, hogy ha nyilvánosan fognak ravatala felett szólni, a szóló ő legyen és nem más, mert így életének munkássága felett igaz szó fog mondatni. Vannucci hiven követte Ugo Foscoló szép jelmondatát: vitam impendere vero. Ugyanezt tette Amari is s e két igazmondó hazafi közt a száműzetés napjaiban meleg barátság szövődött, mely Amari nemes szívének végső dobbanásáig tartott. Florenczben egy emlékbizottság alakult, mely az 1889-dik évi július 16-dikra hivatott össze, hogy az emlékoszlop tervei felett tanácskozzék. E bizottság első ülésére Amari Rómából érkezett meg s a mint az egyetem lépcsőjén a gyűlésterem felé sietett, egyszerre erejét fogyni érezte, kérte, hogy széket hozzanak, melyben megpihenhessen s a gyorsan odahozott székben néhány perc alatt holtan rogyott össze. Halálának helyét és idejét gondviselészerűnek tekinthetjük.

Épen egyik elhunyt legjobb barátja emlékoszlópa felett akart tanácskozni, a mikor a halál utólérte s életét a firenzi egyetem falai közt végezhetette be, melynek felvirágoztatásáért oly sokat tett, a melynek egyik dísze volt.

GRÓF KUUN GÉZA.

ÁRPÁDHÁZI MARGIT,

GÖRÖG CSÁSZÁRNÉ, THESSALONICH KORMÁNYZÓJA.

I.

II. Izsák császár.

a) Származása és élete.

A Komnén-házból való I. Andronikos császár rövid uralkodása alatt maradását teljesen lehetetlenné tette; távol attól, hogy a trónra-jutása alkalmával tett követelményeknek megfeleljen, alattvalói elégedetlenségét uralkodása kegyetlensége által tetőpontra emelte. Egy jóslat szerint annak nevének, ki őt megfosztja trónjától, I betűvel kellett volna kezdődni. Bízva e jövődőlésben, a császár nyugalomba ringatta magát s szabad folyást engedett minden uralmát fenyegető támadásnak. Míg székvárosa falain belül az elégedetlenség már nyílt támadásba tört ki, ő avval érte be, hogy mindazokat, kiknek neve I-vel kezdődött s a kik vesztére válhattak, poroszlói figyelmébe ajánlja.

Ezek közé bizonyos Angelos Izsák is tartozott. Míg a császár Meludion palotájába zárkózott, addig híve Hagiochristophorites István mind az ez értelemben gyanus egyénekre ügyelt. István őrködő szeme csakhamar Izsák személyében ismerte fel a gyanust; s Izsákot, ki különben gyáva, asszonyias jellem volt, vesztélyében a kétségbeesés bátorította. Midőn tudtára adták, hogy a poroszlók nyomában vannak, 1185 szept. 11-én lóra szállt, rántott karddal üldözői közé vetette magát, letiporta kísérőit és hogy a büntetéstől megmeneküljön, a Zsófia-templomba szökött. A nép rokonszenvesen fogadta, rokonai s a császár ellenségei unszolására kegyetlenkedésekre ragadtatta magát, a mi avval végződött, hogy 1185 szept. 12. reggelén II. Izsák néven császárnak kikiáltották.

Az új császár az ország egyik legelőkelőbb családjából származott. Nagyatyja Konstantin tengernagy, nagyanyja pedig I. Komnén Elek császár leánya, atyja Andronikos végre tábornok volt.

II. Izsák uralkodása ideje nem volt boldog. Mint gyáva, érzékies és gyanakvó ember, nem volt képes sem birodalma érdekeit megóvni, sem pedig dynasztiája jövőjét biztos alapra fektetni.

Már 1186-ban kénytelen volt az addig Görögországhoz tartozott Bulgária függetlenségét elismerni s jóllehet sikerült neki hat ellen-császár támadásának ellenszegülni, végre mégis bátyja Elek fondorkodásainak esett áldozatul. 1195 március havában ugyanis új hadat menesztett a bolgárok ellen; a császár a Maricza völgyében tartózkodott, a táborot Kypselán ütötte fel. A eselszövényes Elek, felhasználván a legfőbb hadúr távollétét, birtokába kerítette a császári sátrat s az Izsákkal elégedetlen sereg rokonszenvét is meg tudta nyerni. 1195 ápril 10-én ki lett bocsátva a pronunciamento, mely III. Eleket nevezte ki új császárnak. Midőn Izsák a Maricza völgyében tett vadászati kirándulásától visszatért a táborba s a trónra jutott császárnak örvendő csapatok ujjongását hallotta, futásnak eredt, de Elek fiával együtt elfogatott. Miután a trónbitorló parancsára megfosztották szeme világától, mint államfogyót a Diplokionion-nak nevezett konstantinápolyi palotába záratta, a hol 1203 jul. 18-ikáig maradt. Ez évben ugyanis a keresztések a külföldre menekült Elek trónörökös közvetítésére, a trónbitorló III. Eleket megfosztották trónjától. Az utóbbi menekülése folytán a palotában támadt zürzavart Konstantin, az ország kincstárnoka arra használta föl, hogy a testőrcsapatokat megvesztegesse s hogy ezek segítségével a vakított Izsákot családjával együtt a börtönből kiszabadítsa. 1203 ápr. 18-án Izsák másodízben lépett a trónra s kénytelen volt IV. Eleket aug. 1-én társuralkodónak elismerni. De Izsák dicsősége nem tartott sokáig. Midőn a fiatal társcesászár és a keresztések közt az előbbinek annak idején tett szolgálatok megtérítése ügyében komoly viszályra került a dolog, Dukas Murzuphlus Elek felhasználta a frank befolyással elégedetlen nemzeti pártot, hogy segítségével trónra emelkedjék. IV. Eleket és a halálos beteg Izsákot a Blachernákban elfogták s midőn a trónbitorlót 1204 február 5-én császárrá koronázták, Izsák, háza másodszori bukása hírére kiadta lelkét.

b) Nejei.

Izsák első felesége mindenesetre még 1185 előtt halt meg; nevét nem ismerjük.

A moreai krónika¹⁾ olasz fordítása azt mondja ugyan: „aveva Isazio un fiolo nato della sorella dell' Imperator d' Alemagna“, de itt bizonyára összetéveszti a krónikás az Izsák és Fülöp német király közti sógorsági viszonyt.

Midőn Izsák trónra került, külföldi leányt akart nőül venni s e célból követséget küldött III. Béla magyar királyhoz, hogy annak alig 10 éves leányát, Margitot nőül kérje.²⁾

Hogy III. Béla alig 10 éves lányát nőül adta az új császárnak, annak politikai háttere volt.

Mánuel császár özvegye és leánya Mária, Béla egykori jegyese, Bélához fordultak, hogy a trónbitorló I. Andronikos kegyetlenségei elől ótalomba vegye. Midőn Andronikos Mánuel összes örö-

¹⁾ Kiadta Hopf „Chroniques gréco-romanes“ Berlin 1873. c. műben 416. old.

²⁾ Chron. Austr. ap. Petz. S. S. I. 566 1189. évre azt mondja: „Rex etiam Bela Ungariae gener noviter Graeciae Regis factus.“ Itt „gener“ helyett „socer“-t kell olvasnunk, miután 1189-ben Béla leánya már neje volt a görög császárnak.

A k r o p o l i t a állításai után ítélve, Izsák első neje körülbelül 1185 elején halt meg; azt mondja ugyanis: „Midőn Izsák császár Konstantinápolyban uralkodott, neje halála után. . egy magyar leányt, Magyarország uralkodójának leányát vette nőül.“ A házasságot Niketas Choniates lib. I. 4. sz. szintén megemlíti.

Dandolo (Chron. lib. X. cap 2. pars III.) a dologról zavart képet ad: „Inter haec Imperator Emanuel Nepoti suo Isaaco Regis Hungariae filiam in conjugem sumpsit.“ — Schier (Reginae Hungariae primae stirpis, stb.) itt helyesen kétségbe vonja, hogy Izsáknak Mánuel életében 1—2 éves leányt ígértek volna nőül (Margit ugyanis 1175-ben született s Mánuel 1180-ban halt meg) s azt a kérdést veti fel: volt-e tán Izsáknak három felesége? t. i. 1. Béla egy ismeretlen leánya; 2. görög leány s 3. ismét csak III. Béla egy leánya?

Válasszatok, a mit akartok.

Erre nézve meg kell jegyeznünk, hogy:

1. Dandolo állítása, tekintettel arra, hogy a többi krónikás Angelos Izsák és egy magyar hercegnő közti házasságról, mely Mánuel közvetítésére jött létre, mit sem tud, hitelt nem érdemel.

2. Ha Mánuel valóban még 1180 előtt szánta Izsáknak (e nevet különben, a császári család egy másik hercege is viselhetette) egy magyar király leányát nem szükséges okvetetlenül, hogy ez III. Béla leánya legyen; hisz esetleg II. Géza vagy fiverei egyike is lehetett atyja.

köseit eltette láb alól, Béla a trónbitorlóval szemben ellenséges állást foglalt el s a görög területet Nissáig elpusztította. A bolgár czárnak egy a pápához intézett leveléből¹⁾ kiviláglik, hogy a III. Béla által Andronikos ellenében s Mánuel családja érdekében megszállott bolgár terület (mely akkor a görög császárság integráló részét képezte) közvetlen Szerlia határán öt püspökséget foglalt magába, ezek Skupi, Prisrendi, Widin, Pancsova és Lonitz.

Andronikos bukása Bélának éppen kapóra jött s hogy az új császárral baráti viszonyra lépjen, azonnal trónrajutása után leányát nőül adta neki; hozományul az említett bolgár hódításokat kapta, melyek fejében Béla készpénzű váltságdíjat adatott magának.²⁾

Különben is az Árpádok és a byzanci uralkodók közti sógorodás azon időben napirenden volt.

c) Gyermek ei.

Izsák első házasságából származó gyermekei:

1) IV. Elek szül. 1183, társceszázárrá koron. 1203. aug. 1-jén, † 1204. febr. 8-án.

2) Irén † 1208. aug. 25-én, Roger, Tankred sziciliai király fiának jegyese, 1197. neje sváb Fülöpnek, a későbbi római királynak († 1208. jun. 21-én).

Izsáknak második, Margit magyar királyleánynyal kötött házasságából a rendelkezésünkre álló genealogiai művek csak Mánuelről³⁾ († 1212. jun. 17-én) tesznek említést. Azok, kik a mellett

¹⁾ Raynald ad 1201. Fejér II. 432. III. Incze levele Imre m. királyhoz: „Quod autem scripsisti, quoniam praefatus Ioannitus terram quam pater tuus sorori suae, Imperatrici Graecorum, dedit in dotem, detinet occupatam.“

²⁾ III. Incze 1204. k. brevéje.

³⁾ Mánuel Izsák halála után anyjával Thessalonikba ment, a hol Bonifácban, Margit második férjében második atyjára lelt s a ki vele mint tulajdon fiával bánt, sőt egy ideig Bonifác azon szándékban volt, hogy mostoha fiát II. Manuel néven a görög császári trónra emelje. A fiatal herczeg azonban hálátlannak bizonyult s kalandos életét 1212. jun. 17-én Nikaeában befejezte.

Hop f amaz állítása, hogy a herczeg 35 évet élt, alaptalan. Manuelnek ez esetben 1177-ben kellett születnie, akkor még anyja csak két éves volt.

Mánuel esetleges feleségét vagy gyermekeit nem ismerjük. Negroponte „hármásurának“ I. Vilmosnak (a veronai dalle Carceri házból) első neje viseli

vannak, hogy Izsáknak Margittól még Mánuelen kívül más gyermekei is voltak, az általam ismert művekben nem említik azokat névleg.

A következő okiratokban azonban szó van e házaspár egy másik fiáról is:

a) Egy 1233. szept. 22-én kelt okmányban¹⁾ ezt olvassuk: „quod nos Calo-Johannes filius quondam Jursac Imperatoris Constantinopolitani“ . . .

b) IV. Béla 1235. Tapolcsán nevü birtokot Dénes lovászmesternek adományozza.²⁾ Az adománylevelen felemlített főurak közt a következőt is találjuk: „dilecto cognato nostro Calo Johanne Domino Syrmii et Comite de Kewe.“

c) Egy 1238. jan. 29-én kelt okiratban³⁾ ezt találjuk: „Joanne Angelo Domino.“

d) Ugolin, kalocsai érsek kereszties hadat akart indítani a boszniai eretnekek ellen s e szándéka véghezvitelére János herczeggel alkudozásokba bocsátkozott. János Ugolintól a hadjárat felszerelésére 100 ezüst márkát vett fel. Midőn azonban ez alkalommal elvállalt kötelességeiről megfeledezett, III. Honorius pápa 1227. jan. 15. kelt levelében figyelmezteti erre.⁴⁾

e) IV. Béla 1241. szept. 23-án Vodicsai Baboneg és István javára szabadságlevelt bocsát ki.⁵⁾ A zászlós urak közt ezt találjuk: „dilecto cognato nostro Joanne Domino Syrmie et Comite Wachyensi.“

f) 1242. mint Szerémség hercege és Bács főispánja szerepel.⁶⁾

Mivel tehát János egyszer Izsák volt görög császár fiának, máskor Angelosnak nevezi magát, feltétlen bizonyossággal mondhatjuk, hogy II. Izsák és Margit fia volt; mert, ha Margit nem lett volna anyja, Magyarországon alig kapta volna a Szerémséget, Kevét, Bácsot stb. s IV. Béla sem ismerte volna el rokonának.

ugyan Ilona, Salonichi ezimz. királynéja (1243—1244) nevét s Hopf Manuclnek vagy mostoha fivérének, Demetriusnak Thessalonich királyának leányát tekinti benne. A nélkül, hogy e genealogiai feltevés érdemleges méltatásába bocsátkoznám, itt csak azt akarom megjegyezni, hogy Ilona semmi esetre sem lehet Manuel leánya, miután Manuel Thessalonichra semmi igényt sem tartott s 1212-ben már az élők közt sem volt.

¹⁾ Fejér III. 2. 351; ²⁾ Fejér IV. 1. 21/27; ³⁾ Fejér IV. 1. 110/111.

⁴⁾ Theiner Mon. Hung. I. 72; ⁵⁾ Wenzel Árpádkori új okmánytár VII. 115/74; ⁶⁾ Pray Spec. Hierarchiae etc. 1779. II. 45.

A mi pedig e nézet mellett leginkább szól, az III. Honorius pápa fent említett 1227. kelt és herczegünkhez intézett levele,¹⁾ melyben következő czímmel illeti: „dilecto filio, nobili viro Joanni, nato nobilis mulieris Margaritae, quondam Imperatricis Constantinopolitanae.“

Az egyik okmány tehát atyját Izsák, konstantinápolyi császárnak, a másik anyját Margit, Konstantinápoly volt császárnéjának mondja; azt hiszem, e két okmány elegendő bizonyíték állításunk mellett.

Fejér azt mondja, hogy János, anyja második férjének halála után (1207.) Tessalonichból Magyarországra jött s itt II. Endrétől (anyjával együtt) ama területet kapta, melyet IV. Gergely pápa ulterior Sirmiának nevez. Ez ellen meg kell jegyeznünk, hogy János körülbelül 15 évvel Bonifác halála után jött Magyarországra.

Katona állítását,²⁾ hogy János fia volt Bonifácznak, a Fejér III. 2. 351. alatt levő okmány alaposan megezáfolja.

Angelos János herczeg életéből a boszniai patarénusok ellenében foganatba vett hadjáratán és czímein kívül mit sem tudunk. Élete végét és családi viszonyait homály borítja. Jóllehet nincs tudomásunk arról, hogy utódokat hagyott maga után,³⁾ már maga ama

¹⁾ Együttal Fejérnél III. 2. 101.

²⁾ Hist. crit. reg. Hung. V. 501.

³⁾ IV. Béla 1260-ban Szigligetet adományozza a pannonhalmi apátságnak (Wenzel II. ^{320/321}) s ez alkalommal a következőket mondja: «quae quidem insula, licet dudum ad Comitatum pertinuisset Zaladiensem, a longis tamen retro actis temporibus a castro ipso exempta per multorum manus . . . optenta fuit et possessa, primo videlicet per Ogyz Banum, postmodum per Kalianum Comitem Zaladiensem, quo etiam absque heredibus defuncto ad . . . filium nostrum Regem Stephanum una cum Comitatu Zaladiensi . . . fuit devoluta.»

V. István ugyanazon évben e szigetet fennebbi apátságnak adományozván, ezeket mondja (i. h. ^{328/323}): «quam quidem insulam tempore perpetuitatis Ogez Banus possidebat; postmodum eadem insula per Dominum Regem Karissimum patrem nostrum *Kalyano Comiti Greco* collata extiterat et donata; de munitate etiam *ipso Greco* absque solacio liberorum decedente, et Comitatum Zaladiensem nobis . . . tenentibus, dicta insula ad manus nostras . . . extitit devoluta.»

1262-ben IV. Béla Szigligetért csere fejében a pannonhalmi apátságnak más birtokot engedvén át, a következőket mondja: «quod cum insulam, quae fuit *Kaliani iuxta Balatinum* . . . ipso *Kaliano sine liberorum so-*

körülmény, hogy Magyarorszáiban élt, s hogy IV. Béla rokona gyanánt tünteti fel, elegendő arra, hogy az Árpádok egyik-másik genealogiai-lag homályos rokoni viszonyát személyével kapcsolatba hozzuk.

Hogy Margitnak Izsák halála után Mánuel és János hercegen kívül (az utóbbit a nem-magyar írók névleg nem ismerik) gyermeke nem volt, határozottsággal bizonyítja a megbízható Robert de Clary „la prise de Constantinople“ cz. művében, mint ezt értekezésünk folyamán még látni fogjuk.

d) Az Izsák és Margit közti házasság következményei.

1. Izsáknak a magyar királyleánnyal kötött házassága hosszabb időre véget vetett a magyar s görög udvar közt fennállott sok évi ellenséges viszonynak

2. III. Béla — mint láttuk — összes bolgár foglalásait Margit nászajándékaként Izsáknak adta.

3. Midőn 1189. I. Frigyes császár keresztesei és a görög udvar közt viszályra került a dolog, Béla a császár kíséretére rendelt magyar hadsereget visszahívta, nehogy annak a császári táborban való tartózkodása által Magyarországnak a görög udvarral való viszonya csorbát szenvedjen.

4. 1194. őszén Bélának a Száva mellett, találkozása volt Izsákkal, mely alkalommal Béla állítólag segélyt ígért vejének ellenségei (valószínűleg a bolgárok) ellen ¹⁾ Izsáknak a következő évben közbejött detronizáltatása arra enged következtetni, hogy Béla ígését be nem váltotta.

lacio decedente, Ecclesie Sancti Martini . . . sub cisdem metis et terminis, quibus idem Kalianus tenuerat, contulissemus . . .

Mindaddig, mint IV. Bélának azon okirata, melynek alapján Szigligetet Kaliának legelőször adományozta, az ellenkezőt be nem bizonyítja, azon feltételezésnek mernék kifejezést adni, hogy e Kalian alatt Angelos Kalo-Joannes, Margit fia, értendő. Hogy Béla ez okiratokban Kalian nem nevezi rokonának, valamint ezt előbbi évekből származott okirataiban teszi. feltételezésemet nem gyengítheti, mert hasonló esetekre többször is akadunk. Kalo-Joannes eszerint Zalamegye főispánja és Szigliget ura volt s utódok nélkül 1260. előtt halt volna meg.

Mária királyné 1259-ben (Fejér IV. 2. 501.) Demeter özvegyét, Máriát, említvén, ezt „familiarum sociam uxoris domini Johannis, cognati carissimi nostri“-nak mondja.

¹⁾ Niketas Choniata.

II.

II. Bonifác, Montferrat örgrófja s Thessalonich királya.

III. Béla király veje.

a) Származása és élete.

Atyja IV. Vilmos montferrati örgróf, anyja ausztriai Julietta (vagy Judit), III. Lipót örgróf leánya — a Babenberg családból — volt. Születési éve ismeretlen, de valószínűséggel a XII. század második felére tehető, miután szülei 1146. keltek egybe; harmadik fia szüleinek.

Mig bátyja Konrád Palesztinában tartózkodott, Bonifác Montferrat trónján helyettesítette, mely Konrádnak 1192. ápr. 28-án bekövetkezett erőszakos halála után őrá, mint legközelebbi örökösre szállott. E kis trónon népszerű s kiváló államférfiu, valamint derék hadvezér hírébe jutott.

Midőn champagnei III. Theobald gróf, a Palesztinába vonuló európai hadsereg főparancsnoka 1201. május 24-én váratlanul meghalt, Villehardouin Gottfried tábornagy a francia vezető körök figyelmét Montferrati Bonifácra irányította, a kit személyi előnyei mellett főkép a keleti uralkodó házakhoz való rokoni viszonyai is ajánlottak.¹⁾

¹⁾ a) Legidősebb bátyja Vilmos (Hosszúarkdu melléknévvvel) 1176. okt. havában Sybillát, I. Amalrich, jeruzsálemi király leányát vette nőül s e házassága révén Joppe s Aszkalon grófja lett; meghalt 1177. jun. havában.

b) Konrád, a fivérek másodika, 1187. jul. havában a tyrusiak által Tyros örgrófjává tétetett, 1188. Montferrat örgrófja; nőül vette 1) 1187. Theodorát, II. Izsák és III. Elek görög császárok nővérét; Theodora ugyanez évben halt meg. E házassága folytán Konrád 1187. «Caesar» lett. 1187. jul. havában Palesztinába ment, a hol 2) 1190. végén Erzsébetet, I. Amalrich lányát, Sibylla sógornőjének nővérét vette el. 1192. április havában Jeruzsálem királyává tették; 1192. ápr. 28-án azonban az assaszinok meggyilkolták.

c) I. Mánuel görög császár tudtára adta Vilmosnak, az öreg örgrófnak, hogy szándékában van leányát, Máriát, egyik fiának nőül adni, s hogy Vilmos küldje le e czélból fiai egyikét Konstantinápolyba. Minthogy Konrád és Bonifác már akkor nős emberek voltak, az örgróf — mivel negyedik fia, Frigyes, pap volt (utóbb albai püspök lett) — Rainer nevű, legifjabb fiát küldte Konstantinápolyba. Itt azután 1178. egybekelt III. Bélának egykori menyasszonyával, miután még János nevet és „Caesar” czímet kapott. Mária 1148., Rainer 1161. született; 1183. I. Andronikos megmérgeztette.

Egy soissons-i találkozón (1201 őszén) késznek nyilatkozott elvállalni a kereszteshadak főparancsnokságát. 1201 karácsonyán Fülöp császár udvarán a vakított II. Izsák fiával, Elekkel találkozott, a ki ez alkalommal Bonifáczt figyelmét legelőször arra irányította hogy Konstantinápolyt a kereszties haddal vétesse ostrom alá, a mi-nek czélja a detronizált Izsák visszahelyeztetése legyen. 1202. febr. havában Bonifáczt III. Incze pápához ment, a ki azonban a tervet nem igen szívesen fogadta. Bonifáczt azonban mégis az általános, Dandolo Henrik velencei doge által szított hangulathoz csatlakozott s a hon-talan Elek hg. tervét magáévá tette. 1203 tavaszán Bonifáczt a do-geval egyetemben szándéka kivitelébe fogott. II. Izsák visszahelyez-tetése után Bonifáczt még tovább is összekötetésben állott IV. Elek-ke, a kinek a III. Elek elleni háború folytatását is megígérte, a mi-nek fejében az ifjú társ-császár egyebek közt Krétasziget átadását he-lyezte neki kilátásba.

1204. ápr. 13-án Bonifáczt részt vett Konstantinápoly-nak a kereszt-esek által történt bevételében és a Bukoleon nevű palotát szállta meg, a melyben Izsák szép özvegye, Margit tartózkodott. Legtöbb kilátása volt most már arra, hogy megteszik „Románia“, az új állam, császár-ává: de a velenceiek, kiknek monopolizáló terveik kivitelében nem volt kedvükre ily erélyes férfi, a gyöngye Balduin, flandriai gróf vá-lasztását vitték keresztül. Bonifáczt a dolgot nem vette igen zokon és beérte avval, hogy Kréta birtokában, mint Balduin legelső hűbérese a nyugatiak által még elfoglalandó területek fölött uralkodjék. E szer-ződés azonban Balduinnak 1204 május 16-án történt koronáztatása után változást szenvedett. Bonifáczt az új császártól az elfoglalandó ázsiai tartományok helyett Thessalonichot a görög megyékkel, mint királyságot Románia főuralma alatt kérte; de 1204. jul. havában fegy-vert kellett ragadnia s Didymoteichost és számos más thrák helységét elfoglalnia, míg 1204 szeptemberében főkép Dandolo és Villehar-douin Gottfried közbenjárása folytán megkapta Thessalonichot. 1204 őszén a jeles férfi a régi dél-hellén területek ellen vonult, elfoglalta Thessaliát s számos hűbérállamot alapított. János bolgár czárnak Thessalonichba való rontása azonban hazahívta (1205) s sikerült is neki megmenteni székvárosát. A vitéz hősnek Henrik konstanti-nápolyi császárral a Maricza melletti Kypselaé közelében volt talál-kozása; székvárosába térve, csetepatéba keveredett bolgár- (mosyno-

polisi) csapatokkal, a melynek folyamán a Rhodope hegyén halálos nyíllövés vetett véget életének. Fejét a bolgár czár elé vitték, ki a lovagias férfi halála fölött végtelen örömbé tört ki.

b) Nejei.

Bonifácznak csak két — történelmileg bebizonyított — nejéről van tudomásunk:

1. Eleonóra, III. Humbert savoyai uralkodó (szül. 1136 aug. 1. † 1188/9 márcz. 4-én) leánya. Első férje Ventimiglia Guido, Alpine őrgrófja volt. Halála éve ismeretlen.

2. Margit (Maria) III. Béla magyar király leánya, II. Izsák görög császár özvegye.

Azonkívül még két nejét említik, de nem bizonyos, vajjon valóban lépett-e ezekkel házasságra.

Litta Olaszország híres családjairól tárgyaló nagy genealogiai művében következő sorrendben említi Bonifác nejét:

1. Ágnes, Henrik császár leánya (vagy Ilona, Buscan őrgrófja leánya).

2. Margit, Almerich magyar király nővére, Angelos Izsák özvegye.

3. Dandolo Henrik doge leánya (velencei források szerint).

4. Eleonora, III. Umberto savoyai uralkodó leánya, Ventimiglia Guido özvegye.

Litta itt össze-vissza téveszti az adatokat:

a) Ágnes Bonifác leánya s felesége Henrik, konstantinápolyi császárnak!

b) Margitot Bonifác második nejének tartja; pedig tény, hogy csak Eleonora halála után kelt egybe az őt túlélte Margittal; a Savoyából származó Eleonorához pedig következő megjegyzést köt: „Sono incerte queste nozze, molto piu che un Bonifazio di Montferrato aveva per moglie una Costanza d'Amadeo II. di Savoia, la quale potrebbe essere forte la prima moglie del Bonifazio, di cui trattano soperata la difficoltà dell'epoca, mentre Costanza appartiene a tempi molto anteriori“¹⁾

¹⁾ II. Amadeus leányát, Konstanzát, Blondel (1654) montferrati Bonifác, Imhoff saluzzoi Bonifác, Moréri (1740. kiad.) montferrati II. Bonifác nejének mondja. De semmikép sem bebizonyított tény, hogy az 1052. elhalt montferrati

c) Gyermekai.

Litta Bonifác következő gyermekeit említi, a nélkül azonban, hogy megmondaná, mely házasságból valók.

1. Leánya, Malatesta Albert örgróf neje.
2. Vilmos, 1207. Montferrat örgrófja.
3. Adelaide, estei Albert, braunschweigi herczeg neje.
4. Leánya „per questa figlia i genovesi nel 1206. allestirono navi, per condurla a Constantinopoli, ove doveva sposare l'imperatore Arrigo di Fiandra, figlio di Baldovina“ etc.
5. Demeter, Thessalia királya.

Mindezek közül történelmileg csak a következőkről van tudomásunk:

Első házasságból:

- a) Ágnes, Henrik, konstantinápolyi császár neje, 1207. február 4-én kelt egybe; a fiatal nő gyermekével együtt igen korán halt el
- b) V. (III). Vilmos, 1207, Montferrat örgrófja; † 1225. szept. Görögországban; felesége Berta, Cravesano Bonifác lánya.

c) Alice, II. Manfred, saluzzói örgróf (1175—1215) felesége.

Második házasságból:

- d) Demeter szül. 1205. Thessalonich királya (1207) † 1227. gyermektelenül, felesége a de la Roche házból való volt¹⁾

Litta Adelaide-t III. Bonifác (a szóban levő II. Bonifác unokája) hasonnevű leányával téveszti össze. Bonifác (III.) az 1235. decz. 9-ki szerződés értelmében Margittal, IV. Amadé savoyai fejedelem leányával kelt egybe; meghalt 1254; leánya 1263. szept. 1-je s okt. 26-ka közt braunschweigi Alberttel (I. † 1279. aug. 15.) lépett házasságra, s mint özvegy, másodszer holsteini I. Gerhárdhoz ment nőül (1280. körül); meghalt 1285. febr. 6-án. Némelyek Alessinának is nevezik.

Bonifácnak lett volna neje. Azonkívül a régibb szerzők (Píngon Philibert, szül. 1525 † 1582 ápr. 18., Galcho, Justiniani, Guichenon) még ama nagy hibát is elkövetik, hogy Eleonóra Bonifác nejének halála évét 1225-re, első férjét, Ventimiglia Guidoét 1214 jul. havára teszik. Bonifácot nyilván Guidóval és Eleonórát Margittal tévesztik össze.

¹⁾ Mások szerint neje Beatrix András Guido viennei dauphin leánya. De minthogy V. Amaury, Montferrat grófja († 1241), 1222. decz. 13-án kelt okmányában, feleségét András Guido dauphin e leányának mondja, ez állítás alaptalan.

III.

Margit.

a) Származása.

Atyja III. Béla magyar király ¹⁾ anyja Béla első neje Chatilloni Ágnes; született 1175 ²⁾, minthogy első férjhezmenetele alkalmával alig tiz éves.

b) Házassága és élete.

1. Alig tiz éves korában 1185. az akkor trónrajutott II. Angelos Izsák görög császárhoz adták nőül, mely alkalommal nevét a görög szokásnak megfelelőleg Máriára változtatták.

A fiatal herczegnő jegyese volt ugyan már (VIII.) Ottokár stiriai herczegnek ³⁾ de Béla politikai okokból czélszerűnek látta megsemmisíteni ez eljegyzést, s Margitot Izsáknak adni nőül.

E házasságnak közvetlen következménye egy veszteség volt, mely a byzáncezi birodalom létét nagyban fenyegette. Midőn ugyanis 1186. a császárnak a fiatal kiráyleánynyal való egybekelését fényesen megünnepelték, az udvar a költségek fedezésére rendkívüli adót vetett ki; ez a dunai Bolgárország lakóseit annyira felbőszítette, hogy Asen János és Péter nevű testvérek vezérlete alatt még ugyanabban az évben Byzánctól elszakadtak.

Margit Izsák udvarán kora legkiválóbb és legkecsesebb szépségévé fejlődött s 1195. vakított s trónvesztes férje oldala mellett maradt és fogságát is megosztotta vele. 1203. megszabadult ⁴⁾ s 1204 febr. havában özvegyégre jutott.

¹⁾ Albericus: genuit (III. Béla) duas Reginas, Constantiam de Bohemia et Margaretham de Graccia.

²⁾ III. Béla egyik 1185-ki okmányában (Fejér I. 39.) leánya dajkájáról tesz említést; vajjon Margit leányát gondolja-e, bizonytalan.

³⁾ Ansbert: 24 (fontes rer. Austriac. V.) „Peremptor itaque ejus (t. i. I. Andronikos császáré) Ysaakius Angelus imperium accipuit, et in loco eius regnavit atque (ad) confirmandum regnum suum filiam Bele regis, quae antea duci Styrie Otakiro erat desponsata, in matrimonium accepit.“

A szóban levő Ottokár III (VII.) Ottokár örgróf († 1164 decz. 31.) és Kunigunda vohburgi III. Diepold örgróf leányának ifjabb fia; szül. 1163 aug. 19. s fivérét, Leopoldot anyja gyámsága alatt követte, 1180. hercegi czimet kapott, 1186 aug. 17. Leopold ausztriai herczegnek átadta Stíriát s meghalt 1192 máj. 8/9.

⁴⁾ Saint Pauli IV. Hugo gróf 1203 k. levele (Hugo † 1205 febr. végén), mely lőweni Henrik barátjához van intézve: „In crastino Deo cooperante fuit

2. Montferrati Bonifácot, mint tudjuk, megválasztották a kereszteshadak főparancsnokának s Elek, Margit mostoha fia unszolására Bonifác hadjáratot is indított Konstantinápoly ellen a fogva tartott Izsák javára.

1204 ápr. 13. Bonifác a Bukoleon-palotát szállta meg, a melyben a francia Ágnes (két császár özvegye) és Izsák szép özvegye, a magyar Margit tartózkodtak. Bonifác 1204. ápr. havában körülbelül 50 éves lehetett; a tehetséges vitéz kezével kínálta meg a császári özvegyet; ez, ki már amúgy is rokoni viszonyban állt¹⁾ hozzá, el is fogadta azonnal az ajánlatot.

Bonifác helyesen arra számított, hogy a tömeg rokonszenve a törvényes császár Izsák özvegye oldalán van; Margit pedig a híres hősből látta a leghatalmasabb támaszt, a melyet csak nyerhetett; még 1204 máj. 16. előtt megölték az egybekelést.²⁾

Margit Bonifác oldalán gyermekeivel 1205 szept. végén mint királyné vonult be Thessalonichba.³⁾ Röviddel erre Soffred bibornok (felavatt. III. Lucius által 1185, † 1211) látogatta meg a királyi párt, a minek következménye az volt, hogy a királyné a latin egyház kebelébe tért vissza.

civitas reddita nobis, et tunc fuerunt octo dies completi a civitatis obsidione. Tunc vero Tirsacus (= Izsák) Imperator et Imperatrix uxor ejus, videlicet soror Regis Vnngariae qui diu in horrore carceris tenti fuerant et inclusi, nobis gratias multimodas referentes mandaverunt, quod per Dei gratiam et nostrum auxilium fuerant a carcere liberati, et quod decus Imperii rehabebant, et nos in crastino veniremus in palatium (Annual. Godefrid. Monach. ap. Freher S. S. Rer. german. I. 269 s. köv.)⁴⁾

1) Andronikos Angelos		Montferrati Vilmos őrgróf	
II. Izsák császár	Theodora	Konrád	Bonifác
† 1204	† 1189—90	† 1192	† 1207
neje: Margit			
magyar hercegnő		1204 máj.	

²⁾ Niketas: „Bonifác őrgróf kíséretében, a ki az előbb Angelos Izsákka egybekelt s annak halálával a város elfoglalása után törvényes nejjé tett magyar Margitot hozta magával.“

³⁾ A már fentebb említett Róbert de Clary kortárs erre vonatkozólag igen csinos epizodot beszél el: „Midőn Bonifác látta, hogy Adrianápolyt karhatalommal be nem veheti, így szólott azokhoz, kik az ostromolt város falain álltak: „... nem tudjátok, hogy ez Izsák császár felesége volt?“ Erre nejét hozta elő

Ámde a mézes hetek nem tartottak sokáig. Alig hogy Bonifác Thessalonichba érkezett, — mint láttuk — új hadjáratokra indult s a fiatal nőt kormányzónak tette (1204 őszen). Férje távollétét a vad bolgár czár, János arra használta föl, hogy Thessalonichot megtámadja. Itt a lázadó lakosság egy részéhez egy bolgár martalócz-csapat csatlakozott, mely Sisman, Jánoš prošeki helytartója fővezérlete alatt a kormányzó nőt palotájában ostrom alá vette. Bonifác hirtelen visszatérése (1205 jun. elején) kiszabadította a szorongatott nőt veszélyes helyzetéből.

Férjének 1207-ben bekövetkezett korai halálával az Árpád-leányt új veszélyek kezdték fenyegetni.

Bonifácznak volt ugyan Margittal gyermeke, de ez, Demetrius atyja halálakor csak két éves volt. Minthogy Thessalonich sehogysem volt Margit hozománya, hanem Bonifác tulajdonképi szerzeménye, első fiának, Vilmosnak joga volt atyai örökének tekinteni Thessalonichot. Vilmos azalatt, míg Bonifác keleten tartózkodott, Montferrat trónján ült. Midőn atyja haláláról értesült, eleinte hajlandónak mutatkozott, azonnal Thessalonichba menni, vagy, hogy biztosítsa magának a koronát, vagy hogy az özvegy mostoha anya és a kiskoru fivér oldalán mint helytartó működjék; 1207 aug. havában már meg is tette az útra való előkészületeket, midőn utolsó percben feladta eredeti szándékát; montferrati ősi trónja érdekeit — úgy látszik — fontosbáknak tekintette, mint a kétes birtokot a keleten; megmaradt Olaszországban s evvel az örökség terhe továbbra is az Árpád-leány vállaira nehezedett.

Most ama feladat várt reá, hogy két éves fia örökét minden ellenével szemben megvédje, annyival is inkább, miután első házasságából származó fia, Angelos Mánuel nagyon is megbízhatatlannak bizonyult s akkortájt száműzetésben élt.

A kormány élére erre Buffa A m a d é, a hadsereg főparancsnoka, s helytartónak (Bailo) O b e r t o (a kövér, névszerint III.), B i a n

s ez így szólt a néphez: „Nem ismertek már engem, ki császárnétok vagyok és nem ismeritek e két gyermekemet, a kik Izsák császártól valók?” („Ba, de ne me conissies vus, que je sois emperéris, et de ne conissies vus mes II. enfans, que jou euch d Kyrsaac l'empereur?”) E szavakra két gyermekét hozta, mire a városbeliek egyike így szólt: „Igen, elismerjük, hogy ez Izsák császár neje s hogy ezek az ő gyermekei” stb.

d r a t a grófja, Cario ura, a montferrati uralkodó családnak rokona, állottak, oly férfiak, kiknek nagyravágyása és kevélysége bizonyossá tette, hogy nem fogják magukat egy nő s egy gyöngye gyermek parancsainak alávetni; s a következmények e mellett is szólnak.

A két helytartó első cselekményei mindjárt azt mutatták, hogy a Henrik konstantinápolyi császárral való hűbéri viszony kedvükre nincsen. Bonifác élete folyamán, személyes vitézsége és befolyása daczára, nem tett lépéseket arra nézve, hogy a hűbéri viszony kötelekein, melyek a konstantinápolyi udvarhoz fűzték, lazítson; az okos államférfiu tagadhatatlannak tartotta, hogy új uralma nyugalmas élvezését csakis a latin császárral való jó viszonya segélyével érheti el s hogy a hűbéri függőségét megfoszssa az alattvalói viszony többé-kevésbé hírhedt látszatától, Ágnes nevü leányát Henriknek adta nőül. A lombard férfiak egész máskép gondolkodtak; ők, kik Henrik császárt nem tekintették nagyobb urnak mint Bonifác királyt, uralmuk idejét arra kívánták felhasználni, hogy a hűbéri viszony feloldása révén Thessalonich királysága korlátlan uralmára vergődjenek.

A birodalom külső helyzete 1207-ben reményt is nyújtott e szándék megvalósítására, miután a fiatal királyság legveszélyesebb ellenét János cárt, 1207 október havában gyilkos kéz eltette láb alól s utódját Borilt Henrik császár hosszabb időre ártalmatlanná tette; azonkívül pedig Ravano dalle Carceri, Euboea „hármass ura“ szintén hasonló célokat folytatott s hajlandónak mutatkozott a lombardiakkal szövetségre lépni.

A konstantinápolyi udvaron azonban a thessalonichi kormányzók separatistikus terveire figyelni kezdtek. Henrik, hogy Bonifác alatt fennállott főuralmának új támaszt adjon, birodalmi bárói indítványára felszólította a lombárd lovagokat, hogy ideiglenesen a montferrati örgróf nevében tegyék a hűbéri esküt, nehogy annak távollétében a császár főuralmát s a fiatal Demeter koronáját elveszítse; s hogy e felszólításának nagyobb érvényt biztosítson, sereg élén 1208 végén Thessalonichba ment, állítólag azért, hogy lássa vajjon a kormányzók megteszik-e köteleességüket.

A kormányzók azonban teljes határozottsággal oda nyilatkoztak, hogy ők földieikkel elfoglalták az országot s jövőben is Demeter képviselőjében fogják kormányozni; ezzel világosan arra akartak utalni, hogy törekvésük: elszakadni a császártól, a mit annyival is inkább vélték napfényre bocsáthatni, mivel az összes észak-görögországi lom-

bard származásu bárók a hangoztatott tervezet mellett voltak, míg a kisebbségben levő thesszáliai német urak császári érzelmeik valának. A terv szerint de la Roche Ottót, Athén urát ártalmatlanná akarták tenni, a mire a lombardiai független uralom életbeléptetésének mi sem állott volna útjában.

A szövetségesek természetesen legkevésbé sem gondoltak arra, hogy az alapítandó állam élére a magyar királyleányt vagy annak három éves fiát állítsák; hogy tehát egy oly férfit nyerjenek meg ügyöknek, ki egyrészt törvényes igények hangoztatásával léphet fel, másrészt a lombard úttörőknek hálára legyen kötelezve, a szövetség-társak Bonifác idős fiához, Vilmos montferrati örgrófhhoz fordultak s azon ajánlatot tették neki, hogy legott Görögországba jöjjön s Demetrius képviselőjében vegye át a kormányzó tisztét, ezután pedig álljon a lombard szövetség élére s tegye fejére a nagyobbodott, független ország koronáját.

Az örgróf vonakodására a terv kovácsolói még távolról sem gondoltak. Hisz Vilmos már 1207-ben, midőn a kis hűbér korona örökének biztosításáról volt szó, hajlandónak mutatkozott keletre vonulni; mennyivel inkább tehető fel, hogy kis olasz örgrófságát készségesen felcseréli a fényes koronával!

Minden várakozás ellenére, az örgróf tévovázott; akár azon okból, hogy a szövetségesek megbízhatóságában kételkedett, akár azért, mert a merész vállalat sikerében nem hitt, vagy hogy mostoha anyja és ifjabb fivére érdekeit megnyirbálni nem akarta: elég az hozzá, hogy Vilmos a meghívásnak eleget nem tett. A lombardok, dühöngve a falusi úrfi, a „fattyú örgróf“ ellen,¹⁾ a ki megtagadja apái vérét, erre saját kezükre kezdtek a terv kivitelén dolgozni. A Bonifác által kitűnően kiművelt sereggel s néhány erősség birtokában azt vélték, hogy könnyű lesz a császárt sarokba szorítani.

Ánde Henrik e közben szintén időszerűnek tartotta, hogy munkához fogjon; belátta, hogy rendet kell csinálnia a szövetséggel, ha nem akar árny-császárrá süllyedni. Kisebb vállalatok a bolgár guerilla-csapatok ellen akkor napirenden voltak; egy ily ürügyet használt fel, hogy összpontosítsa seregét s ez 1208 decz. havában történt is, Christopolis mellett Ridolfóra, az első lombard várnagyra bukkant s

¹⁾ Hopf Griechenland im Mittelalter und in der Neuzeit (Ersch és Gruber Allgemeine Encyclopaedie 85. kötet 228. old.)

midőn ez a várt megnyitni vonakodott, sőt övéinek megtiltotta, hogy a császári sereget élelemmel lássák el, a szövetség hadüzenete in optima forma végbement. Az erre Biandratehez intézett tiltakozás következménye annak daczos válasza volt, hogy „a császárnak az ő országában semmi keresni valója nincsen“; ezzel tehát a császárnak világos fogalma volt az útról, melyen továbbra haladnia kellett.

Miután serege néhány híve csatlakozása folytán erősödött, decz. 28-án előre vonult, útközben hideg találkozása volt canossai Albertinó-val, Biandrate bizalmas emberével s decz. 30-án a Thessalonich közelében fekvő chortaitoni apátságához ért. Henrik újra meg kísérlette a béke útját; a megbízható Cono de Bethune élén küldöttséget menesztett Biandratehez, mely tudtára adja, hogy a császár csak a végett jött, hogy a bárók által azelőtt Bonifácznak tett hódolatot átvegye, különbeni szándéka pedig, megóvni Demeter trónörökös jogait. Biandrate daczosan azt válaszolta, hogy Thessalonich független a császártól s midőn Cono azt indítványozta, hogy az ügyet egy a pápa, a francia király s német császár által képezendő békebiróság ítéletére bizzák s a lombardnak nyíltan szemére vetette felségáruló magaviseletét, az utóbbi oly követelésekkel lépett elő, melyeknek teljesítése a császárt a lombardiak alattvalójává bélyegezte volna: nem kevesebbről volt szó, minthogy a császár adja át a Durazzótól Megaráig terjedő területet, Argost, Peloponnesost, Korinthot stb.

E szükségben — hisz a császár majdnem egészen a lombardok kezében volt — Henrik is ama politikához folyamodott, melyet a görög császárok évszázadok óta sikeresen űztek: a cselhez. Saját és bárói nevében késznek nyilatkozott beleegyezni Biandrate követelésibe, de csak azon feltétel alatt, hogy a regens királyné ehhez utólagosan beleegyezését adja. Henrik t. i. azon észszerű nézetből indult ki, hogy Margit az alkalmatlansággá kinőtt lombard uralomtól szabadulni óhajt s az utóbbi által tett követeléseknek nem fog helyet adni. Ha Biandrate s társai mindazonáltal a viszonyokhoz alkalmazkodni nem akarnának, akkor a dolog egészen más színezetet nyer; mert hisz ez esetben nyílt lázadók, kik törvényes úrnőjük akaratának ellenszegülnek s ez esetben törvényes úton s a legszigorúbb eszközökkel bánhatni el velük. Cono Henrik útasításával újra elment Obertohoz, hogy az apátságban tartandó megbeszélésre meghívja.

Henrik a gyűlölt ellent látszólagos nyájassággal fogadta s újra ismételte ígérését az említett hangsúlyozásával s övével együtt megesküdött, hogy Margit s fia jogait tiszteletben fogja tartani.

S ez alkalommal a ravasz olasz alaposan felsült. Másnap a császár 100 lovag kíséretében bevonult a fővárosba; követte a hadsereg, mely most már nem szenvedett hiányt kényelemben s érlelmi szerekben; most tehát a császár lett a helyzet ura.

Négy nappal a császári hadsereg bevonulása után Biandrate a császár által tett ígéretek beváltását kezdte sürgetni. Henrik erre az összes, a városba gyűlt bárókat egybehívta s megkérdezte vajjon Biandrate követelésébe beleegyeznek-e. Csak hárman álltak Biandrate részén. Biandrate, a kit a sehoggy sem kedvező helyzet felbőszített, Margithoz sietett, s megkérdezte, vajjon Henrik az ő tudtával és beegyezésével jár el ilyképen; Margit három napi meggondolási időt kért s csak ekkor találkozott vele Henrik.

A dolog úgy folyt, a mint Henrik tervezte. Margit királyné császári vendégének elpanaszolta bűjját; már — azt mondja — a bárók garázdálkodása tűrhetetlenné válik, félelmében nem mer nekik ellentmondani; a bárók általában arra törnek, hogy őt s fiát a montferrati örgróf érdekében kizavarják uralmából; most tehát egészen a császár karjaiba veti magát s az óhajához képest nem is egyezik Biandrate s társai követeléseinek teljesítésébe.

Biandrate eltitkolta haragját s most késznek nyilatkozott magát a Cono által indítványozott békebírótság ítéletének alávetni, most azonban a császáriak nem akartak e dologról hallani, sőt Henrik 1209. január 6-án a királyfit ünnepélyesen lovaggá ütötte s Thessalonich királyává koronázta. Margit özvegyi részének megerősítését kapta s e részt Henrik még ama területekkel nagyobbította, melyeket az ország felosztása alkalmával a keresztes hadnak helyeztek kilátásba, t. i. a Thessaliában levő Archontochori, Bessena, Demetrius és Stalmyros nevű helyekkel. III. Incze pápa 1210. márcz. 31-én helyben hagyja ezen adományozást s „leányát“ Máriát gyermekeivel és jószágai-val együtt pápai oltalmába veszi. Biandrate, ki továbbra is meg tudott maradni országos helytartónak, hódolatot esküdött a császárnak ama óvatos toldalékkal, hogy hűségében annyira megy, a meny nyiben ez Margit királyné iránti kötelességeivel összeegyeztethető.

Ha Margit most már azon reményben élt, hogy országa nyu-

galma biztosítva van, akkor nagyon is tévedett. Biandrate nem volt azon ember, ki az egyszer eltökélt szándékot könnyedén fel tudta volna adni. A nélkül, hogy a közel mult idők eseményeivel törődött volna, megszállta hű lombardjaival a királyné serraiei és christopolisi erődjait s oly magaviseletet tanúsított, mely semmikép sem fért össze egy királyi tisztviselőével. Margit, kit Henrik oltalma bátorított, a két erőd azonnali visszaadását követelte s Biandratet elfogatta; s addig akarta fogságban tartani, mig kiüríteti a két erődöt. A daczos olasz, kit vérig bántott a királyné e váratlan erélye, lemondott helytartói méltóságáról.

Margit azonban a fenyegetéssel be nem érte, hanem a lombardokat a két erődből kiűzetni készült. Sainsi Vilmos, a frank csapatok marsallja Serrae-be vonult, de ott a Biandrate által feltűzelt várparancsnok, Hugó, részéről ellenállásra talált; époly könnyen beszéltette magát rá a marsall Biandrate társai által, hogy Christopolis ellen vonuljon. E közben Henrik császár is készült, hogy személyesen Serrae ellen vonuljon. Midőn Biandrate a dolog komoly voltáról meggyőződött, újra cselhez fordult; azt ígérte ugyanis a császárnak, hogy a két erősséget kardcsapás nélkül átadja neki, ha őt barátjával, Vento Péterrel oda küldik; a kárán okult Henrik, daczára annak, hogy elővigyázatból Biandratéval a megbízható Bethune Cono és Cahieux Anselm vezérlete alatt néhány frank urat szándékozott küldeni, mégis lépre ment volna; már is azt ígérte a fondorkodó olasznak, hogy visszaszolgáltatja neki elkoboztatott jószágait, midőn Sains azt jelentette, hogy Serrae jelenlegi megerősítésében majdnem bevehetetlen, s hogy az őrség arra törekszik, hogy az erődöt átadja Boril bolgár czárnak. A veszély azonban szerencsésen elvonult, mivel a Zichnaé mellett táborzó frankokhoz segélyért fordult a város lakossága, a mire Sains azok segélyével Serraebe vonult s a lombardok által védett várat meghódolásra kényszerítette.

Henrik erre Biandratét Cono kíséretében Christopolisba küldte, miután az ottani parancsnok is lázadni kezdett; az őrséget ugyanis hosszabb időre ellátta élelmi szerekkel, frank csapatot támadt meg s több frank urat fogságba hurczolt. A józan gondolkozásu Cono átlátta Biandrate csalárd terveit, a szomszéd Drama-t, frank katonákkal szállotta meg s Biandratet pedig Serraeben fogságba vetették.

A lázadás azonban a főczinkos bebörtönöztetésével még nem

érte végét; a szövetségtársak áruló munkájukat folytatták s abban semminemű kudarczuk által nem zavartatták magukat; sőt egy vereség, melyet a lombardok Christopolisban egy rohamuk alkalmával szenvedtek, továbbá frank csapatoknak Thessalonichba való vonulása nem volt képes véget vetni a lázadó üzelmeknek.

Ez alkalommal Pice Rolánd, Platamonae lombard ura eszköznek használtatta fel magát; követet küldött ugyanis a császárhoz azon kérelemmel, hogy az a lombardok ellenében, a kik folyton szorongatják, megvédje. Henrik, ki megörült azon, hogy ellenét lekötelezheti, Cahieu Anselmet segédcapatok élén Pice-hez küldte; midőn azonban Cahieu oda ért, a város kapuit zárva találta s szerencséjére bizalmasan tudtára adták, hogy a gaz Roland őt s övéit lesben meg akarja támadni. Szerencséje volt, hogy még idejekorán vonulhatott vissza Zichnae felé s tudtára adta a császárnak a történeteket.

Henrik erre azt határozta, hogy az áruló üzelmeknek egy csapással fog véget vetni.

Katzenellenbogen Bertold, mint Margit tanácsosa Salonichiben maradt s a sereget mozgósította; ez részint vizen, részint szárazon Kytrosig ért, a hol a hű Dhaun Wirich székel; maga Henrik hajón követte a sereget. Cononak, ki a szárazföldi hadsereget vezérelte, igen nehéz útja volt, miután az egész vidéket elöntötte a víz, éjjel pedig nagy hideg állt be. Kytrosba elérve, a császárnak azt hozták hírül, hogy a salonichii őrség fellázadt; az egész dolog azonban alaptalanak bizonyult s Cono, ki a lázadás hírére egy csapattal oda sietett z őrséget csak néhány frank csapattal megerősítette.

Henrik erre egy, fivére Eustach és Cahieu Anselm vezérlete alatt álló hadtestnek azon meghagyást adta, hogy a klisurai hegy-szoroson át Banitza völgyébe vonuljon. Ekkor minden várakozás ellenére 1209. márcz. 26-ikán a lázadók követe, Manchicourt Róbert jelent meg a császári főhadiszálláson s kijelentette, hogy a lombardok készek a császárhoz csatlakozni s őt Thessalonichba követni, ha Biandratet újra méltóságába helyezi s ha a császár Chor-taitonba vonul vissza. A császár azonban, ki az előzményeken tanult, márcz. 29-én Kytrosból előre vonult s a követ ajánlatait el nem fogadta. A lázadók a larissai erődben (Thessaliában) összpontosultak. Henrik, a nélkül, hogy az újonnan tett ajánlatokra hallgatott volna, Lariss a ellen ment s a lázadókat megadásra szólította fel. Midőn

azonban ezek Buffa marsallal élükön, követeléseiket gúnyosan ismételték s békebiróságot kértek, Henrik átkelt a Peneios hídján. Robert de Boves (Coucy házból) kelt először át rajta, őt követték a többiek s az ellenséget, a ki kirohanást kísérelt meg, viaszszoritották; Cono közeledése végre eldöntötte az ütközet kimenetelét, úgy, hogy az ellenség a várba menekült s a győzőnek tömeges zsákmányt hagyott hátra.

Az 1209-iki hadjárat további eseményei nem nyújtanak közlelbbi részleteket Margit történetét illetőleg s csakis világos képet nyújtanak arról, hogy nyilatkoztatja magát Henrik a frank hűbérállamok végleges főúranak; ez események tehát tárgyunkat közelebről nem érdeklik.¹⁾

Itt még csak azt akarjuk megemlíteni, hogy Biandrate, jóllehet a császár a lombardok kérésére szabadon bocsátotta, mindig a király ellen konspirált s végre is közönséges bűntevővé sülyedt alá, ki arra tört, hogy a császárt ágyában meggyilkoltassa, a mely törekvés azonban Ravano dalle Carcere fejedelem óvatosságán hajótörést szenvedett.

Midőn híre járt, hogy Boril bolgár czár a császárt megtámadni készül, Henrik kénytelen volt Thessalonich ügyeit egy időre figyelmen kívül hagyni; Biandrate megragadta az alkalmat, hogy hizelgéseivel újra tegyen szert némi befolyásra s tényleg el is nyerte újra a saloniki helytartóságot; miután azonban a császárnak a bolgárok elleni hadjáratában nem nyújtott segédkezet, sőt régi szándékaival újra kezdett előállani, a császár fivérét, Eustach herceget s Katzenellenbogen Bertold grófot rendelte Margit mellé. Miután ezek egyebek közt ama meghagyást is kapták, hogy Biandrate magaviseletét ellenőrizzék s a császár eddigi ellenében, I. Mihály epirosi fejedelemben barátot nyert, az áruló Biandrate belátta, hogy szerepét a keleten már lejátszotta, elhagyta tehát Thessalonichot s Olaszországba ment, hogy ott Vilmos örgróf felosztókélése által Margit elleni ármányait folytassa.

1216-ig Margit uralma minden nevezetes esemény nélkül folyik. Ez évben újra merülnek fel a lombardok fondorkodó üzelmek. Biandrate visszajött, hogy a helytartói méltóságot a montferrati örgróf nevében bitorolja.

Margit szorongatott állapotában III. Honorius pápához és Henrik császárhoz fordult. Az előbbi azzal érte be, hogy Margitot s a fiatal

¹⁾ V. ö. az erre vonatkozó adatokat Hopf. i. m. 230. old. s köv., a kinek világos leírását a hadjáratok esetelésében követtem.

Demetert 1216. aug. 13-án különös oltalmába vegye,¹⁾ míg Henrik azonnal Salonichba sietett, Demetert újra királylyá koronázta s mindent megkísérelt, a mi Margit uralmának megszilárdítására szolgálhatott; Margit legnagyobb szerencsétlenségére azonban meghalt a lovagias császár 1216. jun. 11-én s Hopf nézete²⁾ helyes is lesz, hogy Biandrate méregkeverő keze vetett véget Henrik életének.

Henrik halála természetesen több alkalmat nyújtott Biandrate nak, hogy üzelmeit folytassa. Henrik utódja (Courtenay-i) Péter császár már 1217. koronáztatása alkalmával Vilmos őrgrófot, mint a kiskorú Demeter gyámját elismeri a birodalom társhűbéresének. III. Honorius pápa is rokonszenvesen fogadja az új politikát (1217. ápr. 13.), a mennyiben a fiatal királyt, tekintettel fivérei érdemeire, védelmébe veszi, a császár hűbéri viszonyát helybenhagyja s Margitnak is igéri oltalmát a papság túlkapásai ellenében. Margit ugyanis még mindig kormányzója volt a birodalomnak. Miután Biandrate a helyzetet még sem tartotta igen kedvezőnek, hazájába ment vissza; Margit oldala mellé most Pallavicini Guido, Boronicza ura állt, a ki a „bailo“ czimét vette fel.

Most azonban olyan ellene támadt Margitnak, kivel sem ő, sem a többi görög urak meg nem bírtak; hisz Henrik császár, Görögország második „Arese“, már nem volt az élők közt.

Tódor, Epiros despotája hódítási vágya most a nő és gyenge gyermek által kormányzott s gyenge és rosszul szervezett sereggel ellátott Thessalonichra czélt. A 15 éves Demeter elhagyta hazáját, hogy Magyarországon keresztül II. Frigyeshez menjen segélykérés végett; Márton érsek vele utazott, hogy Olaszországban is kérjen segítséget. Vilmos őrgróf most Biandratét állította újra egy sereg élére, hogy a szorongatott királyságot tartsa meg a montferrati ház számára; a pápa ismételten figyelmeztette Tódort eljárása helytelenségére.

Míg azonban a nyugatról ígért segélynyújtás csak lassan haladt, Tódor sietve vonult előre keleten, hogy elérje kitűzött czélját; 1222. Thessalonich kapui előtt állt: Margit, a ki képtelen volt ellenállani, kénytelen volt saját szemével nézni országa bukását.

A nyugat kíséreltei, melyek arra czéloztak, hogy az országot kiragadják a győző kezéből, sikertelenek maradtak. Sem a pápa pénze

1) Raynald Annal. eccles. 1216. 21., 25. sz. 2) i. h. 246.

sem Velenceze segítsége, sem Vilmos hadserege nem volt képes az országot újra önállóvá tenni. Vilmos 1225. márczius havában Görögországba vonult, de már ugyanez év szeptemberében meghalt ugyanott; valószínűleg megmérgezték. ¹⁾ Halála folytán az expedíció csapatjai is feloszlottak; Thessalonich Tódor birtokában maradt. Midőn Demeter két évvel ezután (1227.) szintén meghalt, egyenes férfi örökösök hiányában II. Frigyes császárt tette utódjává. Ez 1230. igényeit III. Bonifácz őrgrófra († 1254.), Vilmos fiára ruházta át, s midőn 1284. Montferrati Jolantha (Irén), V. Vilmos őrgróf leánya II. Andronikos görög császárral házasságra lépett, Montferrat a Palaeologok javára lemondott jogigényeiről.

A magyar írók Thessalonich bukása után mit sem tudnak Margit felől s ha további történetét — a mennyire lehet — ismerni akarjuk, néhány kisebb szabású adatra, melyet a pápai okmányok szolgáltattak, kell támaszkodnunk.

Katona szerint ²⁾ Margit már 1207, tehát azonnal Bonifácz halála után Magyarországra ment; a mint azonban az eddigiekből tudjuk, még 15 évvel utóbb Thessalonichban tartózkodik.

1223. márcz. 30-án ³⁾ III. Honorius pápa Margitot, Konstantinápoly volt császárnéját újra különös oltalmába veszi. Ez okmányban felszámllálja azon jószágokat, melyeket Margit Magyarországbán bir s a melyeket fivéréől, II. Endre királytól kapott volt („specialiter autem castrum Kewe cum toto Comitatu . . . Varod quoque, Perben, Camanc et Zilzeng . . . Regale insuper predium, quod Elyad vulgariter appellatur . . . nec non et alia tria in Bachaciensi provincia constituta; videlicet Soya, Curth et Mirislou . . . que de concessione karissimi in Christo filii nostri Andree Illustris Regis Ungarie, fratris tui, te legitime proponis adeptam, sicut ea omnia iuste possides et quiete, et in privilegiis eiusdem Regis exinde confectis plenius continentur“ . . .

Margit tehát Thessalonich bukása után első házasságából származó ifjabb fiával, János herczeggel hazájába tért vissza, a hol fivéréől II. Endre királytól az okmányban említett birtokokat kapta. Hogy meddig volt ezek birtokában, s hogy meddig kormányozta a Sze-

¹⁾ Benvenuto di S. Georgio ap. Muratori XXIII. 372. S. Germanói Rikárd ap. Pertz. S. S. XIX. 344/5.

²⁾ V. 501. — ³⁾ Wenzel I. 190/110.

rémséget, hol és mikor halt meg, ezt okmányilag kimutatni nem tudom. ¹⁾

c) Margit harmadik házassága.

Buchon 1845. megjelent „Recherches historiques sur la Principauté française de Morée“ cz. művében (II. k., 495—503. old.) Avesnes Balduin latin krónikájából s egyéb kéziratokból a St.-Omeri várnagyok genealogiáját állította össze, a melynek folyamán a családja következő részletére találunk:

de Tabarie (St. Omer) Vilmos

neje: Avesnes Ida

I. Miklós

neje: de la Roche N. Salonichi királynéja

Béla, fél Thebae ura

neje: 1. thebaei hölgy. 2. N., a magyar kir. nővére.

Eme Buchon által felállított genealogiai adatok utólag konfusió-
nak bizonyultak. Hopf helyesen ítélte tehát, midőn St. Omeri Béla
második feleségét (az első ugyanis, de la Roche Bonne thebaei hölgy
volt) állítólagos anyjával, N. de la Roche, Salonichi királynéjával
azonosította s azon állítás alapján, hogy I. Miklós egy salonichii ki-
rálynét vett nőül, ebben csakis a két ízben özvegyiségre jutott ma-
gyar Margitot ismerte fel. Béla állítólagos második felesége „N., a
magyar király nővére“ ennél fogva Béla anyja és I. Miklós felesége;
kézzelfogható, hogy a keleti frank uraknál sem azelőtt, sem azután
elő nem forduló Béla név Hopfnál Béla magyar származását hatha-
tósan támogatja.

Bármennyire is tiszteljük Hopf éles szemü kritikáját, az általa
nyújtott adatokban mégis csak egy merész kombináció eredményét

¹⁾ Luccari beszéli, hogy Radoslav szerb király Uriczától, a Szerémség
úrnőjétől, a magyar király rokonától, elvette a Szerémséget, Szerbiába vitte,
de Ragusa közbenjárására hazájába bocsátotta.

Hogy Radoslav e hadi tette mennyiben alapszik valóságon, azt nem tu-
dom eldönteni; csak azt jegyzem meg, hogy Radoslav idejében (uralk. 1222. óta)
Margit tényleg birta a Szerémséget. Uricza semmiesetre sem kereszt-
neve az illetőnek, hanem görög vagy szláv alakja a magyar
„úrnő“ szónak („mati bila Ungarskago krala“, mint Brankovics szerb történet-
ró mondja.)

s nem a bírálati kutatás megdönthetetlen bizonyosságú vívmányát kell tekintenünk; mivel, míg Hopf gyakran a kevésbé fontosabbat chronologiai s okirati adatokkal támogatja, ama határozottsággal tett állításában, mely szerint St.-Omeri I. Miklós az özvegy Margittal kelt egybe, csakis Buchonra hivatkozik, jeléül annak, hogy más bizonyítékok nem álltak rendelkezésére.

Lássuk már most, hogy bizonyítható Margit harmadik házassága a rendelkezésekre álló érvanyag alapján.

1. St.-Omeri Béla, Thebae társura (1240. k.) neve teljes bizonyossággal arra mutat, hogy e frank-keleti úr eme e házakban szokatlan nevet csakis anyja magyar származásának köszöni.

2. Evvel ama feltevés, hogy anyai nagyatyja egy Béla, magyar király volt, mindinkább szilárdabb alapot nyer. A moreai krónika olasz fordításában¹⁾ még következő helyre találunk: „Avuta la seconda ripulsa, dimando consiglio alli baroni suoi, i quali la consiglionono, che si maritasse e tolesse il fratello di S. Omer, signor di Tebbe, che ero uomo, che porria ajutar, il qua lera detto Miser Juanne, il qual-avea un' altro fratello detto Miser Otto, e cosi la sposo. Questi 3 fratelli avean madre la fiola di Bella Re d' Ongaria.“

3. Az 1333—1341. közt irt ügynevezett „livre de la conquete de Constantinople stb“ a három St.-Omer fivér magyar származását szintén bizonyítja: „Ces trois freres (Nicolas, Otthe és Jehan) de Saint-Omer si furent moult gentils homes, car messire Belas leur pere de Saint-Omer si ot pour moullier la suer du roy d' Onguerie, et li dux Guis (Vilmos) de la Roche si estoit leurs cousins germains.“

A 2. és 3. alatt felhozott források bármily megbízhatatlanok is azok chronologiai tekintetben, a frank uralom s a frank családok keleti történetére nézve oly fontos segédeszközöket nyújtanak, hogy a legkiválóbb források közé kell sorolnunk.

Mindkét kútfő amaz adata, hogy egy magyar királyleány — 2. szerint közvetetlen Béla király lánya — nőül ment egy St.-Omerhez, daczára a kor és személyek összetévesztésének, hatalmas érvet szolgáltat.

¹⁾ Kiadta Hopf a Croniques gréco-romanes cz. gyűjteményben. Berlin 1873. 457. old.

Lučić dalmát történész művéből a spalatoí Domnus-templom ajtajának egy feliratát ismerjük, mely egyebek közt a következő helyet is tartalmazza:

Jacet hoc sub lapide nobilis Guilielm	}	us
Jacet heros inclitus, aperit quem tell		
Nepos Bele tertii, regis Ungaror	}	um
Margarite genitus, Domine Graccorj		
Dicti regis filia Grecis Dominatr	}	ix
Constantinopoleos sceprii imperatrj		
Quartum Bela m prosequens, ejus consobrin	}	um
Ad mare pervenerat, usque Dalmatin		
Ubi ad commercia vite celsior	}	is
Mortis soluit debitum jussu Creator		
Anni Christi fluxerant mille cum ducent	}	is
Quadraginta duo plus comperto legent		
Aprili vigesima die jam transact	}	a
Que Guilielmi spiritus rediit ad astrj		
Hen accedit inclita sponsa Margarita.		

A szóban levő feliratban Vilmost, Margit, IV. Béla 1242. Kliszszán elhunyt idősebb leányának jegyesével van dolgunk. A felirat világosan III. Béla unokájának s Margit görög császárné fiának nevezi; a „nemes hős“ a tatárjárás alkalmával IV. Béla kíséretében volt, Dalmáciába jutott, ahol 1242. ápril 20. után elhunyt.

Miután a sírfelirat Vilmos atyjára nézve nem nyújt felvilágosítást, az eddigi irodalom azon kényszerhelyzetben volt, hogy Vilmost vagy Izsák császár, vagy Bonifác király fiának tartsa. Jóllehet Bonifácznak első házasságából volt már Vilmos nevű fia, Katona mégis azt állítja, hogy a síriratban említett Vilmos, Margit és Bonifác fia. Eme mindedig genealogiai talánynak tekintett Vilmos a sírfelirat révén hathatós bizonyítékot képez Margit és St-Omeri I. Miklós egybekelése mellett, minthogy az összes rendelkezésünkre álló források Miklósnak két fiát, Bélát s Vilmost említik.¹⁾

¹⁾ Avesnes Balduin: «Quintus nomine Nicolaus (t. i. St-Omeri Vilmos ötödik fia) cum aliis ivit in Graeciam et ibi duxit uxorem reginam Thessalonicae . . . ex qua duos genuit filios. Quorum primogenitus, nomine Bilas, fratre suo Willelmo sine haerede mortuo . . .»

Egy Buchon által kiadott ó-francia kéziratok krónika következőleg nyilatkozik: Ida (d'Avesnes) ötödik fia, Miklós, Konstantinápolyba ment . . . nő

Minthogy az eddigiek alapján, a mennyire ez a manap rendelkezésünkre álló kútfők segítségével kritikailag megvilágítható, st.-omeri I. Miklóst az Árpádok rokonának kell tekintenünk, szükségesnek tartom egyuttal egyet-mást családjáról és utódjairól mondani.

A flandriai st.-omeri várnagyok egyúttal a falkenbergi (fanquemberguesi) grófság urai is voltak. Már az első kereszties hadjárat idejében, találkozunk Jeruzsálemben St.-Omer várnagyjaival: Vilmoossal, Hugóval és Gottfriddal. Hugó a galilaeai fejedelemséget kapta, Gottfrid egyike volt a templomosok rendje alapítóinak 1118.

1148. körül falkenbergi Walther, st.-omeri várnagyra bukkanunk, a ki III. Balduin jeruzsálemi király udvarán tartózkodott. Néhány évvel később a galilaeai fejedelmi széken találjuk, Esquive, Tiberiás úrnőjével való egybekelése alkalmával.

Halála után özvegye II. Raimund, tripolisi fejedelemmel (†1187.) kelt egybe; — Walther négy fia anyjuk halála után „tiberiási“ melléknevet nyer.

Hugo és Rudolf, Walther fiai, keleten maradtak, míg fivéreik, Vilmos és Ottó (az utóbbi templories volt) Flandriába visszatértek, a hol Vilmos Idával, Avesnes Miklós leányával kelt egybe.

vette Salonichi királynéját . . . ettől két fia született . . . Az idősebbnek Bylas, a másiknak Vilmos volt a neve; az utóbbi örökös nélkül halt meg . . .»

Megjegyzendő még, hogy Avesnes Balduin krónikás st.-omeri Miklós rokona volt:

Avesnes Miklós

neje: Matild, Henri de Namur, de la Roche grófjának leánya,
Valcours Detre özvegye

Jakab † 1191. neje 1180. Ameline, Guise Burkhárd lánya	Ida férje st.-omeri Vilmos Tiberiás czimz. fejed.
Burkhard † 1243/4. neje: 1212/3 Margit IX. (flandriai) Balduin leánya elvált tőle 1221., † 1232.	I. Miklós st.-omeri várnagy neje: Margit magyar hercegnő.
Balduin a krónikás † 1256.	

Házasságából öt fiu és hat leány származott. Vilmos, fiai legidősebbike, atyját követte st.-omeri várnagyságában és meghalt a nélkül, hogy Loos Imaine-vel kötött házasságából hagyott volna gyermeket maga után. A várnagyság erre hasonnevü öcsésére szállott, ki szintén gyermektelenül halt meg. Miután halálakor egyetlen egy fivére sem élt s Miklós fivére utódjai keleten tartózkodtak, a várnagyság és a falkenbergi grófság ayre-i Philipp(on) lovagra mentek át, a ki Beatrix-et, Vilmos nővérét bírta nőül. ¹⁾

Vilmos egyéb fivérei közül Jakab és Miklós keletre mentek. Jakab (1204—1219.) ott tekintélyes birtokokat szerzett, de két izben kötött házasságából nem született gyermeke.

Miklós ²⁾ Jakabbal Konstantinápolyba ment, (valószínűleg IX. Balduin császár kíséretében, mint ez Jakabra nézve határozottan áll), ott Thebae vidékén nagyterjedelmü földbirtokokhoz jutott, és a mint láttuk, az özvegy Margitot, Thessalonichi királynéját vette nőül. Sem az egybekelés, sem halála évét nem ismerjük. Csak azt tudjuk, hogy az 1210. május 2-án Ravennikán kötött szerződést, a mely az egyházak és a thessalonichii királyság világi hűbérei közti viszony rendezését czélozta, szintén aláírta. Utoljára 1212. találkozunk vele, a midőn is a Brindisi melletti prémontrei kolostornak Hermokastron falvat adományozza. ³⁾ Halála mindenesetre 1222 előtt következett be, mert különben felesége, Margit, nem ment volna el Magyarországba.

Mind e források megegyeznek abban, hogy e házasságából csak két fia, Béla és Vilmos származott, az előbbit anyjának, az utóbbit apjának atyja után nevezték.

Azon körülmény, hogy I. Miklós csak két gyermekéről van tudomásunk, a mellett bizonyít, hogy Margit harmadik férje nemsokára 1212 után halt meg.

Béla 1240 körül, mint Thebae társura szerepel. Utódjai előkelő szerepet játszanak a keleten, de ezek története már nem tartozik e lapok keretébe; az Árpádok történetére nézve csak Vilmos, Margit ifjabb fia bir érdekléssel.

Az egyedüli magyar kútfő, (az idézett sírfelirat) azt mondja, hogy Vilmos 1242 ápril végén meghalt Dalmáziában, miután unoka-

¹⁾ Vilmos többi testvéreit illet. I. a st.-omeri várnagyok családtábláját.

²⁾ E nevet anyai nagyatyja, Avesnes Miklós után kapta.

³⁾ Epist. Innoc. III. XV. 68.

bátyját, Bélát, a tatárok elleni hadjárataiban kísérte, s annak ifjabb leányát, Margitot eljegyezte magának. Erről a nem-magyar íróknak nem volt tudomásuk. Nekünk pedig e tény magyarázatul szolgál az általuk nyújtott adatokra nézve.

Buchon és — az ő állításai nyomán — Hopf, Vilmosról csak azt tudják, hogy először Nápolyba, később Flandriába vonult. Buchon ugyanis azt mondja, hogy a palazzo Capuano levéltárában Nápolyban szt.-omeri Vilmosról, Béla fivérééről és szent-omeri Miklós, Béla fiáról szóló okmányokra bukkant. Pag. 65. Reg. 1270 B) alatt a következőt találta: „Guillermus castellanus Sancti Homerii, cui provenus Marilyani et Ruffus de Soliaco, cui quedam bona pheudalia existentia in Aversa et pertinentiis ejus etc.“

Pag. 136. Reg. 1290. B) alatt Buchon továbbá egy 1281. jun. 12. (XI. Indict.) kelt okiratra akadt, mely szerint Vilmos, Szt.-Omer várnagyja azon jószágaitól, melyeket a nápolyi királyságban kapott volt, megfosztatik, mert elhagyta azokat. Buchon kétségen kívülnek tartja, hogy Vilmos Nápolyból Flandriába tért vissza, mivel később sem Nápolyban, sem az achajai fejedelemségben nem akadnak nyomára.

Ez állítás ellenében megjegyzendőnek tartom a következőket:

Az okmány kelte, mely alatt Vilmos Marigliano nápolyi várost kapta, fájdalom! nem áll rendelkezésünkre. Tegyük most már fel, hogy a Buchon-féle Vilmos Margit fia s hogy a dalmát sírfelirat valódi és megbízható, akkor magától értetődik, hogy az adományozás 1242 előtt történt s akkor Buchon megjegyzése Vilmos eltűnését illetőleg szintén meg van világítva: Vilmos ugyanis nápolyi birtokai elhagyása után nem ment Flandriába, hanem szorongatott unokabátyja, IV. Bélának sietett segítségére, eljegyezte annak leányát, Margitot, s meghalt 1242. Dalmáciában és miután nehezen feltehető, hogy IV. Béla udvari kancelláriája hivatalosan tudatta volna Vilmos halálát a nápolyi kormányval, nem kell csodálkoznunk azon, — feltéve, hogy Buchon az okmány keltében nem tévedett, — hogy Vilmost még 39 évvel halála után elveszítettnek tartják s hogy csak ekkor veszi el véglegesen birtokait.

A Registri Angiovinii 378 kötetükben bizonyára még egyet-mást tudnak szt.-omeri Vilmosról; de miután nem vagyok azon helyzetben, hogy ez ügyben személyesen kutassak, csakis az eddigiekben nyújtott adatokra kell szorítkoznom.

Még csak azt akarom megjegyezni, hogy Vilmos, mint Margit fia, a sírfelirat értelmében nápolyi birtokát hohensaufeni II. Frigyes császártól, mint nápolyi királytól kaphatta.

A Falkenberg-Szt.-Omer család keleti ágának utolsó férfisarjadéka 1314 jan. 30-án III. Miklóssal szállt sirba. Közelebbi összehasonlítás czéljának az ide mellékelt családfa szolgáljon.

DR. WERTNER MÓR.

A szent-Omer-i család nemzedékrendje.

Walter 1148

Falkenberg ura, Sz.-Omer várnagya, utóbb Galilaea fejedelme; neje: Esquive, Tiberias úrnéja

Hugo	Vilmos,	Rudolf	Ottó
Tiberias címzetes ura; megy Konstantinápolyba.	sz. omeri várnagy, visszamegy Flandriába. Neje: Ida, Avesnes-i Miklós és Matild, Namuri Henrik leányának leánya.	megy Konstantinápolyba.	templomos, visszatér Flandriába.
Öregebb <i>Vilmos</i> sz.-omeri várnagy. † utódok nélkül. Neje: Imaine de Loos.	Ifj. <i>Vilmos</i> Sz.-Omer várnagya. † utódok nélkül.	Valter pap.	Jakab 1204—1219. Nejei: 1. Dammartin-i Klementia, Renaud gróf nővére. † utódok nélkül. 2. De Chappes Erzsébet, I. Gottfried, Mórea fejedelmének († 1218) özvegye.
	<i>I. Miklós</i> 1204—1212 birtokos Boeotiában. Neje: <i>Margit</i> , III. Béla magyar király leánya, II. Izsák császár és Bonifác thessalonichi király özvegye.	Matild † utódok nélkül. Férje: Terouane várnagya.	<i>Beatrice</i> . Férje: <i>r d'Aie Philippon</i> , öröklik ifjabb Vilmos után a szent-omeri várnagyságot s a falkenbergi grófságot.
		Ida } férje: Pouay prevost-ja. Ida } Ágnesz } fejedelemszony Messines-ben (Flandriában.) Adelhaid (Alix) † utódok nélkül. Férje: II. Balduin, Créqui ura, 1198.	Margit } férfje: III. Balduin, Créqui ura, 1237.

Béla 1240

társuralkodó Thébában. Neje: Bonne de la Roche, fél Thébának birtokosa.

Vilmos

† 1242 (április 20-ika után,) Dalmátiában.
jegyese: Margit, IV. Béla király leánya † 1242.

II. Miklós,

társuralkodó Thébában 1258—1294. Kormányzó Moreában 1287—1289. † 1294.
Nejei: 1. Mária, antiochiai hercegleány.
2. 1280 Anna, II. Mihály, epirosi deszpota és Petralipha Theodora leánya, II. Vilmos moréai fejedelem († 1278. május 1-én) özvegye † 1284 táján.

Ottó 1258

társuralkodó Thébában 1294—1296. † 1299 előtt.
Neje:
Margit da Verona, I. Vilmos, Negroponte urának és Simonis moreai II. Vilmos unokahugának leánya.

János 1258

Morea tábornagya s Passava bárója 1276—1278.
Neje:
1276. Neuilly-i Margit, II. János és de Rozieres d'Acova I. Valter leányának leánya; Passava urnéja.

III. Miklós

1290. Passava bárója és Moréa tábornagya, 1299. társuralkodó Thébában, 1300—1302, 1305—1307. kormányzó Moreában, † 1314. Január 30-án.
Neje: Vilma, Orsini Richárd, gravinai gróf leánya, Chaudron János, moreai connetable († 1294) özvegye.

Adatok a Temesi Bánság és Szerbia kormányzásához a passaroviczi béke után.

(1717—1739. *)

A Temesvár átadásáról szóló okmány aláíratott, mely Magyarország utolsó erősségét is visszaadta a királynak s mely a török uralom befejezésével Magyarországon egyértelmű volt. Eugen herceg, a nagy győző, sajátkezű záradékot függesztett az átadási okmány mellé, mely a kuruczok utolsó maradványait szélnek ereszté: „Die Curutzen — Canaille — andare dove vole“ — hangzott a szokásos háromnyelvű zagyvalékon irt záradék.

Azonban a fontos erősség átadása csak kezdete volt a török vereségeknek, melyek a karloviczi nemzetközi béke óta tizenhét évig szüneteltek. Most Nándorfehérvárra — a sokat vívott és gazdagon vérrel áztatott végvárra került a sor, mely kemény ostrom után hasonlókép megnyitá kapuit a zentai győzőnek. A passaroviczi béke minden időkre megszüntette a törökök terjeszkedő hatalmát Magyarországon; mely ettől kezdvé kevésbé védő, mint inkább támadó harcot folytatott a félhíd ellen, mely rohamos lemenőben volt s melyet utóbb még Belgrád visszaszerzése sem tudott többé megváltoztatni. A nemzeti és értelmi erők növekedő túlsúlya volt az, mely a török uralmat mindinkább kiszorítá Európa belsejéből.

Csakbogy a karloviczi és passaroviczi békék felettén nehéz kötelezettségeket róttak a kormányra, melynek politikai tekintélye és befolyása alatt a nevezetes egyezmények megkötettek. A bécsi csá-

*) Lásd Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs, Neue Folge Band III. Seite 155—247. és Mittheilungen des k. k. Kriegs Archivs, Jahrgang 1881. pp. 409 stb. Alfred von Arneth, Prinz Eugen von Savoyen 3 Bde.

szári kormány, melynek jellemző kinyomata a Hofkriegsrath intézményének szellemében volt fellelhető, kezdettől fogva azon meggyőződéshez hajlott, melyet a savoyai herczeg minden erejéből támogatott, miszerint a visszahódított részek — és pedig a Temesi Bánság éppúgy, mint Szerbia — egy külön császári kiküldöttség által szerveztessenek és igazgattassanak; és pedig az első átmeneti időben tisztán katonai vezetőség mellett.

Mindkét terület, de kiváltképpen a Bánság, az átvételkor oly nyomoruságos állapotban volt, hogy annak szervezése, benépesítése és polgárosítása egyikét képezi vala a legszebb politikai és kulturai feladatoknak, melyek keresztülvitelével magának egy államférfiu halhatatlan emléket állithatott. A hosszú török uralom teljesen felemész-tette a Bánság segélyforrásait. A lakatlan vagy elhagyatott helységek száma ijesztő képét tárja fel előttünk a pusztító hatalomnak, mely alatt hazánk e része közel másfélszáz évig nyögött. A mezők miveletlenül heverték, a vadvizek a legjobb földeket bűzös és az egészségnek veszélyes mocsarakká változtatták. Maga Temesvár, oly sokáig a pasalik fővárosa — piszkos és szabálytalanul elhelyezett kunyhókból állott, melyekben egy erkölcsileg és vagyoniilag silány nemzedék tengette sivár életét.

Eugen herczeg hosszadalmas felterjesztéseiben mindenütt, gyakran erős kifejezésekkel hangsúlyozta, hogy a Bánság katonai kormányzóság alatt — mint egy állandó fegyvertábor — szerveztessék; honnan a még mindig számot kitevő magyar elemet szemmel lehessen tartani. Hasztalan voltak a m. kir. udvari kancellaria tiltakozó nyilvání-tásai, majd nyílt követelései, a katonai álláspont, mely mellett a Hofkriegsrath a legnagyobb erélylyel felemelte szavát — döntött, s a Temesi Bánság katonai kormányzás alá került.

Nem csekély feladat volt, a lakosságának legnagyobb részétől megfosztott, mocsaraktól borított, járatlan vidékeket olyan karba helyezni, hogy azok ismét kulturképessé váljanak: mi által nemcsak a tetemes befektetések, hanem egy szebb jövő feltételei is biztosit-tassanak. Szerencséjére az elhanyagolt vidékeknek, egy olyan férfiú vette kezébe a dolgot, kinek becsületes törekvése, emberbaráti hiva-tottsága és ritka erélye megteremtették a kívánt sikert. Mercy Clau-dius gróf, ki 1718-tól egész 1734-ig állott a bánsági kormányzóság élén, halhatatlan emléket hagyott maga után alkotásaiban, melyekkel

megalapítá azon vidékek anyagi jólétét és kulturai fontosságát. Kiszáritá a mocsarakat s a folyókat csatornákat által kötö össze egymással; új utakat épített és számos elhagyatott telepet benépesített vagy újakat alapított, melyeket külföldről jövő bevándorlottakkal szállatott meg. Nemsokára virágzott az állattenyésztés és földművelés, mely Mercyben okszerű támogatóra talált. A szőlőművelés mely miként minden a török uralom alatt — elhanyagoltatott, új virágzásnak indult s lényegesen hozzá járult a Bánság kulturai emelkedéséhez. E mellett azonban Mercy a magasabb ipar fejlesztéséről sem feledkezett meg: posztgyárakat alapított; a vasipar neki köszönheti első föllendülését, valamint a selyemtenyésztés, mely nemsokára oly árukat hozott a piacra, melyek minőség tekintetében a lombárdi selyemmel egy osztályba soroztattak.

Még a passaroviczi békeokmány szentesítése előtt, 1718 junius 25-én III. Károly elnöksége alatt Bécsben nagy tanácskozás tartatott, melyben maga a császár egész határozottsággal kijelenté, miszerint a magy. kir. udvari kancellaria fölterjesztéseit, a Bánság visszakebelezését illetőleg Szent István koronájának területébe — nem fogadja el. A Hofkriegsrath erre vonatkozólag 1718 jul. 10-ről a következőben értesíté Eugen hercezet: „Das Gesuch der ungarischen Hofkanzley auf die Orientalia und andere der orthen vorkommende Politica können wir umbso vil sicherer dilatorie tractiren, weilien Ihre kais. Mayst. mit Ertheilung der von solcher yber ihr neues referat verlangenden resolution ein gleiches principium führen, und in der den 25 pass. vor Ihrer Allerhöchsten Person gehaltenen Conferenz, das Sie darauf keine Reflexion machten, und sothanes Gesuch veder thunlich, weder gegründt anseheten, ganz deutlich zu erkennen gegeben. Wir seyndt aber ebenfals der ohnmasgebigen Meinung, das nach geendigten Friedenswerkh das von Förmblichen zu reden und der dardurch von ernenter hungarischer Hofkanzley suchende Eingang zu einer dem allerhöchsten kaiserlichen Dienst nachtheilligen Erweiterung in primo limine — ein für allemahl abzuwideren seye.“

Azonban a magy. kir. udvari kancellaria nem engedé magát oly könnyen elutasítani s több alkalommal ismételte álláspontját érvényesíteni a katonai kormányzás ellenében és sürgette a Bánság visszakebelezését a magyar korona területébe. Hogy a magyarokat némileg megnyugtassa, avagy talán azért, mert ez inkább megfelelt

politikai céljainak is, a bécsi kormány azzal vetett véget a nemzeti tiltakozásoknak, hogy a visszafoglalt területeken az ausztriai udvari kancellaria befolyását is megszüntette, s azok kormányzását és igazgatását a Hofkriegsrath mellett az Allgemeine Hofkammerre ruházta; olyképpen, hogy ezen tartományok mint „absolutum dominium“ minden földesuri fensőségtől menten, a császár kizárólagos birtokát képezzék. Hogy ezen felfogás sem jogos, sem czélszerű nem volt, arról nemsokára meggyőződtek maguk az intéző körök is.

„Cameraleinrichtungs-Commissariat“ volt a neve azon politikai hatóságnak, mely a „Militair Commando“ mellett arra volt hivatva, hogy a visszafoglalt tartományok anyagi és biztonsági ügyeit vezesse, s mely Temesvár városát, továbbá az erdők, bányák és vizek kivételével az egészet in fundos coloniales et confiniarios kormányozza.

Ezen hatóság eszközölte legelőször a lakosság összeírását, a harács vagy fejadó — négy rhenusi forint kivetését és beszédését s állítá össze minden évben a költségvetést. Feladata volt a tized kezelése s a régi úrbéri viszonyokból származott ügyek elintézése. A hány ház a községben találtatott, annyi szekér szénát vagy e helyett két szekér fát kellett a lakoságnak a Cameral Administration rendelkezésére bocsájtani évenként; azon kívül minden község újév körül egyikét legszebb ökreinek tartozott a hatóságnak beszoigáltatni. Végre minden ház után a falvakban évenként 2 oka zsir vagy e helyett 1. frt. 30. kr. készpénzben volt beszállítandó. Ezek voltak a robot terhek mellett azon kötelezettségek, melyek a Temesi Bánság polgári lakosságát 1718-ban terhelték.

De a Cameral-Einrichtungs-Commission nem bizonyult sem elégségesnek, sem czélszerűnek, valószínűleg azért, mert a katonai kormányzat részéről nem támogattatott, sőt elégszer akadályoztatott amugyis nehéz és bonyolódott feladatának megoldásában; s azért az udvari kamara azt az ajánlatot terjeszté a császár elé, hogy az u. n. „Autorisirte Conferenz“ vagy „Hofcommission“ kezébe tétessék a visszakapcsolt területek közigazgatási kormányzása, mely ajánlat elfogadtatván, annak előülő elnökévé a Savoyai herczeg neveztetett ki: Starhemberg és Walsegg grófok segédkezésének igénybe vételével.

Ha az okokat kutatjuk, melyek az udvart arra birták, hogy a magyar udvari kancellária jogos felterjesztéseit a visszakapcsolás érdekében következetesen visszautasítsa, azt fogjuk találni, hogy

azok nem annyira katonai, mint inkább politikai természetűek valának. Egy részről a dynastia még mindig nem számíthatott feltétlenül a magyar nemzetre, mert, bár Rákóczy és hivei ártalmatlanná tétettek, a Rodostóban elhalt szerencsétlen fejedelem fia kiáltványában „I József, Isten kegyelméből a magyar királyság hercegének, Erdély és Munkács fejedelmének“ nevezte magát, — az egyetértés és bizalom hiányzott a kölcsönös érintkezéseknél. Azonfelül az idegen nemzetiségek ellenszenvé Szent István koronájának területén belül — az udvari politika elmaradhatatlan következményeként — nem egy alkalommal aggasztó jelekben nyilvánult.

Érdekes világot vet az uralkodó hangulatra s a kormány valódi céljaira egy, 1723. január havában kelt felterjesztés a Hofkriegsrathhoz, melyben többek közt a következők mondatnak: „weil die raizische Nation von der ungarischen nicht gubernirt werden wolle, auch sothane Landschaften und Districte gleichsam für eine Barriere gegen Ungarn und die Túrkey zu regardiren wären“, minél fogva a visszakebelezés ismételve és a leghatározottabban megtagadtatott.

Belgrád megvételével Szerbia sorsa is el volt döntve, legalább egyelőre; s a fegyverrel elfoglalt ország és a szomszéd területek ép olyan szellemben igazgattattak, mint a Temesi Bánság, tekintet nélkül arra, hogy azok a török uralom előtt a magyar király hűbéres tartományai voltak. Már elmúlt egy éve, hogy a sokat vívott erősség megnyitá kapuit a császári hadaknak — a vár és a város legnagyobb része még romokban hevert — midőn megérkezett Bécsből a Hofcommission, mely Szerbia politikai kormányát berendezendő vala. A kormánybizottság elnöke Prosamer Ágoston kamarai tanácsos volt, kivel Cooper udvari fogalmazó és Helbling számvevőségi tiszt jöttek Belgrádba. A bizottság azonnal megkezdé működését a Hofkriegsrath és a Hofkammer utasításai szerint.

Azonban itt is, úgy, mint a Bánságban, egyelőre csak a Provisorium rendeztetett be, melynek legfőbb feje szintén Savoyai Eugen herceg volt; kit azonban Szerbiában nemsokára és hosszabb időre gróf O' Dwyer József tábornok váltott fel, — egy férfiú, kit senki sem szeretett s ki rideg magatartásával sokat tett, hogy a szerbek gyűlöletét felidézze az új állapotokkal s ezen s visszakivántassa velük a török uralmat, mely passiv tétlensége mellett több állandósággal birt,

Feltűnő s bizonyára nem véletlen jelenség, hogy sem a Bán-ságban, sem Szerbiában magyar katonai vagy politikai egyénnel nem találkozunk; Temesvárott a Provisorium alatt az „Einrichtungs-Commission“ feje és Mercy lovassági tábornok jobbkeze Kalanek kamarai tanácsos volt, kinek az erdélyi élelmezési főbiztos Haan segédkezett. Ugy látszik Eugen herczeg idegenkedése volt leginkább a magyar közigazgatási elem mellőzésének oka, ki több alkalommal kifejezte aggodalmait a magyarok megbizhatatlansága iránt.

Midőn Belgrád és vele az ország nagy része a császár hatalmába került, a legszomorúbb képek tárultak fel: erkölcsi, anyagi és művelődési tekintetben; az ország népessége a török lakosság elköltözése után olyannyira leapadt, hogy tizenöt kerületében 415 lakott — és 342 lakatlan helységet számlált, összesen 2456 család-közösséggel; tehát hat lakott helységre öt lakatlan esett, átlag hat családot számítván egy helységre. Neipperg ezredes egy jelentésében jellemzően illusztrálja ezen szomorú állapotokat, sőt nem tartózkodik aggodalmát kifejezni az iránt, hogy még ezen elenyésző csekély számú népesség is gyérülni fog azon esetben, ha a szerbek több adóval és közmunkával terheltetnének, mint a mennyire a törökök alatt kötelezve voltak. A legterhesebbnek nevezi a sohasem szünetelő katonai beszállásolásokat s kiemeli, miszerint a nép szívesebben pénzzel vagy más úton-módon váltaná meg magát ezen súlyos tehertől. Előfogatókat adni „s kiváltképen magyar nemzetiségű katonákat elszállásolni“ nagyon súlyos és szokatlan tehernek tekintik; sokat sanyargattatván a hajduk és huszárok, valamint az átutazó idegenek által. Említett ezredes ennél fogva ajánlatosnak tartja: hogy a kerületi és pedig a katonai ép úgy, mint a közigazgatási hatóságok, kiméletesen és tapintatos módon bánjanak a néppel s ne keserítsék azt el zaklatásaik és jogtalan követeléseik által.

Hogy mily tapintatos bánásmódot igényelt a szerb lakosság, az kitészik Alter Jakab kamarai felügyelőnek Belgrádból 1724. aug. 9-ről keltezett jelentéséből. „Az ország lakosai nagyon babonásak, metropolitájukat és pópáikat félisteneknek tartják s máig inkább hajlannak a török iga, — mint a keresztény kormányzás felé, minthogy a rablásnak és gyilkolásnak nagy barátai, melyekért most halálbüntetést kell kiállaniok, holott a török uralom idejében csak vérpénz fizetésére voltak kötelezve. A szerbek természetüknél fogva hazugok

s készek, ha kell, napjában többször és pedig a legellenmondóbb dolgokban esküt tenni; pénzüket elássák s köteles adójukat sohasem szolgáltatják be szívesen. Azonban, ha valaki tud nyelvükön beszélni, annak egy jó szóért mindent megtesznek.

Mindjárt a visszafoglalás után tömegesen jövének idegen, kivált német gyarmatosok Szerbiába és Belgrádba; de egyrészt azért, mert nem rendelkeztek a szükséges anyagi segélyforrásokkal, más részt mert a szerbek rossz szemmel néztek minden idegenre, csak nagyon lassan boldogultak. Sokkal kedvezőbb sors várakozott a gyarmatosokra a Bánságban, hol elébb szilárdultak meg úgy a politikai, mint a közbiztonsági állapotok s hol a jövevények a kormány részéről a legnagyobb támogatásra és figyelemre találtak.

„A Belgrádban megtelepedett idegenek, de kivált a német nemzetiségűek“, írja az említett kamarai főfelügyelő tovább, idézett felterjesztésében, „a birodalom minden részéből sereglettek össze s mindegyik azt akarja, hogy a város az ő hazájának szokásai és törvényei szerint igazgattassék, úgy, hogy a város csak husz vagy huszonöt év multával virágozhatik fel valójában s csak akkor, ha úgy a német, mint az öreg rác nemzedék, mely a török életmódhoz hozzá van szokva — elköltözött s helyüket gyermekeik foglalják el.“

Hogy Belgrád németesítése mily gyors előmenetelt tett s hogy mily tekintélyes befolyásra jutottak a birodalomból beköltözött németek, mutatja, hogy már 1718-ban egy német, Stadler Frigyes volt a főváros polgármestere, ki nagy erélyvel, bár sikertelenül, küzdött a katonai uralom zsarnoksága ellen és a polgári elem megszilárdulása mellett. Belgrádban a legjobb házak, számra nézve mintegy 900, melyek az ostromot kiállották vagy újból felépültek, — a katonai helyőrség által voltak lefoglalva; a gyors építkezést megakadályozá az anyag hiánya — vagy azon nehézségek, melyeket a katonai parancsnokság azok megszerzése elé gördített. A polgárok szüntelen sáncmunkákra parancsoltattak s a késedelmezőkért a polgármester tételt felelőssé, kit a hadparancsnokság börtönnel fenyegetett, hogy megfélemlitse. Mig a szerbek vásár- és ünnepnapokon ezen terhes munka alól fel valának mentve, a beköltözöttek ezen napokon is kényszermunkára köteleztettek és pedig kor és vagyoni állapotra való tekintet nélkül.

Egy hivatalos kimutatás szerint a német vagy Dunavárosban 1717 végén a következő nemzetiségek laktak: német 333; örmény 29; szerb 39; magyar 11; német zsidó 13; török vagy spanyol zsidó 34 család; összesen tehát 459 család, avagy középzsámítás szerint 2954 lélek. Alig egy évvel később a kedvezőtlen viszonyok folytán e szám 355 családra vagy 2130 lélekre apadt le.

Az udvari kamara bizonyára a kedvezőtlen jelentések által figyelmessé téve, meghagyá a kamarai kiküldötteknek: Terlichscron János és Helbling Ágostonnak, hogy a belgrádi polgármestert valamint polgárságot vegyék hathatós pártfogásukba s tegyenek jelentést azon intézkedésekről, melyek meghozatalát szükségesnek vagy kívánatosnak tartják. Erre Terlichscron tanácsos egy kimerítő felterjesztésben válaszolt, melyben előadá, miszerint őt magát, valamint az összes polgárságot csak azon remény tartja még fenn, hogy a főhadparancsnok gróf O'Dwyer tábornok nemsokára visszahivatik s távozásával megszűnik a katonai önkény és jogtalan beavatkozása Cameralia és Politicum ügyeibe.

A belgrádi polgárság panaszai kiváltképen a következők körül forogtak: 1. A polgárok gyakran egészen semmis okokból vagy pusztá vádaskodás alapján a katonaság által elfogatnak, bilincsekbe veretnek s börtönbe hurzoltatnak, hol nem ritkán hetekig sinylenek, míg ügyeik elintézését nyernek. 2. A szegény és betegházi alap, melyet a polgárok jótékony adakozások útján létesítettek, a katonai kormányzat részéről önhatalmulag lefoglaltatott. 3. A polgároknak nincs megengedve, hogy saját igényeik és anyagi viszonyaikhoz képest építkezzenek, hanem úgy, miként azt a hadparancsnokság engedélyezni jónak látja. 4. A személy és vagyónbiztonság az egész város területén oly rossz lábon áll, hogy rablás, gyilkosság és más erőszakoskodások napi renden vannak; s nincs senki, ki ezen szomorú állapotokon segíteni tudna vagy akarna. 5. A város kellő közepén egy faépületben — mely hajdan mecsetül szolgált — nagy mennyiségű lőpor van felhalmozva, mely minden pillanatban végpusztulással fenyegeti a várost; pedig ritkán mulik el nap, melyen területén tűz nem jeleztetnék.

Az alapos és indokolt felterjesztésben mindezen bajok kútforrásaként gróf O'Dwyer főhadparancsnok van megnevezve; ki napról-napra növekedő önkénnyel sanyargatja a lakosságot. S mégis mi

történik? A helyett, hogy a polgárság egyhangú óhajtása méltánylásra talált volna, gróf O' Dwyer állásában megerősítették a császár által teljhatalmú kormányzójává neveztetik ki Szerbiának és fővárosának. Így tartott azután még két évig; s újabb és ismételt felterjesztések valának szükségesek, míg végre a Hofkriegsrath és a Hofkammer arról győződtek meg, miszerint az elfoglalt területek birtokát veszélyeztetik, ha a közvélemény által elítélt s az összes lakosság által gyűlölt főhadparancsnokot tovább is meghagyják helyén.

Gróf O'Dwyer 1722-ben felmentetvén, helyét Württemberg Károly Sándor herceg altábornagy foglalta el, mivel, mint teljhatalmú kormányzóval, szebb napok kezdődtek Szerbiában. Württemberg herceg humánus, igazságszerető ember volt, ki e mellett nagy erélyt és tevékenységet fejtett ki a gondozására bízott és sokáig elhanyagolt ország felvirágoztatása körül; s valamint Mercy gróf a Temesi Bánságban, úgy a Württembergi herceg Szerbiában megalapítója lett egy új és kedvező kulturai korszaknak, melyben az ország úgy erkölcsi, mint értelmi tekintetben, feltűnő haladásnak indult. Egész erejéből arra törekedett, hogy míg az ország határait minden kultámadás ellen biztosítá, addig annak belsejében a közgazdasági viszonyokat olyan karba helyezze, hogy azok jótékony hatása alatt a szerb nemzet nyugodt és boldog jövőnek nézhessen eléje.

Az új kormányzó mindenek előtt elrendelé az általános összeírást — *conscriptio* — oly czélból, hogy biztos alapot nyerjen az ország jövőendő szükségleteire nézve. Ezen összeírásból kitűnt, hogy az egész ország, Belgrád kivételével, 6020 sessiót vagy önnálló földbirtokot számlált. *) Egyuttal azonban a herceg terjedelmes emlékiratot nyújtott be a Hofkriegsrathnak, melyben a Szerbiában behozandó újítások szükségességét alaposan fejtegeté. E szerint a szokásos házközösségek fejei minden egész sessió után évenként 16 frt; nős fivérek 14 frt; nőtlen fivérek 10 frt; nős fiai 8 frt; többi nőtlen kiskorú fiai pedig 4. frt adót fizessenek az állam pénztárába; mely összegekben mindennemű járulék bennfoglaltatnék; mi inkább inyére van a lakoságnak, mint a sokféle néven és czimen fizetendő tizedek,

* Egy sessiora 30 hold szántóföld, 6 munkanap rétség s megfelelő legelő és erdőilleték esett.

fejpénzek, robotok, utólagok, pótlékok stb. Ezen alapon az ország évi jövedelme 137,814 frtra menne, míg eddig az átlagos évi bevétel 88,114 frtot tett.

A telekkönyvi intézmény behozatala által a herczeg az adás-vétel és átíratil illetekek czimén, valamint a horvát és styriai borok behozatalából, a méz és viasz kiviteléből, de kiváltképen a bánya és sójövedekekből sa vámokból még tetemes jövedelmet helyezett akincstár számára kilátásba. Az 1719-ben keletkezett s a császár által megerősített „Orientalische Compagnie“ czimú kereskedelmi szövetkezet kiváltságai ezen újítások által nem szenvedtek volna fogyatkozást.

Ámbár a Württembergi herczeg javaslatai nagyobb részben elfogadtattak és életbeléptettek, a katonai kormányzás még mindig nem vesztett régi merevségéből és egyoldalúságából; minek folytán a polgári kormányzás nem jutott azon mederbe, melyben önnálló hatáskörét érvényesítve az ország jólétét a maga részéről is kellőleg előmozdithatta volna. Ellenkezőleg, a súrlódások az „allzu praepotente Miliz“ és a kamarar hivatálnokok közt mindig élesebb jelleget öltöttek, olyannyira, hogy az utóbbiak feje Terlichscron egyenesen kijelenté egy felterjesztésében, hogy az egyetértés köztük és a Militaria közt immár a lehetetlenségek közé tartozik, minthogy „das Militare zum öfteren a diametro adversiret und durch vielfältige Eingriffe die actus quasi possessorios zu erzwingen auch seine Autoritaet über das Camerale zu praerogiren sich indefesse bearbeitet,“ hangzik a szörnyü németiséggel irt felterjesztés egyik pontja. Ezek folytán Terlichscron arra kérte az udvari kamarát, hogy felterjesztéseit és jelentéseit ezentül közvetlenül és a katonai felsőség kikerülésével és saját aláírásával terjeszthesse fel.

Hogy a népességében erősen megfogyott ország gazdasági viszonyai gyorsabban felvirágozhassanak, szükségesnek látszott az idegenek betelepítését lehetőleg előmozdítani; ily czélból a következő kedvezmények nyujtattak: 1. Szabad lakhely egyikében a lakatlan vagy elhagyatott falvaknak lehetőleg Belgrád közelében s a meny nyire kivihető olyan helyeken — hol szerbek nem laknak. 2. Minden házhoz 24 hold szántó föld, 6 napszám rét s a szükséges legelő, valamint saját szükségletre szőlőkert — ingyen. 3. A három kedvezményes év lefolyása alatt idegen országokból, — de nem a császári örökös tartományokból bevándorolt telepítvényesek három évig fel-

mentetnek mindennemű adó fizetése és munka kötelezettsége alól, valamint a katonai beszállásolásoktól; az ezt követő három évben pedig 12 ftot; ismét három évvel később 18 frt évi adót fizetnek; s csak ennek multával lesznek kötelesek a törvényes egész adót, azaz 24 ftot, évenként fizetni s a robotmunkát teljesíteni. 4. A három első évben a kincstári erdőségekből ingyen kapnak épület- és tűzifát.

Hogy ilyen körülmények közt nem csekély volt azok száma, kik a német birodalom különböző részeiből, kiváltképen azokból, melyek a spanyol örökösödési háború hatásai alatt gazdasági tekintetben is sokat szenvedtek — Szerbiába költöztek, könnyen elgondolható. Legelőbb városi jelleget öltött természetesen Belgrád, mely már 1721-ben ismét 400 német családot számlált, kik többnyire a Rajna melletti Worms vidékéről költözének be s a német vagy Duna város nevű részét a városnak népesítették be. A város élén egy polgármester, majd a városbíró állott megfelelő számú tanácsosokkal, kik minden két évben újra választottak. A városnak kötelességévé tétett, az ifjuság oktatásáról is gondoskodni „ ferner seye ein Schullehrer anzustellen, die deutsche Sprache als Unterrichts- und Muttersprache einzuführen und strenge darüber zu wachen, dass der Lehrer die Jugend in keiner anderen, als der deutschen und lateinischen Sprache unterrichte.“

Ámbár a betelepedés e szerint elég kedvező módon elősegítették s Belgrád nemsokára kezdte kivetkőzni keleties jellegéből, két dolgot mégsem volt hajlandó az atyailag gondoskodó országkormány a polgároknak engedményezni. Az egyik a jus gladii volt, mely a sajtáságos viszonyokra való tekintetből továbbra is a Militaria kezében maradt; a másik pedig a céhrendszer érvényesülése úgy, miként az a nyugati országokban fennállott.

A katolikus polgárok lelki ügyeiről a jezsuiták gondoskodtak, kiknek engedély adatott az első latin iskola vagy gymnasium felállításához is, azon szigoruan körülirt kötelezettséggel, miszerint minden erejükből a német nyelv és érdekeinek előmozdítására törekedjenek. Egyideüleg számos olyan intézmény léptettetett életbe, melyek által úgy az egészségügy, mint a polgárok anyagi érdekei, tetemes javulást tapasztaltak. Természetes, hogy főképen a belgrádi u. n. „németváros“ volt az, hol az újítások gyakorlatilag is érvényesültek s honnan az ország polgárosítása voltaképen kiindult; míg a Száva mellett el-

terülő u. n. ráczváros lakosai ettől mindvégig távol maradtak s gyanakvó tekintettel és bizonyára kevés bizalommal néztek mindenre, mi közelükben végbement.

Sok fejtörést okozott a belgrádi városatyáknak a czimer kérdése is; többen a régi római idők reminiscentiáiból akarták levezetni a város czimerét; azonban a Hofkriegsrath 1725-ben abban állapodott meg, hogy az újabb czimer fogadtassék el, három török mecset a felette lebegő császári sassal s a következő felirással: „Alba Graeca recuperata anno 1717.“

A polgárság igyekezete oda volt irányozva, hogy a városnak visszaszerezze mindazon régi jogokat és szabadalmakat, melyeket hajdan a magyar királyoktól kapott s melyeknek a török uralom kezdetéig birtokában volt. Azonban ezen kívánság teljesítésének útjában állott a visszafoglalt tartományok szervezése s a bécsi kormány határozott ellenkezése.

Hogy mily gyorsan emelkedett Belgrád, de kiváltképen a német város, azt bizonyítja egy a bécsi pénzügyi levéltárban fellelhető ki-mutatás, melyből kitünik, hogy 1728-ban ezen városrész 1375 házszámmal birt. Ezen házak nagy része azonban katonai czélokra volt fenntartva; így csupán a törzskari tisztek elszállásolására 68 ház szolgált; a tüzérség 45; a Pálffy ezred 12; a Marulli ezred pedig 176 házban volt elhelyezve, úgy, hogy a tulajdonképeni polgárság számára csak mintegy 316 ház állott rendelkezésre.

A kormány törekvése, hogy az országban az ipart és kereskedelmet előmozdítsa a kedvezőtlen viszonyok közt csak nagyon kis részben mehetett teljesülésbe. Mézen és viaszon kívül alig volt Szerbiának más kiviteli czikke. A szerb kereskedők többnyire török, a német kereskedők ellenben bécsi árúkat hoztak a piacra. A passaroviczi béke egyik pontja a kereskedelmet, és pedig úgy nagyban, mint kicsinyben, a törökök kezében hagyta, kik ezen békeokmány értelmében sokkal kevesebb adót fizettek, mint a szerbek vagy betelepedett idegenek, mi által a verseny majdnem lehetetlenné tétetett. Így a török kereskedők csak 3 frtot, míg az austriai alattvalók s a betelepettek 7 frt 30 krt fizettek Belgrádban száz forint után adó fejében.

A Württembergi herczeg, mint Szerbia kormányzója, nem csekély érdemeket szerzett magának az által, hogy a régi, a török uralom

alatt elhanyagolt vagy egészen beszüntetett bányákat ismét mivelés alá vette. Már 1721 végén egy kiküldött bizottság járta be az országot, mely alkalommal nemcsak számos régi bánya aknáira akadtak, hanem új ércztelepek is kerültek napvilágra. A havillai fellegrvár alatt, Palánka és Rudnik közelében, továbbá a stoiniki és párcei hegyekben nemcsak gazdag ólomerek fedeztetek fel, hanem helylyelközzel ezüstre is bukkantak. Azonban, minthogy Belgrád és vele együtt az egész ország 1739-ben ismét török kézre került, e téren az idő rövidsége miatt nagyobb eredmények nem voltak elérhetőek.

Hogy a visszafoglalt részek és pedig úgy a Temesi Bánság mint Belgrád és Szerbia katonai tekintetben is biztosítottassanak, a kincstárnak nagy összegekre volt szüksége, melyeket a rendes jövedelmekből fedezni lehetetlen volt. Kiváltképpensokba kerültek mindkét részben a nagyszabású erődítési munkálatok. Temesvár és Belgrád azontúl is a birodalom elsőrendű védbástyáinak tekintettek s mint ilyenek szereltettek fel. III. Károly az összes kereszténység támogatására számított a létesítendő nagy erődítési munkálatok keresztülvitelénél; de számított főképpen az egyház anyagi hozzájárulására.

Ezen utóbbi számításában, kivált mi a magyar klerust illeti, nem is csalódott; mert ámbár a pápai államtitkár Paulucci bibornok a magyar főpapságot óva inté a kívánt költségekhez hozzájárulni az esztergomi érsek-herczeg Sachsen-Zeitz bibornok kötelezte magát minden évben önként 8000 frttal járulni a végvidék megerősítésének költségeihez. Hasonlóan cselekedett a kalocsai érsek Csáky bibornok, ki évenként 3000 frtot ajánlott fel ugyanazon célra. Midőn azután öt évvel később 1725-ben XIII. Benedek pápa maga is felszólítá a német és magyar főpapságot Temesvár és Belgrád megerősítésére adakozni, néhány év alatt mintegy 800 ezer forint, sőt Nápoly, Sicilia és Milanó adakozásaival együtt két millió forint gyűlt össze a nevezett célra.

Az udvari kancelláriának egy 1725. april 25-ről kelt leiratával a megszavazott segélypénzek következőleg oszlottak meg s biztosítottak az egyes országok egyházi javaira.

Magyarország	93,333 frt 20 kr.
Enns alatti Austria	166,666 „ 40 „
Csehország	122,666 „ 40 „
Morvaország	74,666 „ 40 „

Szilézia	60,000	frt	—	kr.
Enns feletti Austria	94,666	„	40	„
Styria	40,000	„	—	„
Karinthia	18,666	„	40	„
Krajna	14,666	„	40	„
Friaul és Görz	13,333	„	20	„
Schwáben és Előaustria	10,666	„	40	„
Német birodalom és a konstanczi püspökség	20,000	„	—	„
A jezsuita rend	33,333	„	20	„
Összesen.	762,664	frt	40	kr.

Öt év mulva ugyancsak a pápa egy bullája folytán a segélypénzek újból felajánlottak s ámbár nem rugtak ily tetemes összegekre — Temesvár és Belgrád erősségei mégis felépültek s hirdették a keresztény világ áldozatkészségét.

A határszélek védelmére Battée tábornok ajánlatára a Hofkriegsrath elrendelé egy nemzetőri csapat felállítását és szervezését is, mely nagyobb részben szerbekből állott s kezdetben 13 század hajdú által volt képviselve, kik 2 fő és 15 alkapitány vezénylete alá helytetének s kiknek feladata volt, a török határszéleken őrségi szolgálásokat teljesíteni. De úgy látszik, hogy ezen hajdú századok nem katonai dolgokat is űztek s új és szigorubb szervezés alá kerültek miután az tapasztaltatott, hogy a szolgálat mellett — csempészettel is foglalkoztak.

Nem csekélyebb gondot — mint a katonai és közigazgatási kormányzat — adott az egyházi ügyek rendezése, kivált Szerbiában. A keleti egyház régi kiváltságai és szabadalmi és azok újabb szerződészerű biztosítéka itt nehéz akadályokat gördített útjába az intéző köröknek; melyek legszívesebben a catholicismus érdekeit szerették volna előmozdítani az országban. Kezdetben a katonai lelkészek végezték az egyházi teendőket; utóbb három jezsuita látta el Belgrádban az „Ecclesiasticum et Parochiale“ teendőit, kiknek mindegyike 1000 frt fizetést kapott évenként és szabad lakást. Majd trinitariusok, minoriták, ferencziek és kapuczinusok jövének az országba s megkezdették nemcsak lelkészi, hanem térítői munkájukat, nem csekély megütközésére az orthodox görög-keletieknek. Az 1723-ban Rudnik, Sabác, Jagodina és Semendria városokban plebániák alapítottak, melyek mindegyike 150 frt évi készpénz javadalmazással lát

tatott el. Az 1724 év elejétől kezdve Szerbia katolikusai egyházi tekintetben Vernich Ferencz szerémi püspök illetősége alá rendeltettek; egyttal tervbe vétetett két katolikus püspökség felállítása és pedig Belgrádban és Semendriában; azonban az utóbbi székhelye Belgrádba tétetvén át — a szerb püspökség 1728-ban valóban létre is jött 13,000 frt az államkincstárból fizetendő javadalmazással. Ezen összegből 8000 frt a püspök fizetésére esett, míg 2000 frt az iskola és az egyházi zene létesítésére, 3000 frt pedig négy kanonoki stallum díjazására rendeltetett.

Az első szerb püspök, a kit a király a magyar udvari kancellária előterjesztésére nevezett ki — Thurn-Valsassina gróf, győri kanonok volt. Ezt követte 1731-ben Patachich zágrábi kanonok. Mindkét alkalommal éles konfliktus merült fel a magyar kir. udvari kancellária és Eugen Savoyai herceg, a Hofkriegsrath elnöke közt, ki szokott magyarellenes nézeteinél fogva — a magyar király kinevezési jogát nem támadta ugyan meg közvetlenül, — de annak gyakorlati érvényesülését nem tekintette okvetlenül szükségesnek.

Alig két évvel később Patachich helyét a magyar-szt.-páli prépost Engel Ferencz gróf foglalta el, ki alatt a katolicismus ügye Szerbiában mindinkább megerősödött. Gradistye, Passarovicz, Mirova és Viljewo városokban és egyebütt új katolikus községek keletkeztek. A tanügy mindazon által nem mutat fel ily kedvező haladást latin iskola csak egy volt az országban, Belgrádban; s ámbár az elemi iskolák behozatala és berendezése iránt több ízben történtek felterjesztések, azok életbeléptetése egy részről az alapok hiánya, más részről a lakosság közönye folytán ez idő szerint nem volt lehetséges.

Mig ekképen a katolikus egyház ügye a kormány kiváló figyelmével találkozott, — a görög-keleti egyház a passaroviczi békeokmány értelmében majdnem egészen érintetlen maradt s továbbra is megtartotta autonóm jellegét. Joannovich Vincze metropolita nagy erélylyel és ügyességgel vezette egyházának kormányát; s hogy az elégtelenség a szerb lakosság részéről, — mely az ujtásokat és az idegenek betelepítését mindig rossz szemmel nézte — nem nyilvánult hangsúlyosabban s a béke a nemzet és kormánya közt nem zavartatott meg nagyobb mértékben, az kizárólagosan Joannovich Vincze érdeme.

Az 1737 év nevezetes fordulatot jelez Szerbia újabb történetében; röviddel egymásután a Württembergi herceg és Joannovich

metropolita elköltöznek az élők sorából; s mintha velük együtt az ország jó szelleme távozott volna el, ettől fogva a surlódások a szerbek és a betelepettek, a görög-keletiek és a katolikusok közt napirenden voltak. A törökök, kik mindig résen állottak, minden megengedett és meg nem engedett eszközzel szították a lakosságban a gyűlölet és ellenségeskedés szikráját; úgy, hogy a hangulat már 1738-ban mindenfelé harczias előjelekben mutatkozott.

A háború a császár és a szultán közt végre kitört — Eugen herczeg a nagy győző már nem állott a hadak élén — s a német fegyverek teljes vereségével s 1739 szeptember 18-án a belgrádi békével végződött; melyben a passaroviczi vívmányok legnagyobb része, — vele Szerbia és Belgrád veszendőbe ment. Az 1740 junius 6-áig a hadifelszerelvények szerződészerűleg Zimonyba szállítottak; ezen napon ürité ki a császári sereg zöme Belgrádot; csak Kheul tábornok és Kollowrat alezredes maradt még a következő napig a várban, — mely junius 7-én ismét török kézre került. A belgrádi béke volt a sötét árny, mely III. Károly király utolsó napjait oly kétségbeejtővé tevé.

A nagy reményekkel, de nehézkes és elégtelen eszközökke megindult vállalat — Szerbia állandó megszerzése és katholizálása — hajótörést szenvedett; a török ismét megerősödött a Mohács előtti végvidékeken; s ámbár a tulajdonképeni magyar határon belül többé állandó foglalásokat nem tett, — a határok békéjét és biztonságátl továbbra is veszélyeztette.

DR. LÁZÁR GYULA.

K. Boér Sándor drámái 1793-ból.

K. Boér Sándorról, kinek drámáiról fognak a következő lapok szólani, nagyon keveset tudhattam meg mind ez ideig. Legtöbbet találtam róla Horányi Eleknél, ki művében, mert 1792-ben Barclay: Argenisét adta kivonatos magyar fordításban, róla is megemlékezik. Nemes származású, Erdélyben született, mondja Horányi. A humanus tudományok végeztével fő gondját és erejét az állam javára szentelte; de a hivataltól szabad idejében Barclay Argenisével ajándékozta meg a hazát, s közzétette Kolozsvárt és Szebenben 1792-ben. Alább meg-
rója azonban, hogy fordítása csak kivonat, melynek előszavában D'Alembert javallására hivatkozik — s a fordítás e módját a „hanyagság táplálójá“-nak, s a „művek írói iránt igaztalannak“ ítéli. Bárha Horányi latin szövegében ez az ítélet egy kevéssé enyhébb, mint a hogy én adtam; de ha meggondoljuk, hogy az ő átdolgozása a Barclay János nagyhirű latin politikai regényének, Argenis-nek, mely 1621-ben három kötetben jelent meg s Fejér Antal, egy másik fordítója csakugyan 3 kötetben adta 1792-ben (Eger), — még harmadrésze sem egészen: akkor semmi esetre sem fogjuk Horányi ítéletét túlságosnak találni.¹⁾

K. Boér Sándor, ki tehát hivatalnok volt, de nevét a Mikefele táblázatokban az erdélyi guberniális hivatalnokokról az Erdélyi Muz. levéltárában hiában kerestem, 1792-ben lépett föl, mint fordító s némi mohósággal kezdett az írói pályához. Kedvét különösen élesztette az ez évben megalapított kolozsvári színésztársaság s egyéb művei, eredetiek és fordítások, mind arra czéloznak, hogy a szintársulat műsorát gazdagítsák.

¹⁾ Fordítása rövid bírálatát l. Beöthy: A szép prózai elb. II. 158. l., ott az eredeti ismertetése is megvan.

A kolozsvári szintársulat első előadását 1792. decz. 16-án tartotta. Alig indultak meg az előadások, rögtön arra gondol egy Bartsai László nevű barátjával, hogy ennek műsorát fordított és eredeti darabokkal lássák el, hogy t. i. „egyfelől ez elfogyhatatlan munkákkal segítsék, másfelől pedig az olvasást szeretők, a könyvek szűk voltát ne panaszhassák.“ Más részt őt is a kor róinak célja lelkesíti: az anyai nyelv dicsőségének emelése és már Argenisét „nemes magyar nemzetének“ dedikálja. Midőn pedig társával megindítja az „Erdélyi játékos gyűjtemény“-t, jelszólul Pétzeli szavait veszik, mely szerint „A Magyar Nyelv felemelésének, s virágoztatásának kell most minden Magyarnek fő tzeálljának lenni“ s az csak természetes, ha az előszóban újra „kedves nemzetök“-höz fordulnak.

Minő munkaerő bírtokában hitte magát a két lelkes ifjú e gyűjtemény megindításakor, az előrajz eléggé tanúsítja. Igrtek negyedévenként egy-egy szakaszt két kötetben, hat szindarabbal; évenként tehát nyolcz kötetet 24 szindarabbal, részint fordításokat, részint s pedig kisebb részben, eredetieket. Szinte felesleges azonban mondani, hogy mindjárt az első előfizetés „oly kicsiny számmal esék meg, a milyent csak gondolni lehet“; de azért mégis „ennyi érdeemes olvasó“ kedvéért is megindítják s kiadják az I—II. szakaszt négy kötetben 11 darabbal. Ezek közül Bartsai Lászlótól van öt fordítás, u. m.: Fayel, avagy az irtózatot szeretet, szomorú ját. 5 felv. A gyermeki szeretetnek ereje, érzékeny játék 5 felv. A jártos-költés vőlegény, vigj. 1 felv. A tolvajok, szom. játék 5 felv. Schiller Fridrich után; Az óra járásához alkalmaztatott ember, avagy a rendtartó házi gazda, vigj. 2 felv.

A K. Boér Sándor fordításai a következők: A formenterai remete, érz. ját. 2 felv. Kotzebue után szabadon s az erdélyi játszó színhez alkalmazva. Elhagyta t. i. belőle a tömegjelene teket s „a nehéz játszó színi készülétek“-et. Ki légyen ő? Vigj. 3 felv. Schröder után szabadon. Elfridé, vagyis a szépség áldozattjai, szom. játék 3 felv., szabadon németből Bertouch-tól. Részletesen összevetette az eredetivel Heinrich Gusztáv. (Phil. Közl. 1890. III. sz.) Ugyane gyűjteményben adott továbbá három eredeti darabot a IV. kötetben.: Negyedik László. Nemzeti szom. ját. 3 felv. Az óbester, vagyis a hiveség jutalma, érzékeny ját. 5 felv. A nemes jól tévő, érz. játék 1 felv.

A mint látható, szabad fordításról van ezekben szó, a mi a darabok egy-egy részének elhagyásából, az egyes mondások változtatásából, néha egyszerűsítéséből, a jeleneteknek a díszletek szerinti alkalmazásából s a neveknek legtöbbször való megmagyarosításából, sőt a felvonások kevesbítéséből is áll. Például a Fayel-nél megjegyzik, hogy egyike a legnevezetesebb szomorú daraboknak, de összehasonlást ajánlják 3 felvonásba s a Formenterai remete 3 felv. helyett fordítva is kettőben van. Általában Boér jobban ragaszkodik fordításaiban az eredeti német szöveghez, Bartsai szabadabban dolgozik s jobb magyarsággal, a neveket is gyakrabban megmagyarosítja. De egyiknél sincs aztán szó olyszerű átdolgozásokról, minőket Simainál, vagy Dugonicsnál találunk, t. i. hogy teljesen magyarrá s eredeti művé alakítsák erőszakkal az idegent; bárha az is igaz, hogy e fordításokban nincs is aztán az az írói műgond, mely azok átdolgozásaiban dicséretet érdemel.

Megelégedvén ez alkalommal e fordításoknál az elmondott általánosságokkal, fő czélunkra, Boér eredeti szindarabjaira térünk.

Sorrendben első darabja „Negyedik László“ nemzeti szomorújáték 3 felvonásban, melyet előadtak először Kolozvárt 1793. márcz. 3-án.

Az I. felv. szintere László királynak egy palotája, mely Ausztria felől van, nem messze a Dunától s közelében a csatatérnek, melyen Rudolffal az Ottokár elleni csatát vívják s a történet ideje 1285. tájára van téve.

E felvonás László és Mize nádor beszélgetésével kezdődik, megtudjuk belőle, hogy a király csatára készen Ottokár ellen Rudolfot várja, s ekközben Mizére bízza távolléte alatt országát, ki meg őt arra biztatja, hogy ne mint fő ellenség, hanem csak mint segítő fél harcoljon s ne tegye ki magát veszélynek; mert hiszen trónörökös még nincs s a király halála „vajmi sok véres ellenkezést okozhatna az országba“, mire László így felel:

„Köszönöm irántam való gondoskodását, de erre nem állhatok. Ha ifiu vagyok is, oly királyi módon kell cselekednem, melyért meg ne szégyelje Magyarország, hogy egy ifiut ültetett székébe. — Mit gondolna a Császár, ha én kivonnám a veszedelemből magamat, és melyik volna szebb, ha azt mondaná-e rólam, hogy egy árnyékától is megijedő, puha asszonyi teremtés vagyok, vagy ha vitéz harcoz-

lásom közben elesvén, azt mondaná: irigylem Magyarország királyának halálát, mert úgy veszett el, hogy ezt nem halálnak, hanem a dicsőség templomába való beszállásnak nevezhetem. — Ugy-e, inkább illik hozzám az utolsó?”

A király aztán Mizére bízván „kedves királyné“-ját és országot, s a csak nem rég meghódolt Egidi (Egyed) pozsonyi grófra gyalogságának vezetését, míg maga a lovasság élén fog harcolni: egy magánbeszédben fejezi ki fájdalmát, hogy nejétől el sem búcsuzhatik, sőt nem is akar, mert ellágyulástól tart, s ezért egy már előbb megírt levelet hagy számára és elmegy. Ez alatt a palota ablakaiból láthatóan megérkezik Rudolf és Ottókár serege, s mi alatt a király beszélgetése és magánbeszéde tart, meg is kezdődik a palotától nem messze a csata.

Míg a csata foly, a férje eltávoztán búsuló királynénak jelenti András, a király öcscse, hogy Oldamur fel akarván László elfoglaltságát használni, pártot ütött s ezért ő már előre küldvén vitézeit, maga is a lázadók ellen megy s a királyné gondjaira bízva jegyesét, Rosaliát, kitől mentében rövid búcsut vesz. Jön azonban Rosalia (IV. jel.), s a királyné látván a leány fájdalmát, elhatározza, hogy titokban vele András után kocsizik, míg a nádorispánnak azt izenteti, hogy csak a szomszéd-faluba, a király mulató helyére mentek egy napra. Azonban ez alatt a csata váratlan gyors véget érven, mert a szövetséges felek hadereje miatt a megrémült Ottokár alig a csata kezdete után békét kért, jön Rudolf és László s itt fogadják (V. jel.) Egidi gróf jelentését, hogy Ottokár békére lépni kész. „A foglyoknak által való cserélését, és holmi nevezetesebb hadi eszközöknek visszaadattatását kívánja; maga pedig mindent, a mit Magyarországból elfoglalt, a magyar királynak és Auszriát a német császárnak által engedi“ s csak azt kéri, hogy a hűségesküt a király elkülönzött sátorában tehesse le, mit Rudolf megígér, azzal a kikötéssel, hogy László jelen legyen.

A második felv. első színe egy sátor a László táborában, hol megjelenik Ottokár, hogy az esküt Rudolfnak László jelenlétében letegye; de midőn térden esküszik, Rudolf fölrántatja a sátor függőnyeit, úgy hogy az egész tábor és saját katonái is meglátják e helyzetben. Dühösen felugrik s új csatát kezd, mire László és Rudolf is a csatába sietnek. Ugyane színben (I. jel.) tudjuk meg azt is, hogy az első

csatában foglyúl esett három kúnleány, kik közül egy Mandula nevébe László belészeret s Rudolf neki ajándékozza. A második szín László palotája, (mint az I. felvonásban) hol Mandula már a királyné helyét foglalja el; de Mize nádor az ország zúgolódásától tartván a király e viszonya miatt, Mandulát elküldi az udvartól. Megjön a királyné is (IV. jel.), elmondja Mizének, hogy nem a mulató helyen volt, hanem Rosaliával egész titokban a kúntáborhoz sietett, hogy ez András közelében legyen; de András megveretett, elfogatott, rabbá lett Rosália is; ő csak úgy menekült meg, hogy nem ismertek rá s elküldi Mizét, hogy kimélttel tudassa a szomorú esetet a királyllyal, míg ő egy magánbeszédben fejezi ki fájalmát férje szerelmének elvesztésén (V. jel). Jön a győztes Rudolf és László s Rudolf örök barátság ígéretével távozik, László pedig elrendeli, hogy minden megürült helyet kúnok nyerjenek el s András helyzetével nem törődve, Mandulához siet. Ekkor már az előbbi napon tett végzésök szerint Mize és Egidi elhatározzák, hogy erővel is kényszeríteni fogják Lászlót a jobbulásra s öcsese kiszabadítására (VII. jel). A király azonban a feleségétől való elidegenedése okául azt adja, hogy testvérét s ennek mátkáját veszedelembé taszította, leghívebb testőreit felkonczoltatta s e miatt Oldamurral terhes békére kényszerítette. Midőn azonban Mize és Egidi az ország és testvére helyzetét rajzolja, ingadozik egy pillanatra, majd Mize fenyegetésével daczolva azt határozza, hogy nem megy a kúnok ellen s ekkor elfogatják és bezárják, mindaddig, míg javulást nem mutat.

A III. felv. első színe Oldamur tábori szállásán foly le. Oldamur megszeretvén Rosaliát, szabadságot ígér Andrásnak, ha róla lemond s egy félórai gondolkodási időt enged, hogy válasszon a lemondás s a halál közt. Ostromolja újból Rosaliát is (II. jel.), de a leány inkább öngyilkosságra gondol.

Ekkor a földühödött Oldamur András megöletésére siet, mire Rosalia nejeül ígérkezik, de midőn kezét Rosáliának nyújtja, melyben tartja még mindig kivont kardját, Rosália kikapván a kardot, Oldamurt ledöfi. Ekkor jön András, ki a kitört viharban egyik őret leölvén, megszabadult fogoly katonáival keresztül tör a kúnokon s Rosalia megszabadítására siet. Jó László, Mize, Egidi is, s László elmondja, hogy mint fogták el, de szabadon eresztetvén, megszabadításukra sietett s minthogy a királyné is érkezőben van, mind elébe

mennek, a király pedig magánbeszédben mondja el a szenvedett méltatlanságokat és mert azzal fenyegették, hogy Andrást teszik királylyá, ha rossz hajlamainak újra enged s az elküldött Mandulát ismét magához veszi, — már elvégezte András megöletését s megbízta vele órgyilkosait. „— Szeretet s méltóság! — mindenik ostromolja belső részemet. De semmi. — Egy halál mindeniket visszaadja. Kiment már parancsolatom s könnyebb e világnak semmivé változni, mint annak elmúlni. — Nehéz ugyan a dolog: de ha jól jó ki, örökre eltöröl minden gyalázatot. Meg léssen becsületem szabadítva, esküvésem bételjesedik s boldog lesz Magyarország királya. Egy szóval rajta minden haladék nélkül. Ez az óra vagy a legbátorságosabb partra vezérli sorsom hajóját, vagy kétségeskedéseimnek veszedelmes tengerébe végképen elsüllyeszti.“

A második szín Oldamur palotájába visz, a hol a királyné elmondja, hogy ő az elébe siető Andrást nem látta. Megtudjuk azt is, hogy a királyné megbocsátott Lászlónak, mert Mandula még gyermekkori ismerőse volt s ezért ébredt iránta fel annyira szerelme. E közben hozzák Lászlót halálos sebben, ki elmondja, hogy Andrást féltékenységből a Dunába dobatta, s mire megbánta volna tettét, a gyilkosság már megtörtént. Midőn azonban a gyilkosokat e tettértátkozta, ezek haragjától féltükben leszúrták. Most bocsánatért esdeni jött, mit megnyervén, ezt a tanulságot mondva hal meg: „Tanuljatok szomorú példájából egy olyan királynak, a kit az indulat tett szerencsétlenné!“

E szindarab cselekvénye Bonfiniusból és Palmából van véve, mint a szerző megmondja nekünk. ¹⁾ Valóban, kivált Bonfiniusból merített. Ott van elbeszélve a darab legérdekesebb jelenete, midőn t. i. Rudolf rászedi Ottokárt oly formán, hogy a sátor négy oldalfüggőnye előleges elrendelés szerint lehullván, a térden esküvő Ottokárt mind a német, mind a saját hadserge láthatá a császár előtt, ki császári jelvényekkel diszítve ült ott, körülte a birodalom nagyjaival. Ugyancsak Bonfinius említi azt is, hogy László ölte volna meg Ottokárt párviadalban a csata közben. Bonfiniustól vette továbbá a Mandula nevet, hol a kúnleányok közül Édua, Kupcsek és Mandula nevei

¹⁾ Antonii Bonfinii *Rerum Ungaricarum Decadis II. Liber VIII.* és *Pálma Károly Ferencz: Notitia rerum Hungaricarum. Pars I. 708—746. I.*

vannak említve, kik a király szeretői voltak. Mandula azonban nem szerepel a műben, csak beszélnek róla. Csak e kevés szál van e történelemből véve, a többi majdnem mind a szerző találmánya. A cselekmény összefűzhetése szempontjából a történet idejét 1285. tájára teszi, a morvamezei csata egyszerre történik a kúnok lázadásával s a királyt már nősnek veszi; Andrást bátyja által öleti meg s pedig féltékenységből s a királyt meg ama gyilkosok ölik meg, kik Andrást a Dunába dobják, mert félnek haragjától. Boér tehát nem nagy tisztelettel bánik a történelem adataival; de legalább hozzátámaszkodik valamely határozott történelmi korszakhoz s határozott történelmi alakokhoz. Jóllehet nem sikerült oly cselekvényt alkotnia, mely összefüggő s valamely tragikus alapeszmét jól kifejezne; mert a cselekvény nem annyira fejlesztve, mint inkább egymáshoz van ragasztva; de műve a történelem valódi tanulmányán alapul. Legfőbb hibája kivált a felületes kidolgozatlanság s innen az elnagyoltság. Így pl. a király bűnössége alig van sejtetve, pedig a darab ezen alapul; kúnjait sehol sem látjuk s kún kedveséről csak beszélnek. Sőt tulajdonkép a darab ideje alatt alig van ideje rosszat tenni, már is el fogják s csak arra engedik ki, hogy öcscsét kiszabadítsa. Az egész kidolgozatlan, elnagyolt vázlatnak tűnik hát fel, de a melyben 2—3 jó jelenet van: a Rudolf és Ottokár, a Mize, Egidí s a király, az Oldamur és András az Oldamur és Rosália közti; de mennyire szegényesen magyarázva, mily szófukarsággal; mily kevés a mondanivalója mindenkinek s mégis ráérnek gyakran a cselekvényhez nem tartozó dolgokról fecsegni, mint a királyné, ki Egidinek a III. felvonásban magyarázgatja, hogy a holtakról csak jót illik beszélni, mintha fontosabb tennivalójuk nem volna. Tagadhatatlan, hogy az I. felv.-ban egy helyen és időben oly dolgokat történet meg, mi a valóságban aligha úgy megeshetnék. E gondolat vezette Bayer Józsefet „A nemzeti játékszin története“ cz. jeles művében, hol először ismertette részletesebben Boér darabjait s az Erdélyi játékos gyűjteményt, de előmunkálatok hiányában a szükséges egybevetések nélkül, hogy az I-ső felvonást három színre ossza, mit ugyan lehetne tenni; de a szerző egyáltalán nem gondolt rá; míg a II. és III. felvonást Boér maga 2—2 színre osztja, mit Bayer a II. felvonásnál nem látszik észrevenni s indokolatlanul ajánlana három színt. Általában Bayer előadásában sokkal gyengébbeknek látszanak Boér darabjai, mint a milyenek, s az a comicum, mit ő

kifejt, nem tűnik föl e mű olvasásában, melyben ugyan kevés gyakorlat, kevés művészi erő, de nem minden szinpadai ismeret és érzék nélkül, nem csekély olvasottság kíséretében mutatkozik s épen ez olvasottságból folynak a szerző extemporizálásai és anachronismussai, mint ez „A z ó b e s t e r“ című darabjában is látható. A történelem iránt pedig érzéke és tisztelete jóval nagyobb, mint pl. Dugonicsnak, ha írói ereje s kivált gyakorlata kevesebb is. De aztán Dugonicsban a mi jó van, átdolgozásai eredetiiben mind megtalálható; Boér jól-rosszul maga invenió s mikor a történelemben tragicumot keres, jóval előbb áll, mint kora bármely drámaírója s jó úton halad, midőn azt hiszi, hogy a történelmi tragoediákhoz a történelem tanulmánya szükséges és Bonfiniust s a korában nagy híré Pálmát forgatja. Ne feledjük továbbá a lelkes ifjú gyors dolgozását. Kolozsvárt az első színi előadás történik 1792. decz. 16-án, megkezdik az előadásokat és ő már 1793 elején megírja e színdarabját s márcz. 3-án színre is kerül. Ne feledjük továbbá, hogy mivel Dugonics u. n. „történelmi“ regényeit s az ezekből alakított drámákat nem lehet komolyan történelmieknak venni, nem alapúlván ezek a magyar történelem semminemű tanulmányán, a Boér színdarabja az első történelmi szomorújáték, mely a magyar szinpadra került, melyet a Szentjóni Szabó L. „Mátyás király“-a megelőzött ugyan származása idejére nézve, de szinpadra csak utóbb került Budán, először 1793. jul. 3-án. Általában is eredeti darab kevés előzte meg Boérét a szinpadon, csupán a Philosophus (Bessenyei) 1792. jul. 4. és Endrődytől: A z a r a n y p e r e c z e k (Dugonics regénye után), 1792. aug. 16. Ámde ezek csak külső érdemek, mondhatná bárki jogos ellenvetésül; mert való, hogy csak külső érdemek. Az mindenesetre való, hogy Boér e műve nem áll azon a színvonalon, mint akkori irodalmunk jelesebb termékei. Sőt, bárha az akkori szinpadai technika távol áll mai fejlettségétől, Boér a korabeli fordított vagy átdolgozott darabokéit sem éri el s nyelve gyengébb, erőtelenebb, mint az azon korbéli jobb prózánk. De ezzel szemben ne feledjünk egy jóformán egyetemes, bárha kevésbé méltányolt irodalomtörténeti igazságot, hogy valahányszor valamely irodalomban valamely új irodalmi műfaj meghonosúl, az jóformán átmege a fejlődés mindama tökéletlenebb fokain, melyeket egyéb már honos irodalmi ágak megtettek s e szerint az új irodalmi műfaj általános aesthetikai foka

mindig kisebb lesz s nyelve mindig gyarlóbb, mint az irodalom legjavának irodalmi értéke és nyelve. Így volt ez nálunk a múlt század végén az egyszerre s egy időben meghonosult regénynyel és drámával. Számbavehető múltja nálunk egyiknek sem volt s valjon nem volt-e szüksége a regénynek több mint félszázadra, míg méltó nyelvét megkapta, mely nem volt rosszabb, mint minő a kor legjobb prózája? S ez így volt a drámával is. Vörösmartyig kellett várni, míg a színpad nyelve eljutott arra a szabatos szépségre, melyet az epos vagy lyra már megszerzett a történelmi fejlődés folyamán; de valjon jellemzetességre drámánk nyelve eljutott-e akár maig is arra a fokra, melyen lyránk vagy eposunk nyelve Petőfinél vagy Aranynál? Oly kérdés, melyre csak nemmel felelhetünk. Tegyük még egyet hozzá: minden oly irodalmi ág nyelve, mely jóformán fordított irodalomból áll, a világ végeig alább fog állani az eredeti irodalmi művek nyelvezetének általános értékénél, egyszerűen azért, mert első rangú írók nem állnak soha be a napi szükséglet munkásainak. És mert dráma-irodalmunk mind maig főképen fordításokból áll, a színpadról hallott nyelv általában maig is alatta áll nálunk a legjobb irodalmi nyelvnek. Még inkább így volt ez, s így kellett lennie a színészet kezdő korában

Boér „Az óbester“ cz. darabjához, mely az előbbihez képest nagy haladást mutat, Marmontel „Laurette“ cz. elbeszéléséből vette a mesét, mely röviden a következő: Coulange faluban épen búcsú volt, s megjelenik a falusi ünnepen Clance marquis is vendégeivel, s ezek közt gr. Luzy is. A falusi lánykák közül Laurette volt a legszebb s gyermeteg szépsége elbájolta kivált Luzyt, ki folyton vele tánczolt, csábítgatta magával Párisba és kérte, hogy gondolkozzék ajánlatáról vasárnapig, a mikor a kastélyban tánczolni fognak, s ott mondja meg válaszát. Laurette hiúsága felébredvén, megszokott munkáját ezóta terhesnek találta. A kastélyban megjelenvén, csak nehezen bírt ellenállani Luzy csábításainak s hajlandó volt őt követni, ha apja beleegyezik; de Luzy jól tudta, hogy ezt meg nem nyerheti. Azonban egy rémítő jégeső elverte a falusi nép mindénét, s Luzy felbuzdítván a kastélybelieket a segélyre, ő maga a Laurette atyjához siet, ki egykor Berwick alatt katona volt, s kára pótlásául egy erszényt ad az öregnek, melyben 50 arany vala. Az öreg nem hihetvén, hogy a gróf ekkora ajándékot akart volna adni, leányát utána küldi vele; de a gróf nem veszi vissza s midőn a leány meg

akarja köszönni, azt feleli, hogy köszönje meg hajnalban, midőn az országúton kocsijával megy Páris felé. Laurette megrémülvén Luzy ily gyors távoztán, mert már szerelmes belé, megigéri, hogy ott lesz a kitűzött helyen. Ugy is történt; de a búcsú annyira hatott lelkére, hogy elájúlt. Ekkor a gróf, szerelme hevében kocsijára emelvén a leányt, elvittatott és midőn magához tért, esdekléseivel megnyugtatta; apjának pedig a coulangei pap útján egy levélkét juttatott kezéhez, mely szerint Laurettet egy úri asszony vette magához. Ez alatt Laurette Párisban a gróf kedvese lesz s hat hóig boldogságban élnek, mialatt kétszer küld ajándékot apjának a pap útján. A bánatos apa mindenütt kereste leányát, s egyszer borízlete miatt Párisba kellvén mennie, véletlenül az összetorlott kocsik egyikében Laurettet pillantja meg. Megkérdvén lakását, meghagyja, hogy este egyedül várja otthon. A leány ezt annál inkább megtehetette, mert az nap Luzy falura ment s így cselédjeit elbocsáthatta. Apja szenvedélyes és érzékeny párbeszéd után őt egy egyszerű ruhában magával viszi Haza jó Luzy, keresteti Laurettet mindenütt, barátjai közül Solignire gyanakszik, hogy elcsábította, s magával vitte; de ez visszatérvén Párisba, kísül, hogy ok nélkül gyanúsította. Egy este azonban egy csomagot kapván, az erszényről s a benne levő aranyokról megtudja, hogy Laurette atyja küldi vissza a neki ajándékozott összegeket s ő atyjánál van. Ekkor Luzy Coulaugéba siet, hol Laurette-tel a szőlőmunkánál találkozik, ki szereti ugyan Luzyt; de atyját ennek akaratára nélkül többé el nem hagyja. Oda érkezvén az apa is, ez szenvedélyes kifakadásokkal támadja meg Luzyt, ki azonban Laurette kezét megkérvén tőle, ez más útját leánya becsületének helyreállítására nem találván, belenyugszik s a gróf és Laurette boldog házasságok lesznek.

E mesét Boér nyomról-nyomra követi és pedig nem a francia szöveg, hanem Báróczy fordítása szerint, kinél „Lenórka“ című a. jelent meg 1775-ben az „Erkölcsei mesék“ között s ezt azért kell megjegyeznünk, mert ugyanezt az elbeszélést Kónyi is kiadta épen az említett évben. Felesleges azt említeni, hogy Báróczy fordításai és nyelve, művei megjelenése idejében nagyobb hatást tettek Erdélyben, mint a szorosán vett Magyarországon, a hol egyszerűen „érthetetlen nyelv“-nek tekintették sok ideig s Kazinczy úgyszólván fölfedezte. Báróczy nyelve az akkori nemesebb és egy nagy tehetségű s gondos művész kezeiben hajlékonyabbá lett erdélyi nyelvnek visszhangja. A

műveivel Erdélyben tett hatásnak igen érdekes bizonyítéka, hogy Boér az ő fordított művei egyikének dramatisálásához fogott. Megjegyzem, hogy Bayer nem említi Boér forrását, mert hogy Marmontelből vette „a velejét“, maga is megjegyzi a színdarab előtt. Beöthy „A széppróz. elb.“ II. 58. l. már említi, hogy drámája tárgyát Laurettéből vette, de nem hogy Báróczy fordítása szolgált alapul s így ez érdekes példáját mutatja be annak, hogy Báróczy nyelve bejutott a színpadra és pedig nem csak Kolozsvárt, hanem a budai színtársulatnál is, hol szintén előadták 1795. jul. 31-én. Azért mondhatjuk pedig, hogy Báróczy nyelvét Boér a színpadra vitte, mert nem csak a mesét kíséri nyomon; hanem majdnem változtatás nélkül vette át Báróczy kifejezéseit is, a mint ez részletes összehasonlításból kitűnt. Lássunk pl. egy keveset az V. felv. II jel.-ből, midőn az apa visszaviszi leányát.

Boérnál:

Balás: Kely-fel, és beszélly, azután eleget sirhattz. — Mond-ki nevét el-csábitódnak?

Máris kó: Grof Remény, kedves Atyám! az a kitől ajándékot vettünk.

Balás: Ah kegyetlen tsalárd! — Imhol a nagyoknak jeles cselekedetei! Azt gondolta talám, hogy nékem adván aranyát, Léányomat meg-fizetheti? — Azok a gazdag kevélyek úgy vélekednek, hogy a szegény ember becsülettye csekély dolog, mellyet nyomorúságok áruba botsát. El-fajult ember! be kevésbé esméri az atyai szívet. Nem képzelhetted, mennyi fájdalomokkal küszködtem, miolta el-vesztettem Léányomat. Az a föld, mellyet míveltem, könyveimtől ázott: midőn pedig ebben el-bágy-

Báróczynál:

Kérdehem-e, kinek szorgalmatossága által gazdagodtál meg olly hirtelen, és kitől jönnek ezen készülleteid, ruháid, szép szekered, melyben láttalak? Leonórka továbbra is csak sirással s zokogással felelt. Szólj, azt mondja nékie az atyja, aztán sírhatsz, elég időd lehet reá.

Történeteinek, mellyekből semmit el nem titkolt, hallásán, Balás a csudálkozásból haragban esett. Luzy! azt mondja, az az emberséges ember! Imhol a Nagyoknak nemes cselekedetei! Az a gyalázatos nékem adván aranyát, gondolhatta e megfizetni leányomat általa? Azok a gazdag kevélyek azt gondolják, hogy a szegény embereknek becsületje csekély dolog, hogy nyomorúságok

gyadtam, egy tsonó szalmán elnyulva, szaggattam kínomban hajamat, kiáltozván nevedet. — Ugyan nem hangzottanak-é szivedig nyögéseim? Nem jelent-é meg egyszer-is el-alélt atyádnak képe emlékezetedben, meg-háborítani nyugodalmadat?

Máris kó: Az Egekkel bizonyítom, hogy ha annyi szenvedést gondoltam volna okozni, mindeneiket elhagyván, karjai közzé repültem volna. — Tisztelem, és szeretem édes Atyám! — Sokkal inkább mint valaha. Oh! mitsoda Atyát bántottam én meg? Ollyant, a kinek midőn meg-kérelhetetlen birámat reméltem benne feltalálni, nem hallok szájából egyebet édes pironkságoknál. A félelem fogott vala-el eddig, de már most szivességétől lát meg-hatva. Szerelmem, s tselekedetem meg-bánásának könyvei elegyesen hőmpölyögnek ortzámon.

Balás: Áldott légy jóltévő Isten! Ujra élek, midőn fel-találtam leányomat.

Máris kó: Nem Léányát édes Atyám! Nem viselhetem én többé ezt az nevezetet; melynek meg-gondolása még talám haláloamat okozza.

Balás: Bóldogtalan fejünk! meg-vagyunk tehát gyaláztatva örökre.

áruba bocsátja. Hízeltkedett magának engemet megvigasztalni? megigérte volt néked? Elfajúlt ember! be kevésé esméri az atyai szívet! Nem, miolta tégedet elvesztettelek, nem volt egy szempillantásom fájdalom nélkül, sem egy fertály óráig tartó csendes álmom. Nappal a föld, melyet miveltem, könnyeimtől ázott; éjjel pedig, midőn magad a gyönyörűségben elmerültél, s magadat elvesztetted, atyád a szalmán elnyulva szaggatta haját, s felszóval kiáltott neveden. Hogyan! hát nyögéseim nem hangzottanak e soha szívedig? Elalélt atyádnak képe soha sem jelent e meg emlékezetedben, nem háborította e meg soha is nyugodalmadat?

Ah, az Egekkel bizonyítom, azt feleli Leonórka reája, hogy ha annyi szenvedést gondoltam volna néked okozni, mindeneiket elhagytam volna, hogy karjaid közzé repülhessek. Tisztellek, szeretlek tégedet, inkább szeretlek, hogysem valaha. Oh jaj! micsoda atyát bántottam meg! még ezen szempillantásban is, midőn megkérlehetetlen birámat gondoltam feltalálni benned, nem hallok szádból édes pironkságnál egyebet. Ah atyám! édes atyám! lábaidhoz esvén, szégyentől borítottam, s félelem fogott volt el, de már most szivességétől látsz meg-hatva;

P a p : Ne tsüggedjen-el egészen szívetek. Az ártatlanság legdrágább vagyon ugyan a világon édes Hugom! úgy hogy ha szabad választást engedtenek volna, örömeztöbb látnám életed veszedelmét, de ha az ártatlanság el-veszett, meg-marad a nemes erkölts, mely soha sem vész-el végképpen. Mihelyt az ember akar, leg-ottan meg-elevenedik szívében, és midőn azt gondolná valaki, hogy egészen ki-alutt, akkor éleszti-fel a belső kín. Ezzel vigasztalhatod magadat édes Hugom! ártatlanságod el-vesztén, és ha igaz szívedből bánod tselekedetedet, reméllem mind az Ég, mind pedig atyád meg-lész-nek engesztelve. Külömben az egészsz Faluban senki sem tudja mi rajtunk kívül történetedet, szégyen nélkül jelenhettz - meg újra.

(Erre az apa haza akarja vinni s megrendeli, hogy öltön egyszerű ruhát.)

M á r i s k ó (lábaihoz esik). Meg-engedjen édes Atyám! — meg-engedjen nékem; ne vegye rossz neven, ha késem engedelmeskedni. Grof Remény ugyan valósággal nem Férjem, de a legérzékenyebb szerelem hatalmával bírja szívetemet. Kész vagyok én ötöt futni, elválni tőlle; egészszen el-tökéllettem magamban Atyámat követni, ha mingyárt halálom származnék

szerelmem s cselekedetem megbánása könnyei, elegyesen hömpelyeknek orczámon. Ah! ismét élek, feltanáltam leányomat, azt mondja Balázs felemelvén lábaitól. Leányodat, oh jaj! azt mondja Leonórka, nem érdemli többé ezt a nevezetet. Nem, ne csüggedjen el szíved. A becsület Leonórka, valósággal drága vagyon, az ártatlanság még annál is drágább; és ha szabad választást engedtek volna, örömeztöbb láttam volna életed vesztét. De ha ártatlanság és becsület elveszett, marad még egy becsülhetetlen vagyon, a nemes erkölcs tudniillik, melly soha meg nem romlik, soha nem vész el végképen. Mihelyt az ember akar, legottan megelevenedik szívében, és midőn azt gondolná valaki, hogy egészen kialudt, akkor éleszti fel a belső kín. Ezzel vigasztalhatod magadat, édes leányom! ártatlanságod elvesztvén; és ha igaz szívedből bánod cselekedetedet, mind az Ég, mind pedig Atyád megengeszteltettek. Külömben az egész faluban senki sem tudja történetedet; szégyen nélkül jelenhetsz meg újra.

— — — — —

Menjünk, azt mondja az atya, drágák a szempillantások. Engedj meg, azt mondja reá Leonorka újra lábaihoz vetvén magát, engedj meg édes Atyám! ne vedd rossz

kívánja s invenialó képességét nem igen veszi igénybe. E tekintetben IV. Lászlóban több az érdekes. Ebben viszont a kidolgozás teljesebb, részletesebb; de aztán való az is, hogy több benne a henye jelenet s a felesleges szó. Többször megesik benne, hogy a szereplők nem tudják, mit mondjanak s így a IV. felv. 1-ső jelenetében János és Téliáné egészen henye beszélgetést folytatnak; viszont a VI. jelenetben János, a la Hamlet, Máriskónak oktató előadást tart a színházról, a színdarabokról és színészekről, melyben egyébként több czélzás van az akkori színészeti viszonyokra. A mű az akkori divatos meghatározás szerint érzékeny játék, melyből János az idézett helyen így szól: „A víg és érzékeny daraboktan oly dolgok jönnek többnyire elé, melyek a szájat nevetésre, a szívet pedig megilletődésre ösztözzik. A dolog kimenetelit mindenkor ohajtva várják a nézők, hogy belőle az erkölcsi tudományt kitanulhassák és követni kezdhessék.“

Érdekes, hogy Boér néha minden különös indok nélkül megváltoztatja Báróczy kifejezéseit, holott általában igaz, hogy a nyelv szebb azokon a helyeken, melyeket szó szerint átvett, mint a hol maga írta a jeleneteket.

Pl. Báróczynál: Hogyan! hát egy legényt sem akarnád, hogy férjed legyen?

Boérnél: Nem akarod-e, hogy valamelyik legény férjednek neveztessek?

Báróczynál: Micsoda kár! hogy olyan alacsony és homályos születésből való!

Boérnél: Mitsoda kár, hogy alacson születésből való!

Báróczynál: Micsoda derék ember az a Gróf! Senkire sem nézett az egész falu leányai között csak én reám; sőt a kastélybeli úriasszonyokat is elhagyta, hogy egy paraszt leánnyal foglalatoskodjék.

Boérnél: Mitsoda derék ember az. Jól láttam, hogy a tántznál is senkire nem nézett az egész Falu leányai közzül, tsak én reám; sőt imé a városbéli Uri asszonyokat is elhagyta vala, hogy egy paraszt leánnyal foglalatoskodjék.

Báróczynál: Nyughatatlan vagyok végzésedet tudni.

Boérnél: Nyughatatlanul várom végzésed megtudását.

Báróczynál: Hogy egy lépést se tegyek atyám tetszésén kívül és mindenekben tanácsát fogadjam.

Boérnál: E tsak abból áll, hogy egy lépést se tegyek Atyám tetszésén kívül, a kinek mindenekben tanácsát tartozom fogadni.

E pár példa, melyeket százra is szaporíthatnák, mutatja, hogy ritkán tesz akár rövidebb, akár szebb kifejezést a Báróczyé helyett. Nem csak helyesírása, melyről a sok nyomdahiba miatt bajos itélni, de kifejezései is kevésbé újszerűek, mint Báróczyé. Néha Báróczyt igen rövidnek, vagy szokatlannak találja és ismertebb mondással váltja fel az övéit, s nyelvét inkább hozzá illeszti a szokásos szólamokhoz, az akkori társalgás kifejezéseihez, vagy beledug a mondatok közé oly kötő szavakat, melyek Báróczynál nincsenek, s nem is szükségesek. Rövidítése inkább abban áll, hogy elhagyja a szükségteleneknek gondolt mondatokat s gyakran a szebbeket is és ez által a párbeszédet összevonja; míg viszont más helyt szükség nélkül is megtoldja (l. pl. III. felv. V. jel. Máriskó s a gróf búcsúja).

Ezen kívül kevésbé szabatos, több erdélyiességet használ; így pl. a sok *a* hangot, mi máig is jellemzi, kivált az erdélyi aristokraták beszédét, mint tu d a m, mon d a m, ta p a t stb. Nyelve általában régiesebb, újítani nem mer s a Báróczy ismeretlenebb fordulatait majd mindenütt elhagyogatja. Így pl. ha Báróczy annyit mond: „Ah nemes szív!“ — kibővíti így: „Ah nemes szívü teremtés“ „a mi még el nem romlott“ helyett így: „a mi el nem romlott egészszen“; „vigasztalhatatlan vagyok miatta“ helyett „bizonyságom lehet az ég, mennyire vigasztalhatatlan vagyok miatta“; „megválnám attól a jótól“ helyett „elveszteném mind azt a jót“ (amazt szokatlannak hitte); stb.

Harmadik eredeti darabja alkalmi mű volt, czíme „A nemes jóltevő“, érz. játék 1 felv. s előadták egy más kis darabbal együtt Gr. Bánffi György kormányzó nejének, Gr. Palm Joséfának nevenapján, 1793 Böjtmás hava (márcz.) 19-én. A szerepeket benne mind a főigazgató tanács mellett szolgáló nemes ifjak játszották, mint a szerző, Boér, Bartsai László, Fikker Ferencz, Horváth József, Kászoni Dénes és Horváth Ágoston. A kolozsvári nemz. színház, mint tudjuk, kiválóan aristocraticus alkotás volt s a páholyok tulajdonosai, mint a színház alapítói, erdélyi főurak. Természetes, hogy a színészek minden nevezetesebb pártfogó nevenapjáról megemlékeztek s a legfőbbek a gubernator és neje névnapjai voltak, a midőn mindig valami új-

sággal óhajtottak kedveskedni, mit a színpadon is jeleztek s legtöbbször selyemre nyomatott színlapokat adtak ki aranybetűkkel. E színdarab a kormányzónének a színészet megalapulási utáni első névnapi ünnepére készült, s mint ilyennek van legfőlegb jelentősége; mert a cselekvény és kidolgozás egyaránt szerfölött naiv. Tartalma a következő: Ferencz, Ditsó fia, egy erdő szélen levő kunyhóhoz vonúl, hol, mert Vándorival szemben 100 aranyat vesztett kártyán, öngyilkos akar lenni. De a pisztoly nem süll el; mert szolgálja, Andris, sejtván szándékát, töltést nem tesz beléje. Ekkor Andris azt javasolja, hogy, mert a közelben épen csata foly, menjen mint önkéntes oda, s inkább ontassa ott ki véréit vagy arasson hősiességével dicsőséget. Ferencz elfogadja az ajánlatot, mindezt eltávozta előtt megírja atyjának, s kéri, hogy a 100 arany adósságot fizesse ki. Minthogy pedig apjának úgy is ott kell elmennie, a levelet egy fára akasztja. Valóban jó az öreg Ditsó, s mert már estve van, ott akarja tölteni az éjét. Csakugyan megtalálja a levelet, melynek elolvasására elájúl, majd magához térve, őrzöngésében szolgálját, Jancsit, fia gyilkosának nézvéen, meg akarja ölni. Jó azonban a közeli uraság tisztartója, ki Jancsinak azt javasolja, hogy vigye az öreg Ditsót a kunyhóba, hol épen egy öreg orvos lakik, ki majd segít rajta. Ekközben a tisztartó a földön hagyott levélből megértvén az öreg Ditsó baját, azt mondja a szolgálának, hogy majd asszonyával tudatja a bajt s az bizonyosan fog adni 100 aranyat, hogy Vándorit, az „arendás“ fiát, kifizessék s Ditsót megszabadítsák ennek üldözésétől. Ugyancsak a szolgál elmondja az öreg Ditsó szenvedéseit. Felesége ifjan halt el, gyermekei közül leánya egy vagyontalan ifjúval megszökött, egyik fia az ellenségtől elfogatván, annak szolgálatába szegődött s évek óta nem hallott róla és most a másik fia is veszedelembé rohant. Azonban jön az öreg Ditsó lánczokban, kit Vándori ez alatt a kunyhóban elfogatott a 100 aranyért. Új panaszok után távoznak a kunyhóba. Jön Ferencz egy ellenséges Obesterrel küzdve, kit lefegyverez, de megkegyelmez neki. Meglátván apja botját és kardját, azt hiszi, hogy öngyilkos lett, halni akar; de az obester kiveszi a kardot kezéből. A zajra kijő az öreg Ditsó, ki csakhamar fiára ismer, sőt kisül, hogy az ellenséges obester senki más, mint nagyobbik fia, László. Ekkor jön a tisztartó is, ki elhozza az öreg Ditsó kimentésére a 100 aranyat, de már szükség sincs rá, mert ugyanó jelenti, hogy Vándorit megszállván a lelkiü-

meret, a pénzt nem kívánja s egy levelet is hoz, mely Ágnestől jó, az öreg elszökött leányától, ki írja, hogy boldog s másnap apja látogatására siet; végezetre az öbester is odahagyni kész szolgálatát, hogy apja mellett élhessen. Erre mindnyájan a jöltévő grófné üdvözlésére mennek, ki épen nevenapját ünnepli, mire Ditső így végzi: „Menjünk hát fiam! ne késsünk többet. Kiáltunk éljent ezen nemes jöltévónknak. Éljen ezen Joséfa! Éljen! sat.“

A darab majdnem képtelen helyzetek sora s ha csak nem valami hasonló megtörtént esetre vonatkozik, mi megköthette az író kezeit s legfőlebb hozzá akarta gondolni a kiegészítő részeket: valóban mosolyt keltő s legkivált az a tisztelet menti ki, melylyel a derék ifjak a kormányzóné nevenapját meg akarták ünnepelni, kik egyébaránt játékuikért „számos tapsolások“-at kaptak.

Ezek K. Boér darabjai, ki tehát három eredeti darabbal szaporította az akkori szerény műsört. Eredeti darabjai közül csak az Ó b e s t e r szerepelt a budapesti színjátszó társaságnál, hol 1795. jul. 31-én adták elő. A fordítások többje szerepelt ott. A Bartsai fordításai közül „A z ó r a j á r á s á h o z a l k a l m a z t a t o t t e m b e r“ az erdélyi játékos gyűjteményből színre került 1795. máj. 7-én; a Boérii közül pedig kettőt adtak, a „K i l é g y e n ő?“ czíműt 1795. máj. 18-án s az Elfridé pedig ott is állandóan a színen maradt, utoljára, mond Bayer (277. l.), 1834. ápr. 5-én adták. Az erdélyi, kolozsvári színpadon is ez a fordítása tartotta fenn legtovább magát, hol egyébként Bartsai fordításai jobban tetszettek s közülök a G y e r m e k i szeretet erejét, A j á r t a s k ö l t e s v ő l e g é n y - t s A r e n d - t a r t ó h á z i g a z d á - t 1799-ben még adták Debreczenben ápr. 22-én; ápr. 25. és jul. 28-án. A mennyire a gyéren megmaradt színlapokból ítélni lehet, Elfridét előadták 1799. jun. 8-án (Debreczenben), 1801. máj. 9-én, 1810. okt. 11-én, 1823. ápr. 10-én; sőt előfordúl egy 1836-dik évből való nyomtatott szindarab jegyzékben is, míg többi művei ekkor már feledésbe merültek. A mint látható, buzgón kezdett az írói pályához, de ismeretlen okokból, korán elhallgatott s 1793. után többé semmit sem írt, a mi mindenesetre kár, mert e, még gyakorlatlan kéz művei azt mutatják, hogy nem hivatás nélkül kezdett írni.

FERENCZI ZOLTÁN,

Újabb adalékok Dacia felirattárához.

A legútóbbi időben részint Király Pál barátom, részint Téglás István kőhalmi igazgató társaságában újabb adatokat szereztem össze az Erdélyi Múzeum-Egylet Kiadványai V. kötetében (1888.) megkezdett, s a VI. kötetben tovább folytatott daciai felíratokhoz.¹⁾ Ezek egynémelyike vallási, másika historiai és archaeologiai fontossággal bír, részben új epigraphiai jelenség s egészben Dacia hézagos történelmi anyagát gyarapítja.

I. Sztrigy-Szent-György-Válya. (Hunyadmegye).

Sztrigy-Szent-György-Válya a római feliratos emlékek egyik jelentékeny lelőhelyévé kezdi kinőni magát. 1884. tavaszán valék szerencsés az első felírást emlékeket ott felfedezni, s azóta három épebb és egy elmosódott felírást emlékekkel, egy szobortörökkel és egy relieffel, mely apa, anya, és fiu mellképét mutatja, gazdagíthatjuk onnan ismét Dacia emléktárát.

Mindezek a helységtől éjszakkeletre emelkedő Uuron Gurgutuj nevű hegyoldal alatt kerültek napfényre, annak jelöl, hogy az ott észlelhető mesterséges hegylépcsőzeteket sűrű egymásutánban római lakások, szentélyek és siremlékek népesíték be.

A hegyről s annak kiterjedt telepéről külön részletes és rajzokkal kiegészítendő monographiát lesz szerencsém majd összeállítani. E helyen legyen szabad a magukban is érdekes epigraphiai adalékokról beszámolnom.

1. Oltárkő sztrigy-szentgyörgy-vályai mészmárgából. Magassága 1 m., szélessége 55. cm. Írásos terület magassága 45 cm., szélessége 40 cm. Betüinek magas. 7 cm. A megtartottság kitünőnek mondható.

¹⁾ Lásd Adalékok Dacia felirattárához. Erdélyi Múzeum-Egylet Kiadványai 1888. évf. V. kötet XVII. 42. és 43. sz.

MARTI
LVCIVS
CR·ATTIVS
D·C·P

Marti Lucius Cr(atti)us vagy Grattus) d(ecurio) c(oloniae) p(osuit). A Crattius név feliratilag ismeretes. Igy Corpus Inscriptionum Latinarum VIII. kötet 19117—19125 és Corp. Inscriptionum Latinarum VI. kötet 16,559 épen Crattius alakjában.

Ez a telep Sztrigy-Szent-György-Vályánál Sarmisegetusa aggerébe tartozott s Lucius Crattius Attius ott viselhette a decurioi tiszteletet.

2. Oltárkő, ugyancsak idevaló mészmárgából. Magassága 1,12, vastagsága 0,30 m., szélessége 0,55 m. Írásos lapja 0,55 m. magas, 0,45 m. széles. Betűi 5 cm. nagyok.

I·O·M

I(ovi) o(ptimo) M(aximo)

P·PENNINO

[A]ppenino

M·VR·VALENTI

M.[A]ur(elius) Valenti

NVS·DEC·COL

nus dec(urio) col(oniae)

V·L·S·M

n(otum) l(ibens) solvit m(erito)

Jupiter Appeninusról Daciában az első felirati vonatkozás, Dacián kívül csak Italiából ismeretes és Italia határain túl csupán egyetlen-egyszer jó említésbe, a Corpus Inscript. Latin VIII. 7961 Rusicadéból eredő feliratán. Jovi optimo maximo Appennino conservatori dominor. nn.(n) fortissimorum felicissimi morumque imperatorum.

3. Oltárkő, szintén az Uron Gurgutuj alól, a Googana forrása

mellől, idevaló anyagból. Magassága 0.₈₅, szélessége 0.₄₂, vastagsága 0.₂₇ m. Betüi 4 cm. nagyok.

O
 I S /// R
 CR. ATTI
 /// TERNVS
 D · C · P

4. Egy negyedik feliratos kő betüi az olvashatatlanságig elmosódtak. Abból csupán néhány betüt lehet észrevenni, ilyenformán:

/// ///
 /// ///
 /// /// NIN
 /// V /// N //
 D ///

Valószínűleg ez is az 1 szám módjára egy decuriotól származik.

II. Algyógy-Csizmo (Germizora.)

5. Algyógy = Germizora Corpus Inscript. Latinarum III. köt. 225. Durva mészből faragott oltárkő. Magassága 0.₆₅, szélessége 0.₃₇ m. A Gróf Kúun Géza kastélya mellett. Megtartottsága kitűnő.

LIBEROPATRI	Libero patri
ET LIBMTRI	et lib(erae) m[a]tri
SECUNDIN	Secundin(us)
V O L M	Vo(tum l(ibens solvit m(erito).

A Liber mater et libera megnevezése elég gyakran ismétlődik feliratainkban; azonban az itt feltüntetett libera mater alakjának párját még ez ideig se nálunk, se másutt nem ismerjük. Ez az igénytelen oltárkö, ennél fogva mithologiaiilag is kiváló helyet foglal el a daciai feliratok közt. A liber pater et libera felől bővebben utbaigazít Preller Jordan Römische Mythologie II. kötetében 50—54 lapokon. Tudvalevőleg Libera a görög Persephone (Proserpina) meg személyesítője a latin nyelvhatárok közt s Ceressel, valamint a mezei gazdaság más védisteneivel együttesen áldoztak neki. Liber pater épen a mezei termékek s főleg a szőlő istenéül vala tisztelve; míg városokban a polgári szabadság nemtőjének tekinték. Ünnepe szüret-tájára esett, s ilyenkor sok dévajságot engedett meg a falusi nép. Rómában saját külön ünnepét márczius 17-én ülték meg. Áldozati ajándékul lisztből, méz- és olajból készült kalácsokat mutattak, az u. n. libat, vidékünkön a szüreti örömek istenségeként szerepelhetett.

III. Alsó-Városvíz.

Alsó-Városvíz, Szászváros közelében, már Neigebaur és Ackner idejéből fel van véve a római telepek sorába. Az első feliratos emléket azonban nekünk sikerült onnan bemutatni. A telep épen Alsó és Felső-Városvíz határának érintkezésén fekszik s az onnan kikerülő faragványok leginkább Felső-Városvíz gazdáinál láthatók. 1888-ban egy siremléket szállíttatott a hunyadmegyei régészeti társulat Dévára. Ez emléken egy öregrendü férfinak jól kivésett medaillon mellképe alatt következett a sirfelirat. E sorokat azonban a laza márgás homokkő nem tartotta meg jól s csupán a kezdő két betüt különböztethetjük meg.

Mellkép.

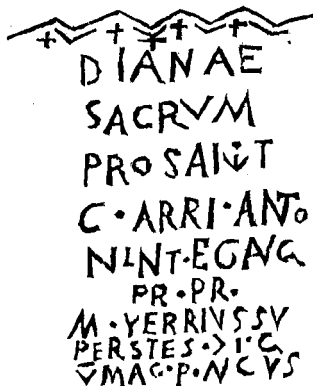
D

M

6. Annál becsesebb az 1889. telén Bágya Zsigmond szászvárosi főszolgabíró közvetítésével muzeumunkba jutott oltárkö. Anyaga kőboldogfalvi márga; magassága 0,76 m., szélessége 0,31, vastagsága 0,26 m. Betűi szépek. A felirat felett kereszt vonásos díszítmény látható, a mint következők:

Dianae sacrum pro salut(e) C. Arri Antonini leg(ati) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) M. Verius Superstes leg(ionis) V. Mac(edonicae) p(iae) V(otum) s(olvit).

A 8-ik sorban az **E** függőleges vonalát a kőfaragó kifejedte. Az ötödik sorban az **E** mellett az **L** hasonlóan megcsönkítva.

IV. Várhely.

Várhely Sarmisegethusa. Corpus inscript. Latin. III. kötet. 228 lapján. Az 1889. év nyarán Várhely romjain rendezett kisebb-szerű ásatások se valának eredménytelenek, mennyiben sikerült a helységeen átvezető főút jobb házsorának majdnem végére eső telkén egy újabb Malagbel szentélyt felfedeznünk. Az első Malagbelre vonatkozó feliratot az 1881. nyarán Király Pállal együtt kiásott s a most szóban forgó telektől alig pár száz méterrel a helységeen kívül délnyugatra egy izolált dombon fekvő syr templom szolgáltató, melynek Diis patriis kezdetű s Malagbel, Bebellahamon, Benefat et Manavat syr istenségek neveit megörökítő feliratos táblája juttatá hirnévhez a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulatot. E feliratot Torma Károly tette közzé az Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich Ungarn VI. kötet, 109 lapján 45. és 46. sz. alatt.

A második Malagbel oltárt a helységnek éppen ellenkező oldalán, a keletin találtuk Király Pállal 1882. nyarán, s ez is az Archaeologisch epigraphische Mittheilungen hasábjain (1883. Bd. 52 lap 3 sz. Deo soli Malagl) tétetett közzé. 1889. nyarán végre a harma-

dik Malagbel oltár jutott birtokunkba. Szép bukovai márványból faragott oltárkő, melyen a Corpus inscription. Latinarum III. kötetéből 1512 sz. a. ugyancsak Sarmisegethusából ismeretes T. Flavius Aper, scriba coloniae Sarmisegethusae áldoz Malagbelnek.

DEO	
MALAC	Deo Malagbeli
BELI	
T·FL·APER	T. Fl(avius) Aper
SCRIB·COL	scrib(a) Col(oniae Sarmisegethusae)
EX VOTO	ex voto

A Corpus Inscript. Latin. III. köt. 243 lapján 1512 sz. olvashatólag. Emez érdemes városi irnok (scriba coloniae) ritka jóságú nejének (rarissimae coniugi) szentelt sírkő képezi egyik talapzatát a demsusi gör. kath. templom tornyának, mely templomot tudvalevőleg a tudatlanság római eredetűnek követel és pedig oly szerencsével, hogy magyar intelligens turisták is visszhangoztatják.

7. Ugyancsak az 1889. ásatások eredményeként szállított Dévára a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat muzeumába a következő márványoltár, melynek magassága 0.₂₂ m., szélessége 9.₁₅, vastagsága 0.₀₉

O	J(ovi) o(ptimo) (maximo)
PRC·SA	pro sa(lute)
AEL·CAEL	Ael(i)ae L(ici)
NIAE·CO	niae co(niugis)
IVL·VICT	Jul(ius) Vict(ori)
NVS·DE	nus de(corio coloniae)
VOT·SI	vot(um) s(olvit).

8. Az 1889-ki ásatások további eredményéhez tartozik egy márvány-oszlop töredék is. Magassága 0.₁₉, szélessége 0.₂; féldomborura van dolgozva

ex }
po }
VI
LIS
'OTO
SVIT

9. Ide tartozik ez a bukovai márvány-töredék is

NON
RTVN

V. Veczel-Micia vagy Micum.

A Dévától nyugatra 10 kilométernyi távolságban eső vezeli castrum két felirattöredékkal gazdagítja a dévai muzeumot, u. m.:

10. Egy valószínűleg oltártöredék arany-vöröses augitandesitből Magassága 0.₁₆ m., szélessége 0.₁₃, vastagsága 0.₁₁ m. Betűi 0.₀₄ magasak Balról ép, egyebütt törött

LIBER
.TRII

11. Sirtáblatöredék mészmárgából. Magassága 0.₃₆, szélessége 0.₂₈, vastagsága 0.₀₇

D
VEV.V

VI. Apulum. Corpus Inscript. Latin. III., 182.

12. Herepei Károly tanártársam nagyenyedi gyűjtéséből egyebek mellőzésével egy márványtábla töredéket említhetek fel.

E töredék a collegium régi lomtárából került napfényre, s így kis változatban a Corpus Inscript. Latin. III. 1259 sz. feliratos emlékét innét birjuk.

VII. Karna-Blandiana.

A Pentinger-tábla daciai helynév lajstromában szereplő Blandiana helyi fekvésével egész napjainkig nem jutottunk tisztába. A bonus eventus kiváló kedvezése részembe juttatá ez állomás felfedezésének szerencséjét. Mióta Torma Károly Adalékok Dacia föld- és helyiratához czimü tanulmányában ¹⁾ a Maros jobb partján, a Strigy folyó torkolatával átellenben fekvő Aranyfalunál megállapítá a Pentinger tábla másik állomását: Petrist, azóta Blandianát én is abban az irányban keresém, mert kétségtelenné vált kutatásimból az is: hogy a hadi út nem a balparton haladt Apulumba, mint azt Neigebauer és Ackner megállapították; hanem a jobb part mentét követte. Ily módon Blandianát se kereshetők Szászváros, Alvincz hanem Algyógy-Maros-Portus (Gyulafehérvár mellett) közt. Goos Károly is helyes irányban kezdett tapogatózni, mikor Studien zur Geschichte und Geographie des traianischen Daciens cz. művében a Maros jobb partján Borberek körül feltételezé Blandiana létezését.

Végre 1887. őszén időt szakítva a Maros eme nehezen járható partszegélyének felkeresésére, Karna falunál a rég keresett állomást sikerült megállapítanom. A helység alsó végén, Szakéro-felé egy meglehetősen izolált szőlő dombot Celigrad (Fekete vár) néven ismer a falusi nép. Itt szőlő forgatáskor s az út építésekor is épülettromokra akadtak, sőt sirokat is bontottak ki. A sirleletek elkal-

¹⁾ Archaeologiai Értesítő XIV. kötet 1888. 3. füzet.

lódta, a koponyákat durva kedvtelésből eljátszodták a gyermekek. A téglá- és cserépdarabok szintén feles számban vannak. Több faragványos kő s egy felirattöredék azonban szerencsésen megszabadult a pusztulástól. E feliratos emlék most a dévai muzeumban látható. Anyaga durva mész, melyet itt helyben fejthettek. A töredék magassága 0.₅₃, szélessége 0.₂₂ m. Betűi kezdetlegesen,

valószínűleg sírkő-tábla részletben mutathatom be Blandiana első documentumát.

Téglabélyegek.

Városvíz-Szászváros fölött, Corpus Insc. Latin. III. 1629. sz. 1 d. Az Alsó- és Felső-Városvíz között a Városvízpatak balpartján látható castrum romokat 1889. nyarán Király Pál társaságában felkeresve, felmérési adatainkon kívül néhány új téglabélyeget gyűjtöttünk ott össze. Ilyenek a következők:

LEGXIIIIG (Corp. Inscript. Latin. III. köt. 1629 sz. alatt 22).

Először itt szerepelnek a következő bélyegek

LEGXIIIIG
AELVALENZ

valamint ezt a töredéket

leg X
túl A

E bélyegnek párját mutattam be Veczelről. (Adalékok Muzeum-egylet V. köt. 52—104 és Archaeol. epigraphische Mittheilungen XI. kötet 239. nro 12.

Pusztá-Kalán = Ad Aquas. Az idevaló romok közt újabb időben téglabélyeg nem mutatkozott s néhai Várady Ádám gyűjtötte volt onnan az első bélyeget az ötvenes években. Most Grader kohótiszt a brassói bánya- és kohó-társulatnál Kalánban, volt szives e bélyegeket nekem megmutatni.

VALECOMO
LEGXIII Q

E bélyeg formát legutóbb Germizarából ismerjük, hol én azt 1884-ben gyűjtém. (Adalékok Dacia felirattanához, Muzeum-egylet Kiadványai, V. köt. 1888. 38—90, u. ott Gyulafehérvárról közöltem 19—71 sz. a. Ismeretes Corpus Inscript. Latin. III. köt. 1629, 11. b. c.)

Ugyancsak Kalánról szerezte Grader ur ez érdekes bélyeget:

LEGXIII QIM
POMPONITORII

mely hasonlít a Corp. Inscript. Latin. III. 1629.

LEG XIII GEM
POMPE. AVR. bélyeghez.

Apulum (Gyulafehérvár) a szászsebesi ág. szász ev. gymnasium gyűjteményében. Kissé törött.

LEGXIII Q
VCR AQVI

legio XIII. gemina

Lucretius Aquila.

Várhely. E töredéket Druhova Gábor pusztakaláni tanító úr birtokában láttam.

RI}

A dévai muzeumban stampyglaszerű készítmény

ATTENIAE
CYTONIDIS

(Hasonlót látunk a Corpus Inscript. Latin. III. köt. 6007. 4 sz. alatt Ó-Budáról Aquinceumból bemutatott amphora bélyeghez.

A következő bélyeg az által vált nevezetessé, mert épen a várhelyi amphitheatrum falából vala szerencsés, a példámon neki buzdult két fiam Gábor és Béla kiásni, s így általa constatálni lehet, hogy az amphitheatrum építése a hódítást követő első időszakra esett, mikor még a Legio IV. Flavia Terma nem vala Daciából kivезényelve.

LECIITI FF

E bélyeget egyébként Várhelyről a dévai muzeum útján többször producáltuk. Így az Archaeologische epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn VI. kötet 138 lap. VIII. köt. 54. és XI. köt. 238. lapján. A Corpus Inscription. Latin. III. köt. 1019 lapján 1631. sz. a. olvasható.

Várhelyi származásu e töredék is,

Y SER. DA

melyet egészben mutattam be Archaeol. epigr. Mittheil. VIII. évf. 55 lapján.

Egészen új Várhelyről e szép bélyeg

APONIAE

Hasonlóképen páratlanul áll

INTVRI;

valamint ez a töredék is

SECAI

és

TR

mely 2 példányban juttott a dévai muzeumba.

Uj még ez is:

DONAI

Német-Csanád. A XIII. legio egyik osztályának itt állomásozásáról a Corp. Inscript. Latin. III. köt. 1629, 1. d. is megemlékezik. Erről biztos tudomást szerzendő Klimó Mihály dévai főreáliskolai tanár ur ott lakó rokonaihoz fordulék, s nevezett tanár úr közvetítésével képes vagyok biztosan megállapítani, a XIII. legio bélyegek ott való előjvetelének emez alakját

LEX XIII

Vajasd. Az Apulumból Tövis felé Bruclanak (N.-Enyed) irányuló hadi úttól balra, a hirneves erdélyi Hegyalja felé eső Vajasd falnak a hadi úttól nem messze fekvő határáról nyerte Táncczos János odavaló ref. lelkész útján Herepey Károly nagyenyedi tanár e bélyeget:

LEX XIII

mi által a XIII. legio állomásainak sorozata egy újabbal gyarapodott.

Ez ismeretlen erdélyrészi, de valószínűleg apulumi eredetű bélyeget a kassai felsőmagyarországi muzeumban láttam 1887. májusában

LEX XIII
ELBASSVS

(Lásd Corp. Ins. Latin. III. kötet 1629. 4. a hasonlót.)

Lámpabélyegek.

Apulum

VI

és

VIVAN VARI

(Corpus Ins. Latin. III. köt. 1634. 10. Várady Ádám gyűjteményéből ismertette.)

Edénybélyeg.

Várhelyről 1889. gyűjtésem

WB

E néhány adat a hozzájuk fűzött észrevételekkel együtt kellően illusztrálhatják, hogy a gyűjtésükre fordított idő és költség nem vala egészen hiábavaló, s hogy Dácia földje minden évben sok olyan adatot hoz napfényre, melyeket azon frissiben egy kis buzgalommal és áldozatkészséggel a tudomány számára megmenthetünk; de a melyek máskülönben — mint annyi példa bizonyítja — elkallódnak.

Déva.

TEGLÁS GÁBOR.

1890. június 27-től kezdve fizettek:

Révész Ferencz 1890	2.—
Adorján Miklós 1889	2.—
Kolozsvári polgári iskola 1890	2.—
Fogarasi Albert 1887—1888.	4.—
Moldován Gergely 1890.	3.—

1890. augusztus 28.

Dr. Szamosi János.
